

6 AYLIK HAKEMLİ DERGİDİR.

AVRASYA DOSYASI

Aralık 2022

Cilt: 13

Sayı: 2

100 ₺

Sürdürülebilir Lojistikte Dünya'nın İki Yeni Trendi Tersine Lojistik ve Yeşil Lojistik Uygulamaları: Türkiye İçin Stratejiler

Ukrayna-Rusya Savaşının Politik Yansımaları

Dünya Gıda Ticareti ve Türkiye Mevcut Durum, Değerlendirme ve Strateji Önerileri

Rusya'da Yaşayan Türkçe Konuşan Halklar Üzerinde Bilimsel Çalışma

Jeostratejik ve İslami Bakış Açılarında İpek yolu'nun Yeniden Doğuş Potansiyeli

Petrol Fiyatları ve Bist Sanayi Endeksi Arasındaki İlişkinin Mayıs 1981-Mayıs 2020 Dönemi İçin Frekans Nedensellik Analizi

Dünya Gıda Ticareti ve Türkiye Mevcut Durum, Değerlendirme ve Strateji Önerileri

Türk Finans Sektörü Dijitalleşme ve Yenilikler

AVRASYA DOSYASI

STRATEJİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

- Aralık 2022 -

AVRASYA ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
tarafından hazırlanan
AVRASYA DOSYASI AVRASYA BİR VAKFINİN YAYIN ORGANIDIR

AVRASYA DOSYASI

STRATEJİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Aralık 2022 Cilt: 13 Sayı: 2

Sahibi AVRASYA BİR VAKFI ADINA	: Şaban GÜLBAHAR
AVRASYA DOSYASI ASAM'ın Yayın Organıdır.	
Editörler	: Dr. Ömer MURAT Dr.Tuğçenur EKİNCİ FURTANA
Danışma Kurulu	: Prof. Dr. Ö. Alparslan AKSU (Hakem Kurulu Başkanı) Prof. Dr. Azmi ÖZCAN - Prof. Dr. Ahad ANDİCAN - Prof. Dr. Ahmet İNCEKARA Prof. Dr. Çağrı ERHAN - Prof. Dr. Enis ÖKSÜZ - Prof. Dr. Erhun EYÜBOĞLU Prof. Dr. Erdal KEREY - Prof. Dr. İ. Hakkı AYDIN - Prof. Dr. Mahmut ARSLAN Prof. Dr. Ömer ÖZKAN - Prof. Dr. Salih AYNURAL - Prof. Dr. Yedigâr İZMİRLİ Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR, Doç. Dr. Cihat YAYCI - Dr. Mustafa YENİGÜN - Dr. Furkan KAYA - Faruk SEZGİN - Oğuzhan SEZGİN
Yayın Kurulu	: Musa Serdar ÇELEBİ (ASAM Başkanı) Dr. Eray GÜÇLÜER - Dr. Ömer MURAT Dr. Tuğçenur EKİNCİ FURTANA - Çağrı Batuhan BUDAK
Yazı İşleri Müdürü	: Özcan ÜNLÜ
Reklam ve Halkla İlişkiler Müdürü	: Cengiz BAYRAM
İrtibat AVRASYA BİR VAKFI - ASAM	: Fatih Mah. Kızılay Sk. No: 19/A Küçükçekmece-İstanbul Tel: 0212 580 08 53 - Faks: 0212 541 99 44 avrasyabirvakfi@gmail.com
web: www.asam.org.tr e-posta: asam@asam.org.tr	
Tasarım & Uygulama	: Selçuk ESER
Basım & Cilt	: Aktif Matbaa ve Reklam Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Matbaa Sertifika No	: 13978
ISSN	: 1302-5678

DergiPark

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasyadosyasi>

Altı Ayda Bir Yayımlanan Hakemli Dergidir.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

Şaban GÜLBAHAR 4

EDİTÖRÜN ÖNSÖZÜ

Dr. Ömer MURAT & Dr. Tuğçenur EKİNCİ FURTANA 7

SÜRDÜRÜLEBİLİR LOJİSTİKTE DÜNYA'NIN İKİ YENİ TRENDİ TERSİNE LOJİSTİK VE YEŞİL LOJİSTİK UYGULAMALARI: TÜRKİYE İÇİN STRATEJİLER

Doç. Dr. Hasan BARDAKÇI 9

UKRAYNA-RUSYA SAVAŞININ POLİTİK YANSIMALARI

Yrd. Doç. Dr. Ersoy ÖNDER 38

DÜNYA GIDA TİCARETİ VE TÜRKİYE MEVCUT DURUM, DEĞERLENDİRME VE STRATEJİ ÖNERİLERİ

Dr. Tezer PALACIOĞLU 60

RUSYA'DA YAŞAYAN TÜRKÇE KONUŞAN HALKLAR ÜZERİNE BİLİMSEL ÇALIŞMA

Doç. Dr. Raziye BALAYEVA 120

JEOSTRAJİK VE İSLAMİ BAKIŞ AÇILARINDAN İPEK YOLU'NUN YENİDEN DOĞUŞ POTANSİYELİ

Dr. Ahmet EFE 137

PETROL FİYATLARI VE BİST SANAYİ ENDEKSİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN MAYIS 1981 – MAYIS 2020 DÖNEMİ İÇİN FREKANS NEDENSELLİK ANALİZİ

Doç. Dr. Sadık KARAÖĞLAN, Doç. Dr. M.Ragıp GÖRGÜN, Doç.Dr. Abdulkadir BARUT,
Arş. Gör. Furkan DEMİRTAŞ, Mehmet Şükrü ALPSÜLÜN 163

TÜRK FİNANS SEKTÖRÜNDE DİJİTALLEŞME VE YENİLİKLER

Dr. Hale Nur GÜLER 181

SUNUŞ

Kıymetli “Avrasya Dosyası” okuyucuları,

Yeni bir yılı geride bırakıyoruz. Dünyayı sarsan Kovid-19 salgınıyla birlikte başlayan küresel ekonomik buhran, ulus devletlerin kendilerini yeniden tanımlama ve yeni dünya düzenine uyum konusundaki açmazları, Rusya-Ukrayna savaşı, giderek bütün insanlığı kuşatan Çin ekonomik emperyalizmi, Ortadoğu’da bitip tükenmek bilmeyen kaos, Afrika’daki sömürge politikaları, hızla seçime doğru koşan iç siyaset arenasında yol bulmaya çalışan ülkemiz insanı... Böyle bir yılın son dönemlerinde ümidimizi canlı tutarak, gelecek yıllarda da sözümüz ve sesimiz gür çıksın düşüncesiyle yolumuza devam ediyoruz.

Yeni küresel düzeni iyi analiz eden, bu konudaki ufuk açıcı yazıları ile hem dünya siyasetini anlamamızı hem de yerli bir duruşla olabilecek risklere karşı okurunu uyanık tutmaya gayret gösteren hakemli dergimiz “Avrasya Dosyası” yeni sayısı ile siz kıymetli okurlarımızı selamlıyor. Ülkemizin akredite olmuş kıymetli yayın organları arasına girmeyi başarmış olan ve altı aylık periyotlarla yayımlanan “Avrasya Dosyası”, bu yılın son sayısında da birbirinden dikkat çekici yazıları dikkatlerimize sunuyor:

Harran Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Hasan Bardakçı, “Sürdürülebilir Lojistikte Dünyanın İki Yeni Trendi Tersine Lojistik ve Yeşil Lojistik Uygulamaları: Türkiye İçin Stratejiler” başlıklı yazısında, küresel salgınla birlikte büyük bir ihtiyaç olarak yeniden şekillenen lojistik dünyasına ilmi bir perspektifle yaklaşıyor. Bulunduğu konum itibarıyla bir lojistik üs olan Türkiye’nin bu imkanı nasıl fırsata çevirebileceği de yazının ana konularından birini oluşturuyor.

Derginin bir diğer önemli yazısı “Ukrayna-Rusya Savaşının Politik Yan-sımları” başlığını taşıyor. Kıbrıs Girne Amerikan Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Ersoy Önder imzalı yazı, yaklaşık bir yıldır devam eden savaşa dair çok bilinen fakat az konuşulan meselelere farklı bir analiz tekniğiyle eğiliyor. Başlıktan da anlaşılacağı üzere birbirinin mütemmimi gibi görünen bu iki ülke arasında nasıl bir politik yarılma olduğu ve bu yarılmanın gelecekte dünya siyase-

tini nasıl etkileyeceği konusu ele alınırken, bir taraftan da dünyayı bekleyen yeni tehlike ve tehditlere dair ipucu sayılabilecek bilgiler yer alıyor.

İstanbul Ticaret Odası yöneticilerinden Dr. Tezer Palacıoğlu imzasını taşıyan “Dünya Gıda Ticareti ve Türkiye’deki Mevcut Durum, Değerlendirme ve Strateji Önerileri” başlıklı yazı ise, yine Rusya-Ukrayna savaşının şekillendirdiği yeni ticaret analizi ile bizlere ışık tutuyor. Çin’in dünyayı ele geçirmeye yönelik yeni stratejileri, Avrupa, Asya ve Amerika arasındaki rekabetin gıda sektörüne etkileri de yazının ana konuları arasında yer alıyor.

Turan coğrafyasına baktığımızda, neredeyse ana dilin Rusça olduğunu gözlemliyoruz. Yıllarca Rus hakimiyetinde kalmış olan Türk topluluklarının kendi dillerini korumaya ve yaşatmaya yönelik çabalarını biz uzaktan takip ve takdir ediyoruz. Ortak Alfabe çalışmaları ile Türk soylu toplulukların birbirine daha da yaklaşacağı ümidini taşıyoruz. İşte bu cümleden olarak, Azerbaycan Slavyan Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Raziyye Balayeva’nın Avrasya Dosyası için kaleme aldığı “Rusya’da Yaşayan Türkçe Konuşan Halklar Üzerine Bilimsel Çalışma” başlıklı yazısı çok değerli analiz ve tespitlerle yönümüzü Hazar kıyılarına çeviriyor.

Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu (IFRC)’ndan Dr. Ahmet Efe’nin kaleme aldığı “Jeostratejik ve İslami Bakış Açılarında İpek Yolu’nun Yeniden Doğuş Potansiyeli” başlıklı yazı ise, Çin’in “Kuşak Yol” adıyla uyandırmaya çalıştığı tarihi İpek Yolu’na dair dikkatlerimize yoğunlaşıyor. Tarihi İpek Yolu’nun üstlendiği misyonu hepimiz yakından bilmekteyiz. Bir kültür ve ticaret yolu olan eski yolu modern araç-gereçlerle yeniden ayağa kaldıran ve 2049’daki 100. kuruluş yıldönümüne yetiştirmeye çalışan Çin’in hedefleri, politikaları ve bu proje ile yakın coğrafyalarımıza etkilerini farklı bir açıdan kaleme alan Dr. Ahmet Efe, aslında yeni bir tartışmaya da pencere aralamış oluyor.

Avrasya Dosyası’nın 5 imzalı önemli analiz yazısı ise “Petrol Fiyatları ve BİST Sanayi Endeksi Arasındaki İlişkinin Mayıs 1981-Mayıs 2020 Dönemi İçin

Frekans Nedensellik Analizi” başlığını taşıyor. Harran Üniversitesi’nden Doç. Dr. Sadık Karaoğlan, Doç. Dr. M. Ragıp Görgün ve Doç. Dr. Abdulkadir Barut imzalarını taşıyan yazı da dikkatlerimizi petrol fiyatları ve BİST sanayi endeksinin yaklaşık 40 yılına çekiyor.

Dergimizde yer alan son yazı Dr. Hale Nur Güler imzasını taşıyor. Sabahattin Zaim Üniversitesi Öğretim Görevlisi olarak çalışan Dr. Güler, yeni dönemin en önemli gelişmelerinden biri olan dijitalleşmeyi farklı bir açıdan ele alıyor; “Türk Finans Sektöründe Dijitalleşme ve Yenilikler” başlığını taşıyan yazı, bu konudaki merakları giderecek ve soruları cevaplayacak derinlikte bir çalışma.

Avrasya Dosyası, bu yılın son sayısı ile sizleri selamlıyor. Dergimize kıymetli yazıları ile katkıda bulunan bütün hocalarımıza çok teşekkür ediyorum. Yeni yılda, yeni sayılarla buluşmayı diliyorum. 2023’ün başta Türk Dünyası olmak üzere bütün insanlığa huzur ve sağlık getirmesini temenni ediyorum.

Güzel, huzurlu ve mutlu günler dileğiyle...

Şaban GÜLBAHAR
AVRASYA BİR VAKFI GENEL BAŞKANI

EDITÖRÜN ÖNSÖZÜ

Kıymetli “Avrasya Dosyası” okuyucuları,

Sizlere bilgi dolu, ufuk açıcı bir Avrasya Dosyası daha sunmanın gururunu yaşıyoruz. Ülkemizin jeostratejik yapısının bizlere sunduğu büyük fırsatlara karşılık, bizden çekenlerin yaşadığı korkuyla yaptıklarını aklı olan herkes görmektedir. Türk Milletine karşı olan nefret ve korku, ülkemizi çepeçevre kuşatma çabası içine giren bazı mihraklara apayrı ders niteliğinde olaylarla, adeta “bunu yapmazsanız hakkınızda daha hayırlı olur” dercesine tek tek gündeme oturmaktadır.

Ukrayna- Rusya Savaşı, ülkemizin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. NATO içinde bizim gibi Rusya Federasyonu’yla diyalog kurabilen, sözünü dinleten başka bir ülke yok. Parya durumuna düşmüş Fransa ve onun başkanı Bay Emmanuel Macron, defalarca Rusya Başkanı Bay Vladimir Putin tarafından aşağılanmıştır. Birleşik Krallık Başbakanı Bay Rishi Sunak, kendi ülke tarihlerine bakmadan, Rusya’yı parya ülke olmakla ve işgalci ülke olmakla suçlamıştır. ABD savunma sanayi ise sattığı silahlardan kazandığı dolarların mutluluğu içindedir.

Savaşın getirdiği acıları her zaman fakir ülkeler çekmiştir. Rusya ve Ukrayna gibi dünyanın tahıl ambarı durumundaki iki ülkenin ambarlarında çürüme ihtimali olan gıda maddeleri Türkiye Cumhuriyeti’nin çabaları sayesinde fakirlerin ekmeğine dönüşmüştür. Bundan hiç memnun olmayan, elindeki buğdayı veya unu daha pahalıya satma planları yapan bazı ülkeler tabii ki bundan memnun kalmamışlardır. Harp esirlerinin takası bile, tarafların güvenli liman olarak gördükleri ülkemizde gerçekleştirilmiştir.

Bu sayımızda Rusya’da yaşayan Türklerle ilgili, Azerbaycan Türkü bir hocamızın yazdığı makale, soydaşlarımızın, atalarımızın durumu hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Ne zorluklarla Türklerin nerelerde Ruslara karşı savaştıkları, direndikleri ve direnmeye devam ettikleri gerçeğini incelememiz ve onlarla olan sosyal-kültürel bağlarımızı geliştirmemiz gerektiğini bizlere hatırlatmaktadır.

Rusya ve Ukrayna Savaşı’nın ardında yatan temel nedenlerden olan Kuşak Yol İnişiyatifi’nin engellenmesi çabalarına rağmen, yolun devam ettiği görülmektedir. Bu yol Türkiye üzerinden Avrupa’ya erişmektedir. Böylece Türkiye’nin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Sürdürülebilir lojistik kavramıyla, gezegenimizin kaynaklarını kullanırken gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmanın sorumluluğunu bir kere daha görmekteyiz. Gıda üretiminde kendine yeter bir ülke olarak, dışarıya bağımlılığımızın sorgulandığı yazımızda, ülkemizin tarım ve gıda ihracatında tükettiğinden ne kadar fazlasını üretebildiğini ve ihracat fazlasını görebildiğimiz çalışma da dergimizin bu sayısında yer almaktadır.

Önümüzde dijital yaşamın getirdiği kolaylıklar ve geleceğin şekillendiği bir dönem bulunmaktadır. Bankacılık kısmını irdelediğimiz makalemiz bizlere gelecek hakkında yeni ipuçları sunmaktadır. Süratle bu kolaylıkları özümseyerek, çağdaş ülkeler seviyesini aşma gayretimize devam edeceğiz. Tükettiğinden çoğunu üreten, ürünlerine katma değer eklemesini bilen ve rakip ülkeleri savunma sanayiinde olduğu gibi geride bırakan başarılar için gece gündüz çalışmaya devam edeceğiz.

2023 yılının ülkemize, milletimize hayırlar getirmesi dileğiyle...

Dr. Ömer MURAT & Dr.Tuğçenur EKİNCİ FURTANA

SÜRDÜRÜLEBİLİR LOJİSTİKTE DÜNYA'NIN İKİ YENİ TRENDİ TERSİNE LOJİSTİK VE YEŞİL LOJİSTİK UYGULAMALARI: TÜRKİYE İÇİN STRATEJİLER

Doç. Dr. Hasan BARDAKÇI*

ÖZET

Müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak için üretim ve tüketim arasındaki mallar ve hizmetlerle ilgili, ileri ve geri yöndeki akışları verimli bir şekilde plânlamak çok önemli bir konudur. İşte böyle bir süreçte lojistik kavramı ve buna bağlı sürdürülebilir lojistik uygulamalarının önemi daha fazla ön plana çıkmaktadır. Özellikle içine girdiğimiz yüzyılın sonlarında sürdürülebilir lojistik uygulamalarını destekleyecek yeşil lojistik ve tersine lojistik faaliyetlerinin uygulama alanları hızla artmaya başlamıştır. İşte bu çalışma ile sürdürülebilir lojistiğin önemi ifade edilerek, yeşil lojistik ve tersine lojistik uygulamaları açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Türkiye için bazı önerilerde bulunulmuştur. Türkiye'nin hükümet düzeyinde bu uygulamaları yasal ceza ve kurallara bağlayarak teşvik etmesi gerektiği ve firmaların bu uygulamaları sadece ekonomik bir kazanç olarak düşünmemesi gerektiği aynı zamanda imaj yaratmak için de iyi bir fırsat olduğunu bilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Lojistik, Tersine Lojistik, Sürdürülebilir Lojistik, Müşteri, İmaj.

---

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Siverek Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, hasanbardakci.72@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-6181-3115>

TWO NEW TRENDS IN SUSTAINABLE LOGISTICS IN THE WORLD REVERSE LOGISTICS AND GREEN LOGISTICS APPLICATIONS: STRATEGIES FOR TURKEY

ABSTRACT

It is very important to efficiently plan the forward and reverse flows of goods and services between production and consumption to meet the needs of customers. In such a process, the concept of logistics and the importance of sustainable logistics practices come to the fore more. Especially at the end of the century we are in, the application areas of green logistics and reverse logistics activities that will support sustainable logistics applications have started to increase rapidly. In this study, the importance of sustainable logistics has been expressed and green logistics and reverse logistics applications have been tried to be explained. In addition, some suggestions were made for Turkey. Turkey needs to encourage these practices at the government level by tying them to legal penalties and rules, and companies should know that these practices should not only be considered as an economic gain, but also a good opportunity to create an image.

Keywords: Green Logistics, Reverse Logistics, Sustainable Logistics, Customer, Image

GİRİŞ

İşletmelerin faaliyetleri başladığında çevreye ve topluma doğrudan veya dolaylı olarak verdiği bazı etkiler bulunmaktadır. Doğal kaynakları kullanma zorunluluğu ya da üretim esnasında çevreye zararlı atık bırakmaları gibi. Bu eylemler işletmeler için yapılan eylemlerinin küçük bir kısmıdır. Bu sebeple işletmeler kendi ekonomik çıkarları kadar çevrenin ve toplumun çıkarlarını düşünmek ve toplum için harekete geçmek, çeşitli önlemleri almak zorundadırlar. Dahası doğal kaynakların gittikçe eksilmesi bu önlemleri daha da zorunlu hale getirmektedir.

Son zamanlarda özellikle doğal kaynakların azalmasından dolayı, sürdürülebilirliği geliştirme konusunda daha net adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu süreç sürdürülebilirliği işletmelerin üzerinde durması gereken önemli bir nokta haline getirmiştir. Dahası iklim değişikliği gibi bazı sebeplerden dolayı dünya için sürdürülebilir hayat koşullarında bazı değişiklikler meydana gelmeye başlamış, bu açıdan birçok sektör sürdürülebilirliği önemsemeye ve çalışma alanlarında uygulamaya başlamıştır. Bu ayrıca lojistik uygulamaların geçmişten çok farklılaşmasına sebep olmaya başlamış, özellikle doğaya saygı, İnsanların ürünleri kendinden sonraki kuşaklara daha iyi bir dünya bırakma arzusuyla değiştirmeye çalışması bütün alanlarda olduğu gibi lojistik alanlarda da farklı uygulamaların gelişmesine sebep olmuştur.

İşte bu şekilde sürdürülebilir lojistik uygulamaları günümüzde lojistiğin en önemli sahalarından biri olarak yükselmeye başlamıştır. Özellikle son zamanlarda Türkiye'deki yeni firmaların yönelmiş olduğu sürdürüle-

bilir lojistik bu konunun önemini daha da arttırmaktadır. Bu çalışmada da sürdürülebilirler lojistik uygulamalarını inceleyerek Türkiye için öneriler sunulması amaçlanmıştır. Çalışmada genel itibari ile sürdürülebilir lojistik uygulamaları üzerinden konu anlatılmaya çalışarak öneriler sunulmuştur.

Burada amaç, lojistik sektöründe sürdürülebilirlik üzerine uygulanan stratejileri incelemektir. Bu nedenle sürdürülebilirlik kavramı ile beraber iki öncelikli strateji üzerinde durulmuştur. Bu stratejiler, tersine lojistik ve yeşil lojistik yaklaşımlarıdır. Bu nedenle son zamanlarda işletmelerin lojistik faaliyetlerindeki artış, sürdürülebilirliğin bu alanlarda da stratejik meseleler arasında değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu çalışma doğrudan Lojistik sektöründe sürdürülebilirlik için uygulanabilecek öncelikle stratejileri araştırmıştır. Bu yüzden sürdürülebilirlik kavramının lojistik sektör ile ilişkisi değerlendirilmiştir. Daha sonra lojistik sektöründe sürdürülebilirlik açısından tersine lojistik ve yeşil lojistik stratejileri hakkında detaylı bilgiler sunulmuştur.

1. LOJİSTİK

Lojistik terimi Latin kökenli “logistikos” kelimesinden gelmektedir, iki kavramdan oluşan bu terimde “Logic” mantık, “Stikos” ise istatistik anlamına gelmektedir. Yani “Lojistik” yada “Logistikos” kelimesinin sözlük anlamı “mantıklı hesaptır”. Lojistik, günümüz tanımlamasında ise müşteri ya da şirket olarak tanımlanan ürün talep edenlere, ürünün üretim ve tüketim noktası arasındaki mal akışının yönetimi olarak ifade edilir. Lojistik ilk olarak Yunan medeniyetlerindeki askeri alanlarda başlamış ve daha sonra askeri alandaki bu etki bir şekilde günümüze kadar büyüme göstermiştir. Lojistik aslında askeri bir kavramdır. Bu yüzden askeri alanlarda ve savaş alanında sık kullanılmıştır. Ama asıl önemi ikinci Dünya savaşında anlaşılmış ve daha sonra lojistik farklı bir konu olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Özellikle ikinci dünya savaşı süresince (1939-1945) lojistik birçok alanda büyüme göstermiştir. ABD ve Almanya gibi devletler arasında bir

lojistik savaş meydana gelmiştir. Bu şekilde lojistiğin önemi artmış ve günümüze kadar olan süreçte yeni lojistik tekniklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 1950'ler ve 1960'larda lojistik firmaların arasındaki rekabet lojistik operasyon ve faaliyetlerin önemini de ayrıca arttırmıştır.

Lojistik faaliyetler sayesinde günümüzde ham maddelerin üretiminden tüketicilere kadar bir tedarik zinciri kurulmuştur. Ürünün ihtiyaç duyulduğu miktarda, doğru yere, doğru biçimde nakliyesinin yapılması, uygun maliyetle taşınması, taşınan ürünlere göre doğru biçimde ve düzenli şekilde yapılan paketleme kadar doğru araçların kullanımına kadar lojistik firmalarınca ayarlanır. Tüm bu ürünlerin çıkış noktasından, varış noktasına kadar taşınmasının, kontrol edilmesi ve önceden planlı bir şekilde o yükün taşınmasının sağlanması ve eğer bir aksilik yaşanırsa hemen müdahale edilmesi ve bir çözüm yolu bulunması yine lojistik faaliyetlerin uygulanmasına bağlıdır.

Lojistikte kullanılan fiziksel kaynaklar gıda, materyal, hayvan, araç, ekipman, sıvı maddeler ya da zaman, bilgi ve enerjidir. Fiziksel kaynakların lojistiği bilgi akışı, ürün paketleme, üretim, ambalajlama, envanter, ulaşım, depolama ve güvenlik gibi aşamaların entegrasyonunu içermektedir. Yani kısacası lojistik; ulaşım, paketleme ve depolama kavramları ile birlikte kullanılmakta; ürünün üretildiği yerden imalat sistemi aracılığıyla son tüketime hazır hale getirilmesi olarak da tanımlanmaktadır (Manjunath, 2014; Denisa ve Zdenka, 2015; Bardakçi, 2020).

Buradaki asıl önem firmaların taşıma alanı ve depolama alanı, stokların yönetimini, kontrol etmek zorunda olmalarına bağlıdır. Çünkü plansız hareket edildiğinde yüksek risk ve maliyetlerle karşı karşıya kalınacaktır.

Tüm bunlardan anlaşılacağı gibi lojistik küresel ulaşım hizmet veren bir sistemidir. Lojistik küreselleşmede daha doğrusu ülkelerin ticarete güçlenmelerinde önemli bir role sahiptir. Uluslararası ticaretin gelişmesi, dünya çapında ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Günümüzde globalleşmesinin etki-

sini arttıran rekabetçi firmalar maliyetleri, malın zamanında ve özenle teslim edilmesi, müşterilerini memnun etmek ve onların güveninin kazanmak ve müşterilerin sayılarını arttırması için iyi bir hizmet sunmak ve devamlılık sağlamak için gösterilen faaliyetler lojistiğin öneminin artmasını sağlamıştır.

1.2 SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI

Küreselleşen dünya gelişen teknoloji ve insanların bitmeyen isteklerine karşılık verebilmek önemli bir hal almıştır. Tükenebilen kaynaklar yerine ileri ki nesillerde kaynak bırakmak için yenilenebilir kaynakların kullanımı da bu şekildedir (İncaz, 2015). Dahası gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve isteklerinden ödün vermeden ihtiyaçlarını karşılayabilme olayı da önemli bir gösterge olarak ön plana çıkmaya başlamıştır.

İnsan ihtiyaçları çok yönlüdür. Bu ihtiyaçlar bazen ekonomik, bazen sosyal, bazen de çevresel olabilir. Bu durum istek ve ihtiyaçları doğrudan etkiler. Evren ise bireylerin bu istek ve ihtiyaçlarına karşılık vermek üzerine dizayn edilmiştir, bunun sürdürülebilir olması ve kişilerin isteklerine karşılık verebilmesi için evreni koruyacak şekilde hareket etmek bu yüzden önemlidir. Gelecek nesillere iyi ve yaşanabilecek bir evren bırakmak için çaba sarf etmek gerekmektedir. Yani kısacası Sürdürülebilirlik gelecek nesiller açısından dünyanın yaşanabilir olarak aktarılmasına katkıda bulunmak olarak da ifade edilebilir. Örneğin; işletmelerin ya da fabrikaların üretim sonrası atmak zorunda olduğu atıkların doğaya zarar vermeyecek şekilde imha edilmesi gibi. İşte bu yüzden sürdürülebilirlik kavramı ilk kez, 1982 yılında Dünya Doğayı Koruma Birliği (IUCN) tarafından kullanılmıştır (İnce, 2012: 389-396). O günden bu yana önemle üzerinde durulmaktadır (Kutlu ve Yalçın Ercoşkun, 2021).

20.yüzyılda insanoğlunun bitmeyen istekleri, bilinçsiz bir şekilde tüketim ve üretimin yapılmasından dolayı ürkütücü bir gelecek resminin ortaya çıkmaya başladığı görülmüştür. Gün geçtikçe küresel ısınmanın ve ozon tabakasının durumu, çevreye verilen zarar, dünya nüfusunun artması

ve yoksulluk ya da geniş bir şekilde İnsanlığın çıkış yolu, çevresel gelişme ile ekonomik kalkınma arasındaki yaşamsal köprünün kurulmasına ve gelişmenin “sürdürülebilir” olmasına bağlanmıştır. Sürdürülebilirlik kavramının ortaya çıkmasına sebep olan hem sosyal hem de ekonomik faktörler vardır. Fakat en önemlisi çevre faktörüdür. Çünkü çevre faktörü üretime hem doğrudan hem dolaylı yoldan zarar verebilmektedir.

1.3. SÜRDÜRÜLEBİLİR LOJİSTİK

Geçmiş yüzyılda özellikle insanların kaynakları bilinçsiz kullanımından kaynaklı sorunların ticareti çok fazla etkilemeye başladığı herkes tarafından bilinmektedir. Özellikle 2020 de ortaya çıkan covid-19 salgını ile tüm dünyada ortaya çıkan lojistik sorunlar üretimin ve lojistiğin birbirini nasıl etkilediğini çok iyi göstermiştir. Lojistik sektöründe günümüz durumu değerlendirildiğinde küresel ısınmanın meydana gelmesinde ve çevresel kirlenmelerde, doğal kaynakların bilinçsiz bir şekilde tüketilmesinin ve atık yönetiminin bilinçsizce yapılmasının etkilerinin olduğu apaçık ortadadır. Dünya çapında kullanılan Petrol’ün %60’ının ve enerjinin %25’inin taşımacılık sektöründen kaynaklandığı ve hava kirliliği, emisyon artış ve küresel ısınmaya neden olduğu apaçık görülmektedir (Rodrigue vd., 2006: 2-2). Avrupa Birliği gibi çevresel konulara önem veren ülkelerin çoğunlukta olduğu bir birlikte bile toplam enerji tüketiminin %30’u, petrol tüketiminin ise %71’inin ulaşım sektörüne ait olduğu düşünüldüğünde lojistik faaliyetlerin geliştirilmesine daha geniş bir perspektiften bakmak gerekmektedir. Sürdürülebilir ulaşım sistemi, lojistik sistemlerin gelişimini, dolayısıyla yeni fırsatların ortaya çıkışını ve gelişmesini destekleyecektir (Kaynak, Zeybek: 2007: 39-58). Ayrıca aşırı kaynak tüketiminin önüne geçmek içinde iyi bir sebep olacaktır.

Taşımacılık lojistiğin en temel ve önemli fonksiyonudur bundan dolayı lojistiğin çevreye verdiği zarar verisi sayılabilir. Lojistik dünya çapında var olan birçok büyük ağı oluşturmuştur. Hazır olan kaynakların sonuna kadar kullanılamayacağını bilincinde olmak gerekir. İhtiyaçlar gelecek nesillerin

görülüp düşünülüp tüketimin dikkat alınıp bu yönde davranılması gerekmektedir. Bütün diğer sektörler gibi lojistik sektörünün de taşımacılık, ambalaj, üretim, tedarik zinciri ve pazarlaması gibi şeyleri baz alması gerekir.

Doğanın düşünülerek hareket edilmesi gerekir. Fakat son zamanlarda toplumlar ve bireyler baz alındığında ne yazık ki bilinçsiz bir tüketim yapıldığı görülmektedir. Lojistik açısından çevresel etkileri bilinçsiz yaklaşımların oluşmasına sebep olur. Bu da iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi durumların meydana gelmesine sebep olmuştur. Özellikle küresel deniz seviyesi 1880'li yıllardan bu yana yaklaşık 20 cm yükselmiştir. Deniz seviyesindeki bu yükselmenin büyük bir kısmı son yıllarda gerçekleşmiştir. Bu da İklim değişikliği ve buzulların erimesi konusunun birbirlerini tetiklemesine sebep olmuştur. Küresel ortalama sıcaklık artışıyla kutuplarda ortalama sıcaklıklar da yıldan yıla artmaktadır (NOAA, 2021). 1981-2010 yılları arasında dünya üzerindeki buzun kapladığı alan, 2021 yılında 65 000 km² azalmıştır (NSIDC, 2022). Bu nedenle insanlar tarafından konunun dikkat alınıp ve göz önünde bulundurulması ve sürdürülebilirlik kavramının ne kadar önemli ve ciddiye alınması gereken kavramlardan biri olduğunun bilinmesi gerekir. Bir tek lojistik sektörünün baz alınmaması her sektörde kaynakların bilinçli kullanımı baz alınırken lojistik sektörüne özel bir parantez açılması gerekmektedir. Çünkü lojistik sektörü faaliyetleri açısından sürdürülebilirliğin önemini en fazla ortaya koyan sektörlerden biridir.

Lojistik faaliyetler çok geniş sahalara sahip olduğu için fosil kaynakları en fazla kullanmak zorunda kalan sektördür. İstatistikler, *“küresel lojistik endüstrisinin pazar büyüklüğünün 2018’de 9,6 trilyon dolarlık bir değere ulaştığını ve büyüklüğünün 2023’te 12 trilyon dolardan fazla olacağı tahmin edildiğini gösteriyor ki bu, tüm dünyadaki gayri safi yurtiçi hasulasının (GSYİH) yaklaşık %12’sini oluşturmaktadır”* (Akandere,2021, s.1982). Ancak bu ekonomik değerinin yanında lojistik faaliyetlerin, toksik atıklar, karbon monoksit emisyonu, endüstriyel kirlilik ve atık bertaraf malzemeleri gibi çevreye yönelik oluşturduğu tehditler bulunmaktadır (Wisner vd., 2012). Küresel enerji ile

ilgili karbon emisyonlarının %8'inin yük taşımacılığında kaynaklandığı ve 2030 yılına kadar bu seviyelerin bir değişiklik olmadıkça mevcut seviyelerden %80 daha yüksek olacağı tahmin edilmektedir (Ribeiro vd., 2007).

Bu yüzden lojistik faaliyetler yüksek fosil kaynak kullanımını dolayısı ile çevresel sıkıntılara yol açmaktadır. Çünkü Fosil kaynaklar doğaya CO² salıyor ve aşırı CO² salınımı çevreyi ve dünyayı olumsuz şekilde etkiler.

1.4. SÜRDÜREBİLİR LOJİSTİK NEDEN ÖNEMLİDİR

Atmosferdeki Karbondioksit (CO²) miktarı artışta olduğunda toplumlar için tehlike oluşturur. Gazın artışı birçok etkiye sebep olsa da e-ticaret sektörü ve lojistiğin bütün dallarda hızlıca büyüme göstermesi beraberinde CO salınımı konusunu da gündeme getirmiştir. Bu büyüme çevresel olumsuz etkileri beraberinde getirmiştir. Sürdürülebilir lojistik ile dünya çapında tedarik zincirlerinin değişmesine ve ticari faaliyetlerde değişim meydana gelmesine sebep olmuştur. Küreselleşmeyle beraber şirketlerin çevre için gerekli önemi yavaş yavaş kavramaya başladığı anlaşılrsa da bu bir yere kadar gerçekleştirilebiliyor.

Bu son dönemlerde lojistiğin çok fazla büyüme göstermesi özellikle Covid-19 Pandemi süreci ile tüm sektörlerin lojistik süreçlerini iyileştirmeye yönelmeleri işin önemini çok farklı bir boyuta taşımıştır. Ayrıca son dönemlerde hükümetler tarafından kabul edilmiş sürdürülebilirlik anlaşmaları, firmaların karbon gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik farklı çalışmalarının artması yeni sürdürülebilir lojistik uygulamalarına yönelik farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Sürdürülebilirlik terimi üç temel kavram üzerinden incelenebilir. Bunlar;

- 1) Toplum(sosyal) sürdürülebilirlik
- 2) Çevresel sürdürülebilirlik
- 3) Ekonomik sürdürülebilirlik

Bu üç kavramın bağlamına bakıldığında; Çevresel sürdürülebilirlik doğadaki kaynakların sonsuz olmadığını ve tüketimin bilinçli bir şekilde olması gerektiğini ortaya koyar. Yaşayan her canlının büyük bir sorumluluğa sahip olması ve çevresel sürdürülebilirliğin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Çevresel sürdürülebilirlik doğa kirlenmesinin önüne geçmeyi, geri dönüşüm olan ürünlerin arttırılmasını, yenilenebilir kaynakları, uygun yasalarla ve belirli şartlarda koruması gerektiğini ifade eder (Morelli, 2011: 6).

Sosyal sürdürülebilirlik ise yaşam standardı, eğitim, sağlık, refah, güvenli hayat, vb. durumları kapsar. Sosyal sürdürülebilirlik İnsanların iletişimlerini ve ilişkilerini gerek bireysel ve gerekse grupsal hedeflere ulaşmasını kapsar (Mak ve Peacock, 2011: 4).

Ekonomik sürdürülebilirlik ise üretmek ve tüketmek arasındaki dinamik ilişkidir, ekonominin devamlığı için önemli kavramlardan biridir. İnsanların istek ve ihtiyaçların karşılamak için şimdi ve gelecekteki verimliliği arttırmayı hedefler ve bu şekilde sürdürülebilir kalkınma sağlar (Vivien, 2008: 4-5).

Tüm bunlar bir yana toplumsal bilincin artması insanların doğanın değerini daha iyi anlayıp ona göre daha yeşil, sağlıklı, temiz bir dünya için harekete geçmesini teşvik etmeye başlamıştır. Toplumsal bilinç yükseldiğinde maliyetler önemsiz bir hal almaya başlar. İnsanlar doğayı koruyan ürünler ve hizmetlere diğer ürünlerden daha fazla ödeme yapmaya başlar. Lojistik sektörü baz alındığında bu hizmetler ürün satmaktan çok gemide taşıdığı yüklerin atıklarını denize dökmeden suyu kirletmeden işini iyi yapmak gibi benzer eylemler olarak ifade edilebilir. Firmaların atıkları için planlar oluşturması da bu işin bir gereğidir. Yine atıklarını tehlikeli ve tehlikesiz diye sınıflandırması bile bunun bir örneğidir. Toplum gözünde sürdürülebilirlik kavramı önemlidir ve uygulanması durumunda güven, sağlık, eşitlik ve daha mutlu bir dünya garantisini verir.

1.5. LOJİSTİK FAALİYETLERİ HIZLANDIRMANIN ETKİLERİ

Covid-19 Pandemi süreci boyunca e-ticaret hizmetleri oldukça büyük bir boyutta büyüme göstermiştir. Tüketicilerin beklentilerinin hızlı, uygun, güvenli karşılanması bu süreçte hiç olmadığı kadar önemli görülmeye başlanmıştır. Tüketiciler özellikle online alışveriş ile ürünleri az maliyetle ve rahatlarından ödün vermeden ulaşmak için daha fazla talepkâr olmaya başlamıştır. Bu durum aynı zamanda genel bir istek ve arzudur. Özellikle *“teknolojik değişimler ve müşteri ihtiyaçlarında meydana gelen değişim, işletmelere daha hızlı, çevik, akışkan sistemlerin kurulması, mevcut sistemlerin yenilenmesi ve bu yapının sürdürülebilir kılınması yönünde baskı yapmaktadır. Ayrıca, günümüz küresel rekabet ortamı, üretim teknolojilerinde değişiklik yapılmasını zorunlu hale getirmiştir”* (Bilginer vd., 2008). Buradan yola çıkarak teknolojik alt yapıları olabilecek değişikliklere uyum sağlayamayacak şekilde kendini dizayn eden işletmeler müşteri istek ve ihtiyaçlarını da yeterince iyi karşılayamayacaklardır.

Çevreye olan olumsuz etkileri azalmak için tüketicilerin davranış biçimlerini değiştirmesi gerekir. Tüketicilerin kullandığı ürünlerin farklılığı ürünlerin çevre dostu olmasının gelecek beklentisi olduğunu göstermektedir. Aslında, dünyada tüketicilerin nerdeyse %41’i doğal ve organik ürünlere daha fazla ücret ödemeye razı olduklarını söylemektedir. Yapılan bazı araştırmalar şirketlerin çevreye daha az zarar verecek yada doğayı iyileştirecek yeni sistemleri uygulama eğiliminde olduklarını göstermektedir. *“Dahası günümüz lojistik faaliyetleri; işletmelerin rekabet gücünü doğrudan etkileyen bir performans boyutu haline gelmiştir. İşletmeler eş zamanlı olarak üretim faaliyetleri ve pazarlama etkinliklerinin yanı sıra lojistik birimlerine de önem vermek zorundadır. Lojistik faaliyetlerinin başarısı da işletme performansına katkıda bulunabilecek her tür teknolojiyi yapılandırmak ve müşteri memnuniyetini sağlayacak çözümler üretebilmelerinden geçer. Zayıf ve uyum yeteneği olmayan işletmeler sürekli olarak çevredeki*

değişimlerin tehdidi altında bulunmakta ve varlıklarını sürdürebilmeleri sürekli çevreye uyumlu adaptasyon modelleri geliştirip uygulamalarına bağlıdır” (Bilginer vd,2008).

Hükümetler şu an değil ama gelecek için geri dönüşümüm hem harcamalar yönünden maliyetlerin düşmesini sağlayacağını hem de ülke ekonomilerine para kazandıracağını tahmin etmektedirler. Tedarik zinciri yönetimi konusu burada önem teşkil etmektedir. Çünkü, ürünlerin ve paketleme konusundan tekrar geri dönüşümünün kazançlı olabilmesi için tedarik zincirinde geri dönüşümün iyi kurgulanması gerekmektedir. Firmaların atık yönetimi gibi konulardaki yaklaşımı ve çevreye daha bilinçli bir şekilde hareket etmeleri firmalara iyi bir imaj kazandırırken, müşterileri tarafından daha fazla tercih edilmesini sağlamaktadır. Dahası firmaların geri dönüşüm için sistemlerini geliştirip bunu sistemleri içerisinde uygulaması gerektir.

2.SÜRDÜRÜLEBİLİR LOJİSTİK İÇİN ÖNEMLİ İKİ STRATEJİ

2.1. YEŞİL LOJİSTİK

Yeryüzündeki güzel ve temiz yaşam koşulları gün geçtikçe kaybolmaktadır. İnsanoğlu farkında olmadan tüketim biçiminden kaynaklı olarak doğayı kirletiyor. Dolayısıyla sanayileşme ve çevreye verdiği zarar sadece ekonomik olarak düşünülüyor. Küresel boyutu hiç düşünülüyor. Fakat son dönemlerde toplumların doğayı nasıl bir felakete sürüklediklerinin az da olsa farkına vardığı görülmektedir. Bu yüzden bu durumun farkında olan lojistik sektörleri doğa için daha az zararlı yeni sistemlere ulaşmaya çalışmaktadır. İşte ulaşmaya çalıştığı sistemlerden biri olan ve sürdürülebilir lojistik kavramının en yeni stratejilerinden biri de yeşil lojistik (Mücevher, 2021:44). Yeşil lojistik, dışsal sorunların azaltılması ve ekonomik, çevresel ve sosyal hedefler arasında daha sürdürülebilir bir denge elde etmek olarak tanımlanabilir. Yeşil lojistik ile ilgili tüm faaliyetler, sürdürülebilirliği sağlamak ve buna katkıda bulunmak üzerinedir (Seroka-Stolka, 2014: 302 – 309). Ayrıca Yeşil lojistik, “müşteriler için bir katma değer yaratmak ve

onların ihtiyaçlarını karşılamak veya aşmak amacıyla gerçekleştirilen yük taşımacılığı, depolama, paketlenme, malzeme taşıma ve atık yönetimi gibi faaliyetlerin toplam çevresel ve enerji izini en aza indiren, çevre koruma ve sürdürülebilirlik sağlayan ekonomik ve sosyal performans üzerinde olumlu bir etkiye sahip yeşil uygulamalar ve stratejiler olarak tanımlanabilir” (Khan vd., 2018; Nowakowska-Grunt, 2008; McKinnon vd., 2015; Mesjasz-Lech, 2011; Rodrigue vd., 2012; Carter & Easton, 2011).

Çevresel sorunların artıp, işletmelerin sosyal uygulamalarının etkilenmesi, iklim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi ve doğa kirliliği gibi sorunları en aza düşürmek için sürdürülebilir uygulamalar hayata geçirilmeye başlamıştır. Yeşil lojistiğin kullanılmasındaki temel amaçta tam olarak budur. Yani çevredeki zararları en az indirip ve temel atıklar için yeni çözümlere ulaşarak, doğal kaynakları düzgün bir biçimde kullanılıp, ham maddeleri en etkin şekilde kullanmaktır. Son yıllarda firmaların az da olsa bu sisteme ayak uydurmaya çalıştığı görülmektedir. Yeşil lojistik dünya çapında artık önemli ve insanların daha iyi bir dünya bırakmak için iyi bir neden olduğu görülmeye başlanmıştır. Özellikle Avrupa ülkeleri bu konuda attığı adımlar ve kararlarla dikkat çekmektedir. Genel olarak Avrupa birliği ülkelerindeki hükümetleri yeşil lojistik uygulamalarını benimseyen firmaları desteklemektedir. Bu durum diğer dünya devletleri içinde mümkün olabilmektedir. Fakat henüz AB ülkeleri kadar yoğun şekilde bu konuya eğilen devlet sayısı çok fazla değildir.

Yeşil lojistiğin birçok olumlu yönleri vardır. Sera gazı emisyonlarını azaltmaya yardımcı olmaya çalıştığı söyleneceği gibi, Maliyet ve sera gazı emisyonları arasında denge oluşturur. *“Yeşil lojistik, daha çok çevreyi korumakla ilgilidir. İş açısından bakıldığında, doğal kaynakların korunması ve yenilenebilir kaynakların bulunması, karbon emisyonlarının ve atıkların en aza indirgenmesi ve şirketlerin genel karbon salınımının azalması anlamına gelmektedir. Brown ve Kate’e göre, çevreci olmanın ve yeşil lojistik kullanmanın önemli olmasının bir diğer sebebi, ekonomik büyümeden kaynaklanan ciddi çevre sorunlarıdır. Sorunlara örnek olarak, ozon*

tabakasının delinmesi, yağmur ormanlarının hızla yok olması, hava ve su kirliliği ve katı atık sahalarının azlığı verilebilir. Pazarda yeşil ürünlere olan talebin arttığı, hükümetler tarafından daha sıkı çevre politikalarının uygulandığı ve çevreye daha duyarlı bir iş dünyasının oluştuğu görülmektedir. Ekonomik büyüme ile birlikte lojistik kaynaklı enerji tüketiminin ortaya koyduğu çevre kirliliği de ortadadır. Bu sebeple yeşil lojistik çok büyük önem arz etmektedir” (Büyüksaatçi, 2009). Yeşil lojistik sisteminin yapısı yeşil ürün tasarımı, yeşil satın alma, yeşil üretim, yeşil pazarlama, yeşil lojistik, yeşil depolama, yeşil ambalaj, ters lojistik'ten oluşmaktadır (Rogers ve Tibben-Lembke, 1999:123). Ayrıca Yeşil lojistik sistemi genel olarak ileri teknoloji ve ekipmanlarını kullanarak çevresel zararı minimize etmeye ve kaynakların kullanımını attırmayı hedeflemektedir.

Tablo 1. Geleneksel Lojistik Anlayış ile Yeşil Lojistik Arasındaki Temel Farklar

	Geleneksel Lojistik	Yeşil Lojistik
Esas Amacı	Çevresel bozulmayı göz ardı ederek ekonomik anlamda yüksek lojistik verimliliği elde etmek	Sürdürülebilir kalkınmaya ve temel olarak lojistiğin teknolojik ilerlemesine ve yeniliğine ulaşmak. Bununla birlikte lojistik sürecin çevreye olan etkisini kademeli olarak ortadan kaldırmak.
Aktörler	Aktörler sadece lojistik işiyle uğraşan kişilerdir	Aktörler sadece lojistik girişimin kendisini değil, aynı zamanda tedarik zincirinin akışındaki imalat ve perakende işletmelerini de içerir. Bu nedenle, aktörler etkin bir sinerji elde edebilir, mevcut kaynakları entegre kullanabilir, kaynak israfını azaltabilir ve kaynak kullanımını iyileştirebilir.
Lojistik Sistem	Sadece kaynak çıkarımından ürüne ve tüketmeye kadar lojistiği dikkate alır ve atık malzemelerin oluşturduğu yenilenebilir kaynakların geri dönüşümünü ihmal eder.	Dairesel özelliklere sahiptir. İleri lojistiğin yeşil yönlerini göz önünde bulundurabilir, aynı zamanda kaynak israfının, atık malzemelerin geri dönüşümü, kaynak atığının toplanması vb. işleri dikkate alır.

Kaynak: Xiu, G. ve Chen, X. (2012) Akt. Yurtkuran, S., (2021)

Lojistikte yeşil üretim sistemi kullanımı, sera gazı ve fosil enerji kaynakları gibi doğaya zarar veren bütün gazları azaltmak amacıyla yeşil lojistiğin üretim süreçlerinde kullanmasıdır. Yeşil lojistik ayrıca çevresel zararı en aza indirmek için sürdürülebilir verimlilik kaynaklarını kullanmaktadır. Ama yapılan araştırmalara göre maalesef tüketici ve üreticiler bu konuyu çok fazla ciddiye alıp ve harekete geçmemektedir. Çünkü üreticilerin bir kısmı oluşabilecek yüksek maliyetlerden kaçmaktadır. Ancak yeşil lojistik ekonomik, sosyal ve çevresel birçok fayda sağlamaktadır. Bunlar maddi katkılar sağlarken, gelecek için kaygıların azalmasını da sağlamaktadır. Ekonomik hedefler ile en düşük maliyetleri oluşturmak ve Yüksek kar elde etmek hedeflenirken sosyal hedefler ile Yeşil tüketim sayesinde tüketiciyi memnun etmek ve Kuruluşların yükümlülükleri iyileştirmek amaçlanır son olarak Çevresel hedefler ile hedeflenen ise Çevre kirliliğini minimuma düşürmek, Karbon salınımını en aza düşürmek, enerji tüketimi indirmek ve Atıkların toplanması gibi durumlardır.

2.2.TERSİNE (GERİYE DOĞRU) LOJİSTİK

Tersine lojistik günümüzün tedarik zinciri sistemi olarak kabul edilebilir. Sürdürülebilir lojistik uygulamak tersine hareket edip lojistik faaliyetlerin ürün ve hizmetleri üretim yerine tüketime hizmetlerin sağlamaktadır. Günümüzde artık insanların çoğu internetten sipariş veriyor ve evlere gelen bu ürünler bozuk olabiliyor veya beğenilmeyebiliyor. İşte tam bu noktada bu ürünleri iade etmek gündeme gelir ve tam bu noktada tersine lojistik devreye girer. Bir E-ticaret içinde her gün çeşitli çevrimiçi mağazalardan gönderden çok sayıda ürün vardır. Bu nedenle bu ürünlerinin akışını yönetmek için farklı stratejiler çok önemlidir.

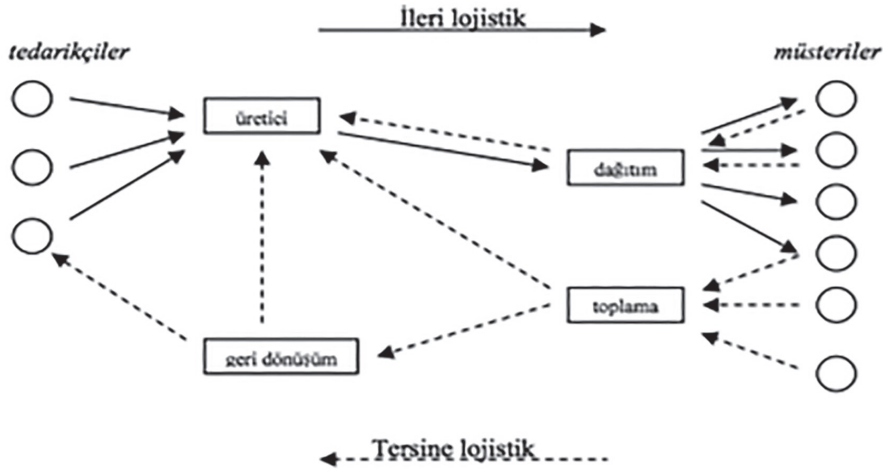
Tersine lojistik ve düzenli lojistik artık iş ve pazarlama stratejilerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Tersine lojistik bir e-ticaret sistemi içindeki bütün ürün ve malzemelerin yeniden kullanılması olarak adlandırılır bu işlemde her ürün nihai varış noktasına ulaşmadan önce iyice kontrol edilir,

müşteriden gelen bir ürün iadesi olarak uygulanır. Aslında tersine lojistik tam olarak budur. Bir lojistik stratejisi herhangi bir şirket için uzun vadeli faydalar sağlamalıdır. Tersine lojistik hakkındaki ilk tanım Stock (1981) tarafından yapılmış ve tek yöndeki ürün gönderimi açısından (üreticiden tüketiciye doğru, ileri lojistik) “tek yönlü bir yolda yanlış yönde gitmek” olarak tanımlamıştır. 1980’ler boyunca da tersine lojistik kavramı, birincil akışın tersi yönde olan, müşteriden üreticiye doğru ürün hareketi olarak görülmüştür (Rogers ve Tibben-lembeke, 2001).

Tersine lojistik ve düzenli lojistik arasında oldukça büyük farklar vardır. Düzenli lojistik yada ileri lojistik tanım olarak, satın alınan ürünün üreticiden müşteriye taşınma işlemi olarak açıklanır. Fakat tersine lojistik ürünün müşteriden satıcıya taşıma sürecidir. Bu iki lojistik türü arasında bazı farklılıklar vardır. Bu farklılıklardan bahsedilecek olunursa tersine lojistikte ürünler tamir, iade için üreticiye veya tedarikçiye geri gönderilir düzenli lojistikte ise ürünleri üreticiden veya tedarikçiden müşterilere talep ve isteklerine uygun şekilde gönderimi söz konusudur.

Tersine lojistik de tahminler karmaşık ve zordur ayrıca öngörülemezdir, bir tedarikçi veya satıcı müşterilerine ürün gönderdiğinde müşteri bu ürün beğenmeyebilir. Ürünü geri gönderdiğinde düzenli lojistik faaliyetlerden farklı olarak farklı noktalarda ürünler gelmeye başlar. Tersine dağılımında farklı noktalardan sadece bir noktaya birçok ürün gelir, ancak düzenli lojistikte birçok ürün bir tek noktadan bir çok farklı hedefe gönderilebilir.

Kaynak: Fleischmann, vd. (1997).

2.3.YEŞİL LOJİSTİK İLE TERSİNE LOJİSTİK ARASINDAKİ İLİŞKİ

Yeşil lojistik ve tersine lojistik genel olarak aynı mantıkla hareket etmektedir. Fakat ikincisinin arasındaki farklılıklar vardır. Yeşil lojistik çevresel olarak kodlanmıştır. Tersine lojistiğin temelinde ise ekonomik kaygılar bulunmaktadır.

Tersine lojistik temelinde maliyetlerini en az düşürmeye ve ürettiği ürünlerin atıklarının başka şeylerin üretiminde kullanılıp bunlardan yeni hizmetler üretmeyi hedeflemektedir. Yeşil lojistik ise temel olarak çevreye verilen zararları minimize edecek yolları aramaktadır. Yani Yeşil lojistik zararlı gazların salınımı veya üretimde enerji kullanımı gibi durumlarda çevreye verilen zararları en aza indirmeye odaklanmıştır. Bir bütün olarak bakıldığında lojistik işletmeleri bu faaliyetlerinin altında para kazanma olgusu her zaman bulunmaktadır. Fakat sürdürülebilirlik kavramının son dönemlerde kazandırdığı imaj işletmeleri bu sistemleri uygulamaya yönlendirmiştir.

Tersine lojistik ürün ve tüketicilerin kullanılan ürünlerini tekrar kazanmak için geri dönüşüm yapmaktadır. Yeşil lojistik ise geri dönüşüm noktasında olaya dâhil olmaktadır. Tersine lojistik yeşil lojistik için geri dönüşüme destek verir. Burada asıl amaç ise doğaya bırakılan plastik atıkların, üretim anında çıkan hava kirliliğinin, ortaya çıkan ambalaj atıklarının tekrar kullanılabilir hale gelmesini sağlarken hem en az maliyete ulaşmaya çalışarak ekonomik fayda sağlayıp hem de çevre kirliliği ve kaynak israfının önüne geçmek amaçlanır.

Tersine lojistiğin en temel özellikleri azalan maliyetler, ürünlerin tekrar kullanılması ve karlılığın sağlanmasıdır. Bu nedenle şirketler bu şekilde atık geri dönüşüm sistemlerini kurarak hem imaj hem de karlılık oluşturmaktadır. Şirketlerin imaj sağlamak için yeşil lojistik uygulamaya başlaması geri dönüşüme geldiği anda tersine lojistikle bağlantı kurmaya başlar.

3.TÜRKİYE'DEKİ YEŞİL LOJİSTİK UYGULAMALARI

Günümüz gelişmiş ülkelerinin artan çevrecilik bilinci, gelecek kuşaklara daha temiz ve yaşanılabilir bir dünya bırakma amacını güden çalışmalar, sadece gelişmiş ülkelerde değil gelişmekte olan diğer ülkelerde de giderek yaygınlaşmaktadır ve ülkelerin bu yönde yaptığı çalışmalar da o ülkelerde faaliyet gösteren firmaları doğrudan etkilemektedir. Türkiye'de 1980'lerin sonuna doğru ve 1990'ların başlarında bu yükselen trendden etkilenmeye başlamış ve lojistik sektöründe çevre dostu yeni teknolojiler uygulanmaya başlanmıştır. Bu şekilde çevreye verilen zararı en aza indirme çabası ve bu konularda araştırmaların başlamasına da sebep olmuştur. Ayrıca dünya genelinde sera gazı emisyonunun %24'ünün lojistik uygulamalarından kaynaklı yaşadığının görülmesi yeşil lojistik konularının tüm dünya gibi Türkiye'de de önemsenmesini sağlamıştır. Yeşil kavramı 1990 yıllarda özellikle ulaştırma sektöründe popüler olmasını sağlamıştır. Küresel ısınma gibi durumlarında ortaya çıkması ile çevresel sıkıntılarla ilgili farkındalıkta en yüksek noktaya ulaşmaya başlamıştır. Tüm dünyada ye-

şil lojistik uygulamaların, firmaların işletme maliyetlerini %50 oranında azalttığı görülmeye başlanmıştır. Bu da firmaların bu uygulamalara yönelmesini hızlandırmıştır. Günümüz şartları incelendiğinde özellikle gelişmiş ülkelerde yeşil lojistik uygulama oranları %15 iken, Türkiye’de bu oranın %3 civarında olduğu görülmektedir. Fakat birçok firmanın bu sistemi uygulamaya başlaması ile bu oranın yükselen şekilde artmaya başladığı görülmektedir. Dünya genelinde lojistik firmalar üzerinde, markalaşma yolunda trend haline gelen yeşil lojistiğin, önümüzdeki yıllarda Türk lojistik firmaları arasındaki rekabetin de en büyük kozlarından biri olması beklenmektedir. “Birçok sektörde olduğu gibi dünya genelinde de lojistik sektörü de faaliyetlerini çevrecilikle ilgili gelişmeleri dikkate alarak yapılandırmakta ve çevreyi koruyan politikaları dikkate alarak işlerini yürütmektedir. Yeşil Lojistik uygulamalarını tam olarak yerine getiren firmalar, uluslararası rekabette de rakiplerine oranla daha fazla tercih edilmekte ve bu da firmalara hem maliyet avantajı hem de çevreci bir imaja sahip olma olanağı sağlamaktadır. Özellikle AB tarafından taşımacılık faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı emisyonlarının 2050 yılına kadar 1990 yılı seviyesine göre %60 oranında azaltılması hedeflenmiştir” (<http://www.transport.com.tr/kap23,96@2200.html>).

Buradan yola çıkarak özellikle günümüzde globalleşmeyle ortaya çıkan zorlu rekabet ortamı, çevreyi korumaya yönelik yasalar ve mevzuatı, işletmelerin sosyal ve toplumsal sorumluluk faaliyetleri gibi etmenlerinde etkisi ile lojistik firmalarının yeşil lojistik uygulamalarını ele almaları ve çevre duyarlılığı konusunda işletme bilincini giderek artan seviyede oluşturmaları kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Türkiye’deki işletmeler ve lojistik hizmet üreten firmalar üretim ve yönetsel süreçlerde çevreye duyarlılık gösteren uygulamalara yönelmeye başlamış, konuya ilişkin politika ve stratejiler geliştirir olmuş ve kendilerini daima gelişime ve değişime açık tutmaya başlamışlardır. Türkiye’deki lojistik sektöre baktığımızda, yaşanabilir bir dünya için sektör içinde yer alan tüm aktörlerin yeşil lojistik

uygulamalarını misyon ve hedef olarak belirlemeye başladığı ve bunları uygulamaya yönelik eğilim gösterdiği anlaşılmaktadır. Türkiye için çevresel ve sosyal anlamda alınan her önlemin ekonomik anlamda da fırsatları beraberinde getirdiği görülmektedir. Kutlu ve Yalçiner 2021 yılında yaptıkları çalışmalarında Türkiye'deki firmaların çalışanlarına çevresel sürdürülebilirlik anlamında duyarlılıklarını arttırmak ve bilinçlendirmek adına faaliyetler yürüten firmaların düzenlediği Kurumsal Sosyal Sorumluluk projeleri ile özellikle ağaç dikme, yardım kampanyaları, eğitim programları gibi etkinlikler aracılığıyla, müşterilere ulaşarak dikkatlerini çektiklerini ve firmaların farkındalık yaratmak için, yürüttükleri projeleri ve yaptıkları işleri daha etkin biçimde duyurmaları ve yaygınlaştırmaları gerektiğini ortaya koymaktadırlar (Kutlu ve Yalçiner Ercoşkun, 2021).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çevresel konulara önem verilmesi sadece doğanın ömrünü uzatmaz aynı zamanda ve sosyal ekonomik anlamda da bazı fırsatları beraberinde getirmektedir. Firmalar çevresel duyarlılıklarını göstermek adına faaliyetler yürütürken örneğin ağaç dikme, geri dönüşüm ürünleri teşvik etme, yardım etkinlikleri ya da eğitim programları gibi etkinlikler aracılığıyla müşterilere ulaşım dikkatlerini de çekmeyi başarmaktadırlar. Yani çift yönlü bir faydadan söz etmek mümkündür. Lojistik firmalarının farkındalık yaratmak amacı ile yürüttükleri sosyal çalışmaları daha etkin biçimde gündeme getirmeleri gerekmektedir. Dünya genelinde özellikle yeşil lojistik uygulamaları içinde Enerji tüketimini azaltmaya yönelik önlemler, emisyon oranını azaltmaya yönelik önlemler ve karbon ayak izini azaltmaya yönelik önlemler literatürde adı en sık geçen göstergelerdir. Ayrıca Yenilenebilir enerji kullanımı, enerji tüketimini azaltmaya yönelik önlemler, emisyon oranını azaltmaya yönelik önlemler, karbon ayak izini azaltmaya yönelik önlemler, yeşil tasarım uygulamaları, ISO 14001 sertifikasının varlığı, tersine lojistik uygulamaları ve düşük emisyon bölgelerinin belirlen-

mesi, dünya örneklerinde en çok kullanılan yeşil lojistik uygulamalarıdır. Türkiye için ise literatür enerji tüketimini azaltmaya yönelik önlemlerin, emisyon oranını azaltmaya yönelik önlemlerin ve karbon ayak izini azaltmaya yönelik önlemlerin en çok rastlanan yeşil lojistik uygulamaları olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönü ile bakıldığında lojistik sektörünün, doğası gereği farklı ulaşım sorunlarına, çevre kirliliğine, aşırı kaynak tükenmesi ve gürültü kirliliği gibi önemli çevresel sorunlara sebep olduğu bilinmektedir. Fakat yeşil lojistik ve tersine lojistik gibi uygulamaların etkisi ile doğrudan çevre sorunları değil, maliyet, zaman, güvenilirlik ve depolama gibi sorunlar büyük oranda çözülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda yeşil lojistik ve tersine lojistik gibi uygulamaları firmaların lojistik hizmet süreçlerinde çevrenin önemini arttırmanın yanı sıra lojistik ve çevre arasındaki, maliyetleri düşürmenin de bir aracı olarak görmek doğru olacaktır. Yeşil lojistik uygulamaları çevresel ve ekonomik anlamda farklı etkileşimler ve sonuçlar vermektedir. Lojistik firmaları ambalaj ve atıkların oluşumunu azaltarak ve geri dönüşümünü sağlayarak, kâğıt tüketimi yerine çevrimiçi evrak işlemleri yürüterek çevresel değerlerine verilen zararı azaltabilirler. Buna ek olarak yeşil lojistik uygulamalarının ulaştırma konusunda önemli etkileri bulunmaktadır. Lojistik uygulamalarında sürdürülebilir politikaları arttıracak yeşil lojistik uygulamaları ile kentlerde trafik sıkışıklığı, enerji tüketimi ve kirliliğin önemli ölçüde azalmasına katkıda bulunulabilir. Yeşil lojistik ve tersine lojistik faaliyetleri araç kapasitesi kullanımını ve alternatif ulaşım yöntemlerini iyileştirmede yardımcı olmaktadır. Yeşil lojistik ve tersine lojistik uygulamaları sayesinde ulaşım türleri arasında bütünleşmiş bir kullanım sağlanarak karbon salınımı ve sera gazı etkisi azaltılabilir, bu şekilde ulaşım türlerinin kentlerde meydana getirdiği olumsuz çevresel baskı ve kirlilik azaltılabilir. Böylece kentsel çevre ve yaşam kalitesi iyileşecektir. Yeşil lojistik sosyal, ekonomik ve çevresel kaynak kullanımı ve üretimi sağlayan uygulamalarının kent planlamasında kullanılması; kentsel sistemler arasındaki etkileşim ve ilişkileri sağlarken; çevresel, ekonomik

ve sosyal konulardaki zarar ve baskıları azaltmakta, kentlerin sürdürülebilir kalkınmalarında önem taşımakta ve yaşam kalitesini arttırmaktadır. Bu kapsamda, yeşil lojistik kavramı çevresel, ekonomik ve sosyal etkileri ile beraber neden olacağı mekânsal değişimler çerçevesinde değerlendirilmeli, bu çerçevede politikalar geliştirmeli ve kararlar üretilmelidir. Bu süreçte en büyük rolü hükümetler üstlenmelidir. Öncelikle lojistiğin sürdürülebilirliği yasalarla desteklenmesi durumunda başarılı olabilir. Eğer şirketler sürdürülebilir sistemler uygulamadığında caydırıcı şekilde para cezaları veren yasalar çıkarılabilirse etkinlik artacaktır.

Kaynakça

- Akandere, G. (2021). Dijitalleşme Düzeyi ve Yeşil Lojistik Uygulamaların Lojistik Performansa Etkisi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 11(4), 1979-2000.
- Bardakçi, H., (2020) "BENEFITS OF DIGITALIZATION IN INTERNATIONAL LOGISTICS SECTOR", International Journal of Social Science and Economic Research ISSN: 2455-8834 Volume: 05, Issue: 06, June
- Bilginer, N., Kayabaşı, A., Sezici, E., (2008) "Lojistik Faaliyetlerin Süreçsel Etkinliğine Etki Eden Faktörlerin Değerlendirilmesi Üzerine Ampirik Bir Çalışma", Dumlupınar üniversitesi sosyal bilimler dergisi, sayı 22
- Büyüksaatçi, S., (2009) Yeşil Tedarik Zinciri ve Bir Uygulama, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, s.89 (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi).
- Carter, C.R. and Easton, P.L. (2011). Sustainable Supply Chain Management: Evolution And Future Directions. International Journal of Physical Distribution & Logistics Management, 41(1), 46-62.
- Denisa, M. ve Zdenka, M. (2015). Perception of implementation processes of green logistics in SMEsin Slovakia. 4th World Conference on Business, Economics and Management, WC-BEM, 30 Nisan – 2 Mayıs, 2015, Efes, Türkiye.
- Fleischmann, M., Bloemhof-Ruward, M., Dekker, R., Laan, E., Nunen, A.E.E., Wassenhove, L.N., (1997). Quantitative Models for Reverse Logistics: A Review. European Journal of Operational Research, 103:1-17.
- İncaz, S., (2015) "Lojistik ve Sürdürülebilirlik Bağlamında Yeni Yaklaşımlar", Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, İstanbul 3(1)
- İnce, G.A., (2012). "Pazarlamanın Sürdürülebilir Gelişimdeki Rolü", International Conference on Eurasian Economies, 389-396.
- Kaynak, M., Zeybek, H., (2007). "İntermodal Terminalerin Gelişiminde Lojistik Merkezler, Dağıtım Parkları ve Türkiye'deki Durum", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9 (2), 39 – 58.
- Khan, S.A.R., Zhang, Y., Anees, M., Golpıra, H., Lahmar, A., and Qianli, D., (2018). Green Supply Chain Management, Economic Growth And Environment: A GMM Based Evidence. Journal of Cleaner Production, 185, 588-599.
- Kutlu, B. H. ve Yalçın Ercoşkun, Ö. (2021). Evaluation of logistic firms in Turkey on green logistics applications, Eksen Journal of Dokuz Eylül University Faculty of Architecture, 2(1), 52-71.

- Mak, M., Y. and Peacock, C., (2011). "Social Sustainability: A Comparison of Case Studies in UK, USA and Australia", 17th Pacific Rim Real Estate Society Conference 16-19 January, Gold Coast-Australia, 1-14.
- Manjunath, G. (2014). Green logistics: a learn, evaluation and initiatives in business organizations. *International Journal of Business Quantitative Economics and Applied Management Research*, 1(7), 36-45.
- Mesjasz-Lech, A. (2011). *Efektywność Ekonomiczna I Sprawność Ekologiczna Logistyki Zwrotnej [The Economic Effectiveness And Ecological Performance Of Reverse Logistics]*, Czestochowa: Published by Technical University of Czestochowa, 43-46.
- McKinnon, A., Browne, M., Whiteing, A., and Piecyk, M., (2015). *Green Logistics: Improving The Environmental Sustainability Of Logistics*. Kogan Page Publishers.
- Morelli, J., (2011). "Environmental Sustainability: A Definition for Environmental Professionals", *Journal of Environmental Sustainability*, 1(1), 1-9
- Mücevher, M.H., (2021) "Sürdürülebilir Lojistik İçin Üç Öncelikli Strateji: Yeşil Lojistik, Tersine Lojistik ve Yalın Lojistik" *Enderun Dergisi*, e-ISSN: 2618-592X, 5/1
- NSIDC. (2022). Arctic sea ice news & analysis. National Snow & Ice Data Center. <http://nsidc.org/arcticseaicenews/>
- Nowakowska-Grunt, J. (2008). Impact Of Lean Management On Logistics Infrastructure in Enterprises. *Advanced Logistic Systems*, 2 (1), 71-74.
- NOAA. (2021). Climate change: Global sea level. <https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-global-sea-level>
- Ribeiro, S. K., Kobayashi, S., Beuthe, M., Gasca, J., Greene, D., Lee, D. S., and Zhou, P. J. (2007). *Transportation And Its Infrastructure*.
- Rodrigue, J. P., Comtois, C. ve Slack, B. (2006). *The Geography of Transport Systems*, New York, Routledge.
- Rogers, D.S.; Tibben-Lembke, R.S., (1999). *Going Backwards: Reverse Logistics Trends and Practices*. Reverse Logistics Executive Council.
- Rogers, D.S., Tibben-Lembke, R., (2001). "An Examination of Reverse Logistics Practices". *Journal of Business Logistics*, Vol. 22, No : 2, pp. 129-147.
- Stock, J.R., (2001). "Reverse Logistics in The Supply Chain". *Global Purchasing & Supply Chain Strategies*, October: 44-48.
- Seroka-Stolka, O., (2014). "Green Logistics for Greener Cities, the Development of Green Logistics for Implementation Sustainable Development Strategy in Companies", 1 st International Conference Green Cities, 302 – 309.

Vivien, F., D., (2008). “Sustainable Development: An Overview of Economic Proposals”, SA-PIENS, 1(2), 1-8.

Wisner, J.D., Tan, K.C., and Leong, G.K. (2012). Principles of Supply Management: A Balanced Approach. SouthWestern Cengage Learning.

Yurtkuran, S., (2021) Çevresel Kuznets eğrisi hipotezinin geçerliliği ve yeşil lojistik: Türkiye örneği, Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute Volume: 24 - Issue: 45

Xiu, G. ve Chen, X. (2012). Research on green logistics development at home and abroad, Journal of Cleaner Production, 7(11), 2765-2772.

<http://www.transport.com.tr/kap23,96@2200.html>

Extended Abstract

When businesses start their activities, there are some direct or indirect effects on the environment and society. Such as the obligation to use natural resources or the release of harmful waste to the environment during production. These actions are only a small part of their actions for businesses. For this reason, businesses have to think about the interests of the environment and society as well as their own economic interests, take action for the society and take various measures. Recently, the decrease in natural resources has made these measures even more necessary. In particular, the increase in social awareness has started to encourage people to better understand the value of nature and to take action for a greener, healthier and cleaner world. When social consciousness rises, costs begin to become insignificant. People have begun to pay more for products and services that protect nature than for other products.

Recently, clearer steps have been taken to improve sustainability, especially due to the decrease in natural resources. This process has made sustainability an important issue for businesses to focus on. Moreover, due to some reasons such as climate change, some changes have started to occur in sustainable living conditions for the world, and in this respect, many sectors have started to care about sustainability and apply it more in their working areas. This has also caused the logistics practices to differ a lot from the past, especially respect for nature, and the desire of people to leave a better world for their products to the next generations, leading to the development of different practices in logistics. Logistics activities come to the fore here. Thanks to logistics activities, a supply chain from the production of raw materials to consumers has been established today. It is arranged by logistics companies to transport the product in the required quantity, to the right place, in the right way, to transport it at an affordable cost, to use the right tools, as well as to the packaging that is done correctly and regularly according to the products being transported. The transportation and control of all these products from the point of departure to the destination,

ensuring that the load is transported in a pre-planned manner, and if there is a mishap, immediate intervention and finding a solution depends on the implementation of logistics activities.

In this way, sustainable logistics practices have started to rise as one of the most important fields of logistics today. Increasing environmental awareness of today's developed countries, studies aiming to leave a cleaner and livable world to future generations have started to become widespread not only in developed countries but also in other developing countries, and the studies carried out by these countries in this direction have directly affected the companies operating in those countries. Sustainable logistics, to which new companies in Turkey have recently turned, reveals the importance of this issue. In Turkey, towards the end of the 1980s and the beginning of the 1990s, it started to be affected by this rising trend and started to implement environmentally friendly new technologies in the logistics sector.

In this way, the effort to minimize the damage to the environment and the start of research on these issues. In addition, the fact that 24% of greenhouse gas emissions worldwide are caused by logistics applications has made green logistics issues seriously important in Turkey as well as the rest of the world. It has made the concept of green popular especially in the transportation sector in the 1990s. With the emergence of situations such as global warming, awareness of environmental problems has reached the highest point. In this case, companies have started to see that they can save money thanks to green logistics practices. It is seen that green logistics practices all over the world reduce the operating costs of companies by 50%. This has accelerated the tendency of companies to these applications.

When today's conditions are examined, it is seen that while green logistics application rates are around 15% especially in developed countries, this rate is around 3% in Turkey. However, with the implementation of this system by many companies, it is seen that this ratio has started to increase. Green

logistics, which has become a trend towards branding on logistics companies around the world, is expected to be one of the biggest trump cards in the competition among Turkish logistics companies in the coming years. In this study, it is aimed to present suggestions for Turkey by examining sustainable logistics practices. In the study, suggestions were presented by trying to explain the subject through sustainable logistics practices in general.

The main purpose of this study is to examine the strategies applied on sustainability in the logistics sector. For this reason, two priority strategies were emphasized along with the concept of sustainability. These strategies are reverse logistics and green logistics approaches. For this reason, the recent increase in the logistics activities of enterprises necessitates the evaluation of sustainability among strategic issues in these areas as well.

This study directly investigated the strategies that can be applied for sustainability in the logistics sector and the relationship of the concept of sustainability with the logistics sector was evaluated. Then, detailed information about reverse logistics and green logistics strategies in terms of sustainability in the logistics sector is presented.

As a result, giving importance to environmental issues not only prolongs the life of nature, but also brings some opportunities in social and economic terms. While companies carry out activities to show their environmental awareness, they also manage to reach customers and attract their attention through activities such as planting trees, promoting recycling products, aid events or training programs. In other words, it is possible to talk about a two-way benefit. Logistics companies need to announce and disseminate the projects they carry out and the work they do more effectively in order to raise awareness. Due to its nature, the logistics sector can cause significant environmental problems such as transportation problems, environmental and noise pollution, and resource depletion. However, thanks to green logistics applications, serious solutions can be produced not only for environmental problems, but also for problems such as

cost, time, reliability and storage. In this context, green logistics practices are a means of reducing the costs between logistics and the environment, as well as increasing the importance of the environment in the logistics service processes of companies. Green logistics practices give different interactions and results in terms of transportation, environmental and economic aspects in cities. Logistics companies can reduce the damage to the environmental values of the cities they live in, by reducing the formation and recycling of packaging and waste, and by conducting online paperwork instead of paper consumption. Green logistics practices have important effects on transportation. Green logistics practices that will increase sustainable policies in logistics applications can contribute to a significant reduction in traffic congestion, energy consumption and pollution in cities. Green logistics and reverse logistics activities help improve vehicle capacity utilization and alternative transportation methods. Thanks to green logistics and reverse logistics applications, carbon emissions and greenhouse gas effects can be reduced by providing an integrated use between transportation types, and in this way, the negative environmental pressure and pollution caused by transportation types in cities can be reduced. This will improve the urban environment and quality of life. The use of green logistics social, economic and environmental resource use and production practices in urban planning; while providing interaction and relations between urban systems; It reduces the damages and pressures on environmental, economic and social issues, plays an important role in the sustainable development of cities and increases the quality of life. In this context, the concept of green logistics should be evaluated within the framework of the spatial changes it will cause together with its environmental, economic and social effects, policies should be developed and decisions should be made within this framework. Governments should play the biggest role in this process. First of all, it can be successful if the sustainability of logistics is supported by laws. Efficiency will increase if laws are passed that impose deterrent fines if companies do not implement sustainable systems.

UKRAYNA-RUSYA SAVAŞININ POLİTİK YANSIMALARI

Yrd. Doç. Dr. Ersoy ÖNDER*

ÖZET

24 Şubat 2022 tarihinde Rusya lideri Putin'in Ukrayna'yı istilaya başladıklarını televizyondan duyurmasıyla, Ukrayna-Rusya savaşı başlamıştır. Savaşın başlamasıyla, ABD liderliğindeki Batı'nın Ukrayna'ya göstermiş olduğu yoğun destek, dünyanın yeniden iki kutupluluğa evrilmesine yol açmış, güvenlikçi politikalar yeniden öne çıkmaya başlamıştır. Rusya'nın "Özel Harekât" olarak adlandırdığı, karşıtlarının ise 'Putin'in Savaşı' olarak betimlediği operasyonel faaliyetlerini bir çok devlet kınarken, bazı ülkeler çatışmada tarafsız bir rol oynamayı seçmişlerdir. Bu çalışmadaki amaç, bazı ana aktör devletlerin bu savaşla ilgili siyasi pozisyonlarını incelemek, siyasi otoritelerin beyanlarından politik anlayışlarını ortaya koymak ve bu politikaların dünya siyaseti ile Ukrayna'daki savaşa etkilerini analiz etmektir. Bu çerçevede, bölgesel ve küresel etkileri olan Türkiye, ABD, Çin, Hindistan, Almanya ve İngiltere'nin politik yansımaları irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Ukrayna, Savaş, İki Kutupluluk, Özel Harekat.

---

* GİRNE AMERİKAN ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLİMLER FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ, GİRNE, KKTC, ersoyonder@gau.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-2873-2700>

POLITICAL REFLECTIONS OF THE UKRAINE-RUSSIA WAR

ABSTRACT

On February 24, 2022, the Ukraine-Russia war started with the announcement of the Russian leader Putin on television that they had started to invade Ukraine. With the start of the war, the intense support of the West, led by the USA, to Ukraine caused the world to evolve into bipolarity again, and security policies began to come to the fore again. While many states condemn the operational activities of Russia, which they call “Special Operations” and their opponents describe as “Putin’s War”, some countries have chosen to play a neutral role in the conflict. The aim of this study is to examine the political positions of some main actor states regarding this war, to reveal their political understandings from the statements of political authorities and to analyze the effects of these policies on world politics and the war in Ukraine. In this context, the political reflections of Turkey, USA, China, India, Germany and England, which have regional and global effects, are examined.

Keywords: Russia, Ukraine, War, Bipolar, Special Operations.

GİRİŞ

Rusya'nın Ukrayna sınırına askeri yığınaklanma yapmasına rağmen, zamanın ruhu gereği, bu kadar kapsamlı bir askeri operasyon yapmayacağı düşünülüyordu. Ne de olsa, savaşın sıcaklığı devletler arasında uzunca bir süredir yaşanmıyordu. Yaşanan sorunlarda ya vekiller kullanılıyor ya da devletler birbirleriyle savaştan uzak durma tercihinde uzlaşıyordu. Rusya, Ukrayna'ya sadece Donetsk bölgelerinden değil, kuzey ve güneyden de girerek, topyekûn bir savaş başlattı ve bu düzeni değiştirdi. Sivil, asker gözetmeksizin tüm dünyanın gözü önünde her yeri bombalamaya, her taraftan saldırmaya başladı. Kırım ve Gürcistan'da olduğu gibi, bölgesel manada kalabilecek bir çatışmayı, iki devlet arasındaki çatışmaya çevirdi. Hem kendisinin hem karşıt grubun gücünü tartmak adına, Ukrayna biçilmiş kaftandı. Eskisinden daha farklı ve güçlü olduğunu göstererek, dünyanın düzenini değiştirebileceği düşüncesiyle gücünü tüm sertliğiyle kullanmaya ve tüm dünyaya göstermeye başladı. Bu realiteye karşı ekonomik, siyasi, kültürel ve sportif ambargoları devreye girdi.

Milletler, 1945'te birbirinin devamı iki büyük dünya savaşının yaşanan tüm taraflar için ne kadar yıkıcı olduğunu görmüşler ve birleşmeleri gerektiğini anlamışlardı. Cemiyet olarak işlevini bir türlü yerine getiremeyen ve dünya savaşının ikinci bölümünü önleyemeyen bu birliktelik, Birleşmiş Milletler (BM) ismiyle yeniden vücut buldu. Dünya savaşlarından zaferle çıkanların Güvenlik Konseyinde daimî üyeliği almasıyla barışın sağlanacağı düşünülmüştü. ABD dahil dünyanın düzeni-

ni sağlayabilecek tüm bileşenler bu örgüte dahil oldular. Bu yeni düzen, 1945-1991 yılları arasında, sıcak bir savaşı önlemiş olsa da kazanımlarını yetersiz gören emperyal büyüklerin birbirlerine karşı soğuk bir şekilde savaşmalarına sebep olmuştu.

1990'lardan itibaren Sovyetler artık birliklerinin devam edemeyeceğini gördüler ve dağıldılar. Bu dağılmanın neticesinde ortaya çıkan tüm devletler, özgürlük ve bağımsızlıklarını kazandıklarını sanmışlardı. Oysaki, ancak ve ancak Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin devam eden devleti Rusya, buna izin verdiği müddetçe özgür ve bağımsız olabildiler. Rusya, yeniden gücünü toplayana kadar, Avrupa tarafındakiler batı ittifakına dahil oldu ve bir nevi Rus hegemonyasından kendilerini kurtardılar. Rusya'ya coğrafi ve politik yakın olanlar ise bu hayali gerçekleştiremediler.

2000'li yılların başında terörle mücadelede uzlaşan devletler, ilk on yıllık dönemde terör ve terörist gruplara karşı hep birlikte mücadele ettiler. İkinci on yıllık dönemde ise Arap Baharı ve Suriye krizi vasıtasıyla, devletlerin birbirleriyle doğrudan değil vekilleriyle mücadeleye giriştiği "soğuk barış" dönemi yaşandı. Bu dönemde devletlerin yaptığı en büyük hata, kendi çıkarları uğruna terör ve teröristleri kullanmaları oldu. Devletler arası barış vardı, ama sıcak değildi. Barışı sıcığa döndüremeyen dünya, savaşın sıcak olarak tekrar gündeme gelmesine engel olamadı. Böylece dünya, Ukrayna savaşının başlamasıyla, 21'inci yüzyılın üçüncü on yıllık döneminde, hızla, yine yeni yeniden, sıcak ve soğuk barışın sona erdiği, savaşın soğuğu bile yaşanmadan sıcığı ile karşı karşıya kalmış oldu.

Dünya düzeninden memnun olmayan Rusya, Ukrayna'ya sert gücüyle müdahale ederek bu düzeni değiştirme çabasına girmiştir. Siyasi, insani, hukuki, ekonomik, sportif, kültürel tüm unsurlarıyla dünyadan tecrit edileceği, yalnız kalacağını bile bile, sadece ve sadece sert gücü-

le bu düzeni değiştirme çabasına, bölgesel ve küresel aktörlerin politik yaklaşımları ışık tutacaktır. Bu bağlamda, savaşan taraflarla yoğun ilişkileri olan bölgesel ve küresel aktörler, Türkiye, ABD, Çin, Hindistan, Almanya ve İngiltere'nin yaşanan savaş ile ilgili politik yansımaları irdelenmiştir.

TÜRKİYE

Türkiye, Ukrayna-Rusya savaşında coğrafi konumu ve savaşın iki tarafıyla da ilişkilerinin bulunması sebebiyle, denge politikası izleyen ülkelerden biri olmuştur. Türkiye, her ne kadar NATO üyesi bir ülke olarak, ABD ve Batı tarafından desteklenen Ukrayna tarafında olmak zorunda gibi gözükse de savaşın iki tarafıyla da her alanda ilişkileri olan bir ülke olmasından dolayı hem taraflı hem de tarafsız tarzı bir konumda yer almıştır. Rusya, Türkiye'nin en büyük enerji tedarikçisidir. İnşaat halindeki Türkiye'nin ilk nükleer santrali Akkuyu, Rusya tarafından yapılmaktadır. Türkiye, 70 yıllık NATO üyesi bir ülke olmasına rağmen, özellikle 2015 sonrasında NATO'nun başat ülkesi ABD ve diğer bazı NATO müttefiki ülkelerle, bir çok konuda çıkar çatışmaları yaşamaktadır. Sorunların çözümünden ziyade zaman içerisinde daha da derinleşmesi, ilişkileri zedelemektedir. Bu bağlamda, Türkiye, kendisine Patriot hava savunma silahlarının temin edilmemesi sebebiyle, Rusya'dan S-400 stratejik hava savunma silahları almıştır, Ayrıca, Suriye krizinde de Türkiye ve Rusya'nın, daha ziyade, birlikte hareket ettiği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin başlangıcından itibaren, Türkiye savaşa karşı bir tutum benimsemiş ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü desteklemiştir, Aynı zamanda Rusya ile doğrudan herhangi bir çatışmaya girmeme konusunda da hassas davranmıştır. Türkiye'nin Kiev'in toprak bütünlüğü ile ilgili tam destek kararını açıklamasından önce Ukrayna Devlet Başkanı Vladimir Zelensky tarafından Türkiye Cumhurbaşkanı'na bir mektup gönderilmiş ve Türk Boğazlarının Montrö Anlaşma-

sı'na dayanarak Rus savaş gemilerinin hareketine kapatılması istenmiştir (Cook, 2022).

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı tarafından Rusya-Ukrayna savaşında Türkiye'nin barışa yönelik çabalarına ilişkin hazırlanan "Türkiye'nin İstikrara Katkısı: Barışa Yönelik Çok Yönlü Diplomasi" kitabı, Türkiye'nin politik anlayışını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Kitabın takdim yazısında, Türkiye'nin 70 yıldır üyesi olduğu NATO'ya en çok katkı sağlayan beş ülkeden biri olarak ittifak ruhunun tüm gerekliliklerini kararlı ve etkin bir şekilde yerine getirdiğini ifade eden Cumhurbaşkanı Erdoğan, şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

"Afganistan'dan Balkanlar'a, Afrika'dan Kafkaslara bölgesel ve küresel krizlerde çözüm, barış ve istikrara hizmet eden yaklaşımıyla aktif roller üstlenen Türkiye, Rusya ve Ukrayna arasında barışın tesisi için de diplomasi kulvarında yoğun bir gayret göstermektedir. Can kayıpları ve zorunlu göç başta olmak üzere yeni insani trajedilerin yaşanmasını önlemek adına herkesin aynı sorumluluk duygusuyla hareket etmesi gerekmektedir. Türkiye, müttefiklik hukuku yanında komşularıyla ilişkilerde de uluslararası kurallara, adalete, hakkaniyete, karşılıklı hak ve çıkarlara saygıyı gözetmektedir. NATO ittifakının karşı karşıya kaldığı sınamalar karşısında güvenilir bir müttefik olarak üzerimize düşen sorumlulukları yerine getirmekteyiz. Bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da girişimci ve insani dış politikamız çerçevesinde küresel barış, refah ve istikrarın tesisine katkı vermeyi sürdüreceğiz"(Akan, 2022).

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin NATO üyesi bir ülke olarak, ittifakın üyesi olduğunu göz ardı etmediğini, ancak bölgedeki çıkarlarından da vazgeçmeyeceği görülmektedir. Türkiye, bağımsız rolünü güçlendirmeye, itibarını artırmaya ve Ukrayna ile Rusya arasında bir denge kurarak bu rolü bölgesel ve küresel olarak genişletmeye çalışan orta büyüklükte güce sahip bir ülkedir (Pearson, 2022).

Ukrayna ile Rusya arasındaki savaşın uzaması, sadece savaşan taraflarda değil, diğer ülkelerde de enerji ve tahıla ulaşmada sorunların artmasına sebep olmuştur. Bu sorunların çözümü için yoğun katkı sağlayan Türkiye'nin iki taraftan da uzaklaşmadan devam ettirdiği denge politikası, Türkiye'nin uluslararası alanda önemini artırmasına sebep olmaktadır. Her iki tarafın da Türkiye ile ilişkilerinin iyi olması ve Türkiye'ye güven duymaları, savaşın sonlanabilmesi adına Türkiye'nin arabuluculuğunu olası hale getirmektedir. NATO, Rusya'ya karşı ittifakın tümüyle bir mücadeleye girmediği müddetçe, bu denge politikası Türkiye'nin çıkarıdır. NATO'nun bu tarz bir savaşa girme ihtimalinin önleyici ülkesi de kararların uzlaşmayla alınması sebebiyle Türkiye olmaktadır. Türkiye'nin NATO üyeliğinin hem kendi hem de iyi ilişkilerde olduğu diğer ülkelerin çıkarına olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır, Rusya için de Türkiye ile ilişkilerini iyileştirmek ve geliştirme yolunda adımlar atmak elzem olmaktadır. Ayrıca savaş sonrası özellikle Ukrayna'nın yeniden imarında Türkiye'nin aktif rol alma ihtimali, sadece politik değil, ekonomik manada da Türkiye'nin etkinliğini artıracaklarını göstermektedir.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ (ABD)

ABD'nin kararı krizin başlangıcından itibaren aynı olmuştur. Bu karar, ABD'nin güçlerini Ukrayna'yı savunmaya göndermeyeceği gerçeğidir ve değişmemiştir. Rusya-Ukrayna savaşına yönelik analizlerde bir tür duygusal önyargı kültürü vardır. Gerçekte, ciddi küresel siyasi sistemde aptal veya cahil insan yoktur. Rusya-Ukrayna savaşı iyi düşünülmüş bir savaştır ve her bileşenin politik pozisyonları deneyimlere, uzmanlıklara ve önceden stratejik planlamaya dayanmaktadır.

Biden yönetiminin tepkisi büyük ölçüde bu operasyondan önceki politikaları ile benzeşmektedir. Rusya'nın bu haksız saldırısı, ABD tarafından kınanmış ve Rusya'ya yönelik yeni bir dizi yaptırım kararı alınmıştır. Biden hükümetinin yaptırımlarının çoğu, Rusya'nın askeri

yeteneklerini finanse etme kabiliyetine zarar verme amaçlıdır (Macias, 2021). Teknoloji ihracatı yasaklanmasıyla, Rusya'nın uzay ve askeri yeteneklerinin sınırlanması amaçlanmıştır. ABD ayrıca Putin'e ve hükümete yakın bir dizi Rus seçkinlerine yaptırımlar uygulamış ve Rusya'nın ulusal borcuyla ilgili ABD anlaşmalarına yönelik kısıtlamaları artırmış, ayrıca Rusya Merkez Bankası ve Rusya Maliye Bakanlığı ile anlaşmaları yasaklamış ve kısıtlamalar getirmiştir (Toh et al., 2022) ABD, Rusya'nın sahip olduğu 13 büyük şirketin, özellikle de Rusya'nın en büyük finans kuruluşu Gazprom ve Sberbank'ın, ABD'de fon toplamasını engellemenin yanı sıra, Rus petrol ve gazının tüm ithalatını da yasaklamıştır (Liptak, 2022).

Putin'in özel operasyonu ve sertlik yanlısı politikaları, uzun vadede hem kendisini hem de Rusya'yı zorda bırakacaktır. Putin, sertlikten vazgeçmediği müddetçe, bu savaşın kazananı Biden ve ABD olacaktır. Çünkü bu savaş sayesinde; (Önder 2022).

1. Rusya'nın Avrupa Birliği ile yakınlaşması önlenmiş, tüm Avrupa, ABD'nin yanı başında olmasını arzu eder hale dönüştürülmüştür. NATO'nun önemi artmış, kendini güvende hissetmenin anahtarı NATO'ya üyelik olarak lanse edilmiştir.

2. ABD'nin Rusya'yı Ukrayna'ya itmesi ve ardından yaşanan insani dramlar sadece Avrupa'da değil, tüm dünyada yıllarca sürecektir Rusya düşmanlığını yaratmıştır.

3. ABD, Ukrayna'ya yapmış olduğu askeri destek vasıtasıyla tüm Avrupa'ya, ABD'ye askeri olarak bağımlı olduğunu hatırlatmış, Avrupa'nın bir ordu kurması engellenmiş ve Avrupa'nın Kuzey Atlantik güvenlik sistemine mecburiyeti konsolide edilmiştir.

4. Başta Almanya ve NATO ülkeleri olmak üzere, Avrupa'nın yeniden silahlanması ve bu silahların ABD'den tedarik edilmesi, gelişen ekonomilerin silaha yatırım yapması, daralan ABD ekonomisinin kurtul-

ması, gelişen Avrupa ve Rusya ekonomisinin ise geriye gitmesi sağlanmışır. Böylece, gelecekte, ABD'nin Çin'e karşı tüm Avrupa ile birlikte hareket etme zemini hazırlanmıştır.

5. Gitgide değeri erimekte olan doların yeniden değerinin artması sağlanmış, özellikle avro, dolar paritesindeki makas kapanmıştır.

6. Yaşanan savaş neticesinde artan doğal kaynak fiyatlarından en fazla faydalanan ülke, doğal kaynak ihracatçısı olan, ABD olmuştur.

7. Rusya'nın askeri gücü ortaya dökülmüş ve yaşanan savaş neticesinde Rus ordusu yıpranmıştır. Bu savaş yüzünden, içinde üst rütbeli general ve subayların bulunduğu birçok yetişmiş Rus ordusu mensubu etkisiz hale gelmiş; tanklar, toplar, helikopterler ve zırhlı araçlar ekipmanları ile imha olmuştur.

8. Yaptırımlar vasıtasıyla, ABD, Rusya'ya ait 1,5 trilyon dolar (Türkiye'nin Gayri Safi Milli Hasılasının neredeyse iki katı) değerindeki çeşitli varlıklarına el koymuştur.

9. Rusya'nın dünya üzerinde büyümekte olan etkinliği azaltılmış, itibarı bitirilmiş, en sevilmeyen ülke liderliği ABD'den Rusya'ya dönüştürülmüş, dünyanın en sevilmeyen liderinin Putin olması sağlanmıştır.

10. Üstelik ABD, kendi ordusunun bir üyesinin burnu bile kanamadan ve tek kurşun atmadan bu kazanımlara ulaşmıştır.

Çift kutupluluğun bir tarafında ABD liderliğinde NATO, diğer tarafında ise Rusya liderliğinde anti demokratik ülkeler, ABD tarafından şekillendirilmektedir. Böylece ABD dünya liderliğini pekiştirmeyi, Çin'i devre dışı bırakmayı ve Rusya'yı anti demokratik dünyanın lideri yapmayı amaçlamaktadır (Önder 2022). Ayrıca ABD, eski Sovyetler Birliği'nin tüm ülkelerine NATO üyeliği istemeyen ülkelerin Rusya'ya karşı savunmasız kalacaklarını ve bu ülkelerin de zarar görecekları yönünde bir mesaj göndererek Rus askeri operasyonundan yararlanmaktadır (Önder 2022).

HİNDİSTAN

Ukrayna krizi konusunda kendisini hassas bir konumda gören Hindistan'ın hem Rusya hem de Batı ile stratejik bağlantıları vardır. Bu sebeple, Hindistan, Rusya'yı alenen kınamaktan ve BM'de bu yönde verilen oylara katılmaktan kaçınmaktadır (France Culture, 2022). Kremlin, çatışmanın başlangıcından bu yana Yeni Delhi'nin "dengeli" duruşundan memnun olduğunu ifade etmektedir.

2 Mart 2022'de Hindistan, Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik saldırıganlığını kınayan bir karara ilişkin BM Genel Kurulu'nda yapılan oylamada üçüncü kez çekimser kalmıştır. Bu çekimserliği lehine çevirmek adına Hindistan başkenti tüm dünya siyasi yelpazesinden temsilcileri kabul etmiştir. Başta Amerikalılar olmak üzere, Ruslar, Çinliler, Avusturyalılar, Almanlar, Meksikalılar, İngilizler bu ziyaretler vasıtasıyla Hindistan'ın konumunu diplomatik olarak etkilemeye çalışmışlardır. Ama son tahlilde, hiçbir değişiklik olmamış ve Hindistan Başbakanı Narendra Modi, Ukrayna'daki durumu yalnızca "endişe verici" olarak nitelendirmiştir (France Culture, 2022) (Fondation pour la Recherche Stratégique, 2022).

Hindistan, uluslararası hukuka ve toprak bütünlüğüne saygı gösterme ve barışçıl bir çözüm arayışını destekleme zorunluluğunu yalnızca sözlü olarak vurgulamaktadır. Hindistan, 4 Mart 2022'de Cenevre'deki BM İnsan Hakları Konseyi'nde Rusya'nın Ukrayna'daki eylemlerini araştırmak üzere uluslararası bir komisyon kurulmasına yönelik oylamada ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nda Ukrayna'da nükleer güvenlikle ilgili bir karar alınmasıyla ilgili oylamada da oy kullanmaktan kaçınmıştır (The Times of India, 2022).

Hindistan'ın Rusya'ya karşı en büyük bağımlılığı silah ticaretidir. 2016-2020 döneminde, sadece Hindistan'ın Rusya'nın silah ihracatının toplamın %23'ü ile en büyük pazarı olmaya devam etmediğini, ayrıca

Rusya'nın Hindistan'ın silah ithalatının yarısını temsil ettiğini belirtmek gerekmektedir (Fondation pour la Recherche Stratégique, 2022).

İkili ilişkilerin gergin olduğu bir zamanda dahi, krizin ihtiyatlı yönetimini gerektiren hususun, komşu Çin ve Pakistan ile sorunlar yaşayan Hindistan'ın silahlı kuvvetlerinin Rus teçhizatına bağımlılığı olduğu ortaya çıkmaktadır (Groupe d'Étude et de Recherche sur l'Asie contemporaine, 2022).

Vladimir Putin'in, 2021 Haziran ayında Cenevre'de Joe Biden ile yaptığı görüşmenin ardından Covid 19 krizinin başlamasından bu yana ikinci yurtdışı gezisini, Hindistan zirvesi için 6 Aralık 2021'de Yeni Delhi'ye yaptığını da unutmamak gerekir (The Economic Times News, 2022). Bu zirvede, Rusya ve Hindistan arasında savunma işbirliği ön planda tutulmuş, ayrıca Uzak Doğu'daki ortak projelerin güçlendirilmesi, hidrokarbonlar, sivil nükleer enerji, bilim, teknoloji ve uzay alanlarında işbirliği ve bankacılık bağlarının geliştirilmesi konusunda ortak bir bildiri yayınlanmıştır (Ministry of External Affairs, Government of India, 2022).

Washington, Hintli ortağını kendi tarafına çekmek için her şeyi denemektedir. Ancak Hindistan son yıllarda bir yandan ABD'ye daha da yakınlaşırken, Rusya ile olan bağlantısını da Sovyet döneminden bu yana çok daha fazlalaştırmış, yani tam bir denge politikası izlemektedir (FP Insider Access, 2022).

ÇİN

Avrupalı liderlerle yakın zamanda yapılan sanal bir toplantının gösterdiği gibi, Çin lideri Xi Jinping Batı'nın taleplerine olumlu yanıt vermeye istekli görünmemektedir (Stimson, 2022). Dolayısıyla bu tercih, Pekin'in Moskova'yı önemli bir ortak olarak tutma ihtiyacıyla örtüşmektedir.

Bununla birlikte, Çin'de, kendisini Batı için güvenilir bir ortak

olarak konumlandırmak adına, Pekin’i Moskova’dan ayrılmaya teşvik etmek için birkaç farklı ses yükselmiştir. Ancak, özellikle Joe Biden ve Anthony Blinken’in, Çin’in yaptırım rejimine katılmayı reddetmesi halinde Pekin’i misilleme ile tehdit etmesi, Çin’in Amerikan taleplerine yanıt olarak, bu yönde herhangi bir karar alınmayacağını vurgulamasıyla sonuçsuz kalmıştır. Pekin’in Moskova ve Kiev’e arabulucu olarak çok hızlı bir şekilde hizmet sunduğu da unutulmamalıdır, çünkü ağır sonuçları olan uzun bir çatışma ihtimali Pekin’in çıkarına değildir (Government Portal of the Republic of China -Taiwan, 2022). Avrupa Birliği (AB) sürekli olarak Çin’e Rusya’yı finansal olarak desteklememesi çağrısında bulunmaktadır. AB, Pekin’i, Moskova’nın Batı yaptırımlarını atlatmasına izin verecek herhangi bir desteğin, en büyük ticaret ortağı olan Avrupa ile ekonomik ilişkilerine zarar vereceği konusunda uyarılmış ve hatta Rusya’ya Ukrayna’daki çatışmayı sona erdirmesi için baskı yapmaya çalışmıştır.

ALMANYA

Ukrayna-Rusya savaşının başlamasından itibaren, Alman hükümeti tarafını belli etmiş ve Ukrayna’ya yönelik saldırıyı şiddetle kınamıştır. Rusya’nın saldırılarına karşı Almanya, Avrupa Birliği’ndeki ortaklarıyla birlikte benzeri görülmemiş kapsamlı bir yaptırım paketini kabul etmiştir. Ukrayna’ya tam destek sözü veren hükümet, bu ülkeye doğrudan silah teslimatını da onaylamıştır.

Şansölye Olaf Scholz, saldırı için doğrudan Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’i sorumlu tutmuş ve ABD Başkanı Joe Biden’a benzer şekilde: “Bu savaş Putin’in savaşı.” ifadesini kullanmıştır. Federal Mecliste gerçekleştirilen özel bir oturumda konuşan Scholz, Rusya Devlet Başkanı’nı “gözünü kırpmadan bir savaş başlatmakla” suçlamıştır. Dünyanın yeni bir dönüm noktası yaşadığını ifade eden Scholz, “Bu gelişme sonrasında dünya artık eskisi gibi olmayacak” demiştir. Buradaki te-

mel meselenin, gücün yasaları ihlal edip etmeyeceği olduğunu belirten Scholz sözlerine şöyle devam etmiştir: “Mesele bizim, Putin’in zamanı geriye döndürüp 19’uncu yüzyıldaki süper güçler zamanına geri gitmesine izin verip vermeyeceğimiz meselesidir, Putin gibi savaş çığırtkanlarına sınır çizecek gücü toplayıp toplayamayacağımız meselesidir. İçinde bulunduğı bu umutsuz durumda Ukrayna’yı desteklemeliyiz” demiş ve Ukrayna’ya silah gönderme kararı almıştır (deutschland.de, 2022).

Almanya geleneksel olarak çatışmaların yaşandığı bölgelere silah satışı ya da sevkiyatı yapmamakla birlikte, Ukrayna savaşının Avrupa içinde yaşanması, Almanlara yakın tarihte yaşanmışları hatırlatmış, beraberinde gelen endişe ile Ukrayna’ya silah verilmesi kararlaştırılmıştır.

Scholz, bu yeni dönem için “Zeitenwene” (Dönüm noktası) ifadesini kullanmıştır. Bu yeni dönemin anlamı, silah ihracatı ile ilgili kısıtlama kurallarını kaldırmak, savunma harcamalarında büyük artışa gitmek ve Rusya’dan enerji ithaline kademeli olarak son vermek anlamına gelmektedir (McGuinness, 2022). Scholz, “Bu savaşı başlatma kararını veren Rus halkı değil, Putin’dir.” ifadesiyle, halklar arasında sorun olmadığını vurgulamıştır. Rus şehirlerindeki savaş karşıtı protestoların “müthiş bir cesaret ve yiğitlik” örneği olduğunu söylemiş ve Almanya’nın, Rusya’da Putin’in iktidar aygıtına cesurca karşı çıkan ve Ukrayna’ya karşı açtığı savaşı reddeden herkesin yanında olduğunu ifade etmiştir.

Ukrayna’ya yapılan saldırı sonrasında Şansölye Scholz Almanya’nın, NATO Sözleşmesi’ndeki destek verme yükümlülüğünü “kayıtsız şartsız olarak” yerine getireceğini açık ve net bir şekilde belirtmiştir. Scholz, NATO ile ilgili yaptığı açıklamada: “İttifak topraklarının her bir metrekaresinin savunulmasında müttefik ülkeler olarak sahip olduğumuz kararlılığı Başkan Putin hafife almamalı.” diyerek, bir nevi Putin’e gözdağı vermiştir. Bu açıklamalar doğrultusunda Alman Ordusu, Doğı Avrupa NATO ülkelerine verdiği desteğı artırmıştır. NATO da hızlı mü-

dahale birliklerini doğuya konuşlandırma kararı almıştır.

Görüldüğü üzere, Rusya'nın Ukrayna'ya açtığı savaş, Avrupa ülkelerini tedirgin ettiği gibi Almanya'nın da güvenlik politikasında önemli kırılmalara yol açmıştır. Rusya'nın Ukrayna'ya 24 Şubat'ta saldırmasının ardından, Almanya Başbakanı Olaf Scholz Alman ordusunun (Bundeswehr) modernizasyonu ve güçlendirilmesi için, 100 milyar avroluk mali kaynak ayrılacağını (Randow, 2022) ve savunma harcamalarının artırılacağını duyurmuştur. 2'nci Dünya Savaşı'ndan sonra savunma harcamalarına çok da fazla kaynak ayırmayan ve uluslararası platformlarda temkinli ve dengeli bir politika izlemeye çalışan Almanya'nın bazı tabuları yıkması, ülkenin geçmişinden kopmaya başlaması olarak değerlendirilebilir (The News Glory, 2022).

Soğuk Savaş sonrası Alman ordusu daha çok yurt dışına, örneğin Balkanlar, Afganistan veya Mali'ye odaklanmıştı. Ancak Rusya'nın Ukrayna'ya açtığı savaş, Almanya'nın gözünü açmasına ve kendi ülkesini ve müttefiklerini savunmaya odaklanan bir orduya ihtiyacı olduğunu anlamasına sebep olmuştur (The News Glory, 2022).

Angela Merkel döneminde nükleer santrallerin ve kömür madenlerinin kapatılması kararının ardından ülkede yenilebilir enerjiye yatırımlarda artış olmuştu. Almanya'nın Ukrayna-Rusya savaşı yüzünden duyacağı enerji ihtiyacı, nükleer santrallerin kapanma tarihinin ertelenmesine veya iptal edilmesine sebep olabilir. Rusya'ya enerji yönünden bağımlı bir ülke konumunda olan Almanya, Rusya'nın Ukrayna'ya saldırmasının ardından bu bağımlılığı azaltmak için iki adet sıvılaştırılmış doğalgaz LNG (Liquefied Natural Gas) terminali kurma kararı almıştır. Rusya'dan Almanya'ya uzanacak Kuzey Akım 2 doğalgaz boru hattı planları da askıya alınmıştır.

Alman Haber Ajansına göre, federal hükümet Ukrayna'ya ağır silah tedarikini tamamlamak için çok taraflı bir takas hazırlamaya başladı (Shankar, 2022). Dolayısıyla, önümüzdeki süreçte Almanya'nın Ukray-

na'ya desteğinin artarak devam edeceği öngörülmektedir.

Rusya'nın Ukrayna'ya saldırmasının ardından, Almanya'nın savunma harcamalarına yüksek miktarda mali kaynak ayırması, yeni bir dönemin habercisi olabilir. Ordusu silahlanmış bir Almanya, Avrupa'nın en güçlü ordusuna sahip olabilir ve NATO'da da önemli bir konum elde edebilir. İki büyük dünya savaşının ana aktörlerinden olan Almanya'nın gelecek yıllarda silahlanmış ve modernize edilmiş bir orduya kavuşması, sadece Avrupa'da değil, dünyada da dengeleri değiştirebilir.

Geçtiğimiz günlerde yapılan bir araştırmaya göre Almanların %55'i Berlin'in, Rusya'yla savaşması için Ukrayna'ya tanklar ve avcı uçakları gibi ağır silahlar göndermesi gerektiğini söylüyor. Birçok Alman'ın yakın geçmişte yaşadıkları Rusya romantizmi, Putin'in tankları Ukrayna sınırını geçer geçmez bir daha geri dönmek üzere sona ermiş gözüküyor. Bu düşüncenin oluşmasını sağlayan ana politik aktörün, Putin'i Ukrayna'ya iten ABD Başkanı Joe Biden olduğunu da unutmamak lazım.

İNGİLTERE

İngiltere de tıpkı Almanya gibi, savaşın başlamasıyla birlikte Ukrayna'ya destek olmuş ve Rusya'yı şiddetle kınamıştır. Ayrıca, İngiltere, Rusya'nın bir türlü sonuca ulaşamamasını fırsata çevirmek istemektedir. Bu bağlamda üst düzey bir İngiliz Savunma Bakanlığı yetkilisi, Londra'nın Ukrayna savaşında Rus silahlarının başarısızlığını savunma sanayileri için bir fırsat olarak gördüğünü açıklamıştır. Bu açıklamalar, doğrudan Savunma Bakanı'na rapor veren ve bakanlığın stratejilerini ve doğrudan koordinasyonunu değerlendirme ve analiz etme konusunda uzmanlaşmış yeni bir ofisten sorumlu olarak atanan Dr. Rob Johnson'dan alıntı yapan İngiliz "The Times" gazetesi tarafından yayınlanmıştır. Ayrıca Başbakan Boris Johnson, "Rus teçhizatının zayıf performansının ülkeleri savunma sözleşmelerini yeniden değerlendirmeye sevk edeceğini ve İngiltere'ye Sovyet dönemi cephanelerine dayanan ülkelere silah ve

teçhizat satma fırsatı vereceğini” söylemiştir (TRT World, 2022). Ukrayna’nın Rus saldırısını püskürtme çabalarının en güçlü destekçilerinden Johnson, “Ana sanayi bileşenleri olan zırhlı araç üreten Rus fabrikalarının, yurt dışından yeni yedek parça almaya başlamadıkları takdirde önümüzdeki birkaç ay içinde tükenmeye başlayacağını” sözlerine eklemiştir (TRT World, 2022).

İngiliz hükümeti, Ukrayna’ya tanksavar füzeleri, hava savunma sistemleri ve diğer silahlar göndermiştir. Ayrıca Ukrayna’ya 1,6 milyar dolarlık ek askeri destekte bulunacağını duyurmuştur. İngiliz hükümeti, “Bu, Irak ve Afganistan’daki savaşlardan bu yana bir çatışmayla ilgili en yüksek harcama oranı” ifadesini kullanmıştır (Hurst, 2022). İngiliz hükümeti, Rus endüstrisini hedef alan bir ihracat yasağı ve Ukrayna savaşı zemininde Rusya ve Beyaz Rusya’ya karşı yeni ticari yaptırımlar yapacağını duyurmuştur (BBC, 2022).

İngiltere ile ilgili bir diğer önemli konu da Finlandiya’nın NATO üyeliği ile ilgili verdiği destektir. Finlandiya Cumhurbaşkanı Sauli Niinisto ve Başbakan Sanna Marin NATO’ya katılma niyetlerini açıklayarak, başvuru sürecinin “gecikmeden” gerçekleşmesi gerektiğini ve bunun “önümüzdeki günlerde” gerçekleşmesini umduklarını belirtmişlerdir. Rusya’nın bu hareketi bir provokasyon olarak görüp görmediği sorulduğunda Niinisto, “Cevabım buna senin sebep olduğun olurdu- aynaya bak” ifadesini kullanmıştır. İngiltere Başbakanı Boris Johnson, İsveç ve Finlandiya’nın NATO’ya katılma başvurusu ile ittifakın 5. Maddesi gereği karşılıklı savunma taahhüdü kapsamında resmen üye olmak arasındaki belirsiz aylarda, gerekirse onları korumak adına her iki ülkeye de resmi olarak yazılı bir Birleşik Krallık güvenlik garantisi teklif etmiştir (Foreign Policy, 2022). Bu teklif, Rusya’nın bu iki ülkeye karşı yapabileceği olası bir operasyonu önlemek adına oldukça önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. İsveç ve Finlandiya’nın NATO üyeliğine, diğer üyeler onay verirken, Macaristan’ın ve daha yüksek tonda da Türkiye’nin itiraz

ettiği görülmektedir. Türkiye, özellikle İsveç'in ayrılıkçı terör örgütüne ve onun mensuplarına kucak açtığını iddia etmekte ve teröre destek olan ülkelerin üye olmasının, NATO ittifakının ruhuna aykırı olduğunu beyan etmektedir. Bu desteğin, sadece aday bu iki ülke tarafından değil, birçok NATO üyesi ülke tarafından da veriliyor olması, ittifakın geleceği açısından sorun oluşturmaktadır. Türkiye'nin taleplerini karşılamamaları haricinde, bu iki ülkenin NATO üyesi olması zor gözükmeyle birlikte, başta ABD olmak üzere, başat üye ülkelerin baskı, telkin ve zorlamalarına Türkiye'nin uzun süre dayanmasının, geçmişte yaşanan bazı olaylar göz önüne alındığında, o kadar da kolay olmayacağı ve bu iki ülkenin adaylığının yakın gelecekte kabul edileceği değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Rusya-Ukrayna arasındaki savaş, sadece bu iki ülkeyi değil, bölgesel ve küresel aktörleri de etkilemektedir. Savaşın neticelenme şekline göre, yakın gelecekte uluslararası dünya düzeninin yeni şeklinin belirlenmesi muhtemeldir. Soğuk savaşın 1991 yılında sona ermesiyle tek kutupluluğa ve ABD hegemonik güç düzenine evrilen dünya, 2001 yılında yaşanan 11 Eylül saldırıları ve sonrasındaki 10 yılda yeni bir düzene geçmiştir. ABD'nin yarattığı bu yeni düzen, yeniden iki kutupluluğu, bir yanda devletler, diğer yanda terör örgütleri olacak şekilde şekillendirmiştir. Bu düzen 2011 Arap Baharı ve Suriye krizi ile sona ermiş, dünya düzeni Rusya, Çin ve AB'nin etkinliğini artırmasıyla çok kutupluluğa dönmüştür. Joe Biden'ın ABD'yi yeniden sisteme döndürmesi ve Rusya'yı Ukrayna'ya bir nevi itmesindeki amaç, dünya düzenini ABD'nin çıkarına olmayan çok kutupluluktan, tamamen çıkarına olan iki kutupluluğa çevirme isteğidir. Demokratik ve demokratik olmayan ülkeler olarak sınıflandırılan bu iki kutuplu dünya düzeninde bir tarafın lideri ABD olurken, demokratik olmayan diğer tarafın liderliği için ise Rusya devreye sokulmaktadır.

Rusya'nın Ukrayna'da yol açtığı yıkıma rağmen Hindistan ve Çin'in

Rusya ile aralarına mesafe koymayı reddetmesi, her iki ülkenin Batı dünyasıyla ilişkilerini etkilemektedir. Ukrayna'daki çatışma hem Hindistan'ı hem de Çin'i, kendi güvenliklerini sağlamaları adına, Rusya ile Batı arasında denge politikası izlemeye zorlamaktadır. Her iki ülkenin birlikte veya ayrı ayrı bu krizde bir tarafta olması, taraf olunanın elini güçlendirecektir. Bu sebeple, denge politikası tüm bileşenler için en uygun politik anlayış olmaktadır.

Hem Almanya hem de İngiltere, bu kriz neticesinde enerji bağımlılığı ve güvenlik konusunda ABD'nin desteğine daha muhtaç hale gelmişlerdir. Rusya'nın Ukrayna'ya saldırmasının ardından, Almanya'nın savunma harcamalarına yüksek miktarda mali kaynak ayırması, yeni bir dönemin habercisi olabilir. Ordusu silahlanmış bir Almanya, Avrupa'nın en güçlü ordusuna sahip olabilir ve NATO'da da önemli bir konum elde edebilir. İki büyük dünya savaşının ana aktörlerinden olan Almanya'nın gelecek yıllarda silahlanmış ve modernize edilmiş bir orduya kavuşması, sadece Avrupa'da değil, dünyada da dengeleri değiştirebilir.

Boris Johnson'ın 7 Temmuz 2022 tarihinde istifası ile yenilenen seçimlerden sonra başbakan olan Liz Truss gibi Rishi Sunak da Rusya'ya sert tepki vermiştir. Yeni Başbakan Sunak, 15 Kasım 2022'de Rusya'nın uluslararası toplumdan dışlanmış ve izole olmuş parya bir devlet durumuna geldiğini, bu barbarca savaşın durdurulması gerektiğini ifade etmiştir (The Guardian, 2022).

NATO üyesi bir ülke olmasına rağmen, diğer üye ülkelere nazaran Rusya'ya tam olarak karşı olmayan Türkiye'nin politik duruşu, savaşın her iki tarafı ve diğer ülkeler tarafından kabul görmektedir. Bu durum, savaş esnasında yaşanan her türlü krizin çözümünde ve savaşın sonlanmasında arabuluculuk ile Ukrayna'nın yeniden imarında Türkiye'yi öne çıkartmakta, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki etkinliğinin artmasına sebep olmaktadır. Rusya'nın haksız, hukuksuz ve mesnetsiz bir şekilde geçmiş yüzyıllardan kalma bir anlayışla sert güç kullanması ve Ukrayna'ya saldır-

ması, tüm demokratik dünya gibi, Türkiye tarafından da kınanmıştır. Türkiye hak ve hukukun yanında olduğunu göstermektedir. Öte yandan gerek siyasi gerekse ekonomik bağlamda iyi ilişkiler içerisinde olan Türkiye ve Rusya'nın, bu ilişkileri zedeleyici adımlar atmamaya özen göstermeleri de gayet anlaşılır bir durumdur.

ABD, belki de sadece Türkiye haricinde, kendi tarafını bütünüyle konsolide etmiştir. Rusya ise, NATO'nun kendisi için tehdit olduğu gerekçesiyle sert gücünü kullanma yolunu seçmiştir. Rusya'nın kendi deyimiyle yaptığı bu özel operasyon, ABD'nin yeni dünya düzenini şekillendirmesine yardımcı olmaktadır. ABD, bu operasyon neticesinde lideri olduğu uluslararası örgütün azalmakta olan etkinlik ivmesini tam tersine çevirmiş, Almanya ve Rusya'nın siyasi ve ekonomik birlikte hareket edebilirliğine engel olmuş, demokratik dünyayı yeniden konsolide etme imkanına kavuşmuştur.

Savaşların kaybedeni, savaşlara katılanlardır. Dünya düzenini değiştiremezse Rusya, bu savaşın kaybedeni olurken, kazanan tek bir askerinin burnu bile kanamadan birçok kazanım elde eden, Batı dünyası ve ABD olacaktır.

Kaynakça

- Akan, Ali Kemal, “Rusya-Ukrayna savaşında Türkiye’nin barışa yönelik çabaları kitaplaştırıldı.”, Eylül 2022, erişim tarihi 5 Ekim 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/rusya-ukrayna-savasinda-turkiyenin-barisa-yonelik-cabaları-kitaplastirildi/2682979>
- Cook, Steven A. “Where Turkey Stands on the Russia-Ukraine War.” *Council on Foreign Relations*. March 3, 2022. accessed April 22, 2022. <https://www.cfr.org/in-brief/where-turkey-stands-russia-ukraine-war>.
- [deutschland.de](https://www.deutschland.de/tr/topic/politika/almanya-rusya-ukraynada-savas) “Almanya Ukrayna’yı nasıl destekliyor?”, 28 Şubat 2022, accessed May 10, 2022, (<https://www.deutschland.de/tr/topic/politika/almanya-rusya-ukraynada-savas>)
- Foreign Policy Morning Brief by Colm Quinn, The Jackson Institute for Global Affairs at Yale University, 12 May, 2022, accessed 14 May, 2022.
- “Fondation pour la Recherche Stratégique”, Le pragmatisme de l’Inde face à la guerre en Ukraine, Accessed April 26, 2022, <https://www.frstrategie.org/publications/notes/pragmatism-inde-face-guerre-ukraine-2022>.
- “Fondation pour la Recherche Stratégique”, Le pragmatisme de l’Inde face à la guerre en Ukraine, Accessed April 26, 2022, <https://www.frstrategie.org/publications/notes/pragmatisme-inde-face-guerre-ukraine-2022>.
- “FP Insider Access”, Why India Won’t Condemn Russia, Accessed April 27, 2022,
- “France Culture”, Guerre en Ukraine: la neutralité de l’Inde agace les États-Unis, Accessed April 26, 2022,
- “Government Portal of the Republic of China (Taiwan), Cross-strait relations, Accessed April 28, 2022,
- “Groupe d’Étude et de Recherche sur l’Asie contemporaine”, Les conflits frontaliers entre l’Inde et la Chine : un antagonisme d’hier et de demain, Accessed April 27, 2022, https://www.gerac.hei.ulaval.ca/sites/gerac.hei.ulaval.ca/files/mleclercnolin_conflits_inde-chine.pdf
- <https://foreignpolicy.com/2022/04/11/india-russia-ukraine-war-diplomacy/>.
- [https://timesofindia.indiatimes.com/india/ukraine-india-braces-for-toughest-test-yet-as-russia-warns-against-stabstention-on-crucial-vote/articleshow/90693141 cms](https://timesofindia.indiatimes.com/india/ukraine-india-braces-for-toughest-test-yet-as-russia-warns-against-stabstention-on-crucial-vote/articleshow/90693141.cms)
- <https://www.franceculture.fr/emissions/la-revue-de-presse-internationale/la-revue-de-presse-internationale-dumardi-12-avril-2022>.
- https://www.taiwan.gov.tw/content_6.php#:~:text=Today%2C%20Taiwan%20is%20one%20of,trade%20was%20US%24166%20billion.
- Hurst, Luke. “Starstreak: What is the UK-made weapon being used in Ukraine and how does it compare to Stingers?.” *Euro news. Next*. April 4, 2022. accessed May 10, 2022. <https://>

www.euronews.com/next/2022/04/04/starstreak-what-is-the-uk-made-weapon-being-used-in-ukraine-and-how-does-it-compare-to-sti#:~:text=In%20March%2C%20the%20UK%20government,itsel%20against%20the%20Russian%20invasion

Liptak, Kevin. “Biden Says US Troops in Ukraine are off the Table but Promises Withering Sanctions if Russia Invades.” CNN. December 8, 2021. Accessed Jan 1, 2022. <https://cnn.it/3pVf2cm>.

“Live blog: UK pledges additional \$1.6B military aid to Ukraine.” TRT World, 8 May, 2022. accessed May 10, 2022. <https://www.trtworld.com/europe/live-blog-uk-pledges-additional-1-6b-military-aid-to-ukraine-56932>.

Macias, Amanda. “Biden didn’t Accept Putin’s ‘Red Lines’ on Ukraine – Here’s What that Means.” *CNBC*. December 8, 2021. accessed Jan 1, 2022. <https://cnb.cx/3yxkmGX..>

McGuinness, Damien. “Ukraine war: Germany’s conundrum over its ties with Russia.” BBC, April 18, 2022, accessed May 10, 2022, <https://www.bbc.com/news/world-europe-61118706>.

“Ministry of External Affairs, Government of India”, 21st India – Russia Annual Summit, Accessed April 27, 2022, https://www.mea.gov.in/press-releases.htm?dtl/34608/21st_India_Russia_Annual_Summit.

Önder, Ersoy. “NATO and Russia.” STRASAM, February 7, 2022. Accessed February 10, 2022. <https://strasam.org/ua-iliskiler/uluslararasi-politika/nato-ve-rusya-504>.

Önder, Ersoy. “Who Is the Winner of the Ukraine War? Biden or Putin?.” STRASAM. February 26, 2022. Accessed February 28, 2022. <https://strasam.org/ua-iliskiler/uluslararasi-politika/ukrayna-savasinin-kazanani-kimbiden-mi-putin-mi-560>.

Önder, Ersoy. “Putin’in aklı başına geldi mi?” *STRASAM*, April 14, 2022, accessed April 20, 2022, <https://strasam.org/savunma/askeri-harekat/putinin-akli-basina-geldi-mi-701>

Pearson, W. Robert. “Turkey between Ukraine and Russia.” *Middle East Institute*, March 28, 2022, accessed April 22, 2022, <https://www.mei.edu/publications/turkey-between-ukraine-and-russia>.

Randow, Jana. “Germany faces recession if war in Ukraine spurs energy ban.” Al Jazeera, 22 Apr 2022, accessed May 10, 2022, <https://www.aljazeera.com/economy/2022/4/22/germany-faces-recession-if>.

Shankar, Priyanka. “Months into the Ukraine war, has Germany’s position changed?.” Aljazeera, 5 May 2022, accessed May 10, 2022, <https://www.aljazeera.com/news/2022/5/5/germanys-russia-policy-under-the-microscope-amid-war-in-ukraine>.

“STIMSON”, The War in Ukraine: China as the Mediator?, Accessed April 27, 2022, <https://www.stimson.org/2022/the-war-in-ukraine-china-as-the-mediator/>.

“The Economic Times News, Russian President Vladimir Putin to visit India on December 6 for summit talks with Modi, Accessed April 27, 2022, <https://economictimes.indiatimes.com/>

[news/india/india-developed-ties-with-russia-as-us-couldnt-do-it-earlier-antony-blinken/videoshow/91144839.cms](https://www.theguardian.com/news/india/india-developed-ties-with-russia-as-us-couldnt-do-it-earlier-antony-blinken-videoshow/91144839.cms)

The Guardian, Accessed Nov 20, 2022. The Prime Minister Sunak at G-20. <https://www.theguardian.com/politics/2022/nov/14/rishi-sunak-to-condemn-pariah-state-russia-at-g20-over-ukraine-war>

“The Times of India”, India’s neutrality will be on test at UNGA vote today, Accessed April 26, 2022,

Toh, Michelle, Junko Ogura, Hira Humayun, Isaac Yee, Eric Cheung, Sam Fossum and Ramishah Maruf. “The list of global sanctions on Russia for the war in Ukraine.” CNN, February 28, 2022. Accessed February 30, 2022. <https://edition.cnn.com/2022/02/25/business/list-global-sanctions-russia-ukraine-war-intl-hnk/index.html>.

“Ukraine’s war “wakened”... Germany seeks to regain its glory as an indomitable power,” THE NEWS GLORY, 30 March, accessed May 10, 2022, <https://thenewsglory.com/ukraines-war-wakened-germany-seeks-to-regain-its-glory-as-an-indomitable-power/>.

“Ukraine’s war “wakened”... Germany seeks to regain its glory as an indomitable power,” THE NEWS GLORY, 30 March, accessed May 10, 2022, <https://thenewsglory.com/ukraines-war-wakened-germany-seeks-to-regain-its-glory-as-an-indomitable-power/>.

DÜNYA GIDA TİCARETİ VE TÜRKİYE MEVCUT DURUM, DEĞERLENDİRME VE STRATEJİ ÖNERİLERİ

Dr. Tezer PALACIOĞLU*

ÖZET

Pandeminin açıkça ortaya koyduğu üzere gıda sanayi insan hayatı için sağlıkla birlikte temel ihtiyaç olan ana sektördür. Diğer sektörler, canlı bir organizma olan insanoğlu için tamamlayıcı pozisyonadadır. Hayatın devamı için şart ve dolayısıyla daimi olan gıda talebi, dünya ticaretinde de önemli bir yer tutmaktadır. Gıda ile ilgili fasıllar bir arada alındığı takdirde yaklaşık 1,6 trilyon \$ olan küresel gıda ihracatı, dünya ihracat hacminin 1/10'una yakın bir büyüklüğe işaret etmektedir. Toprak büyüklüğü ve yapısı, iklim koşulları, denize kıyılı olması, göl ve akarsuların varlığı gıda ticaretinde mukayeseli üstünlük alanları olarak belirleyicidir. Öte yandan gelişmiş ülkeler teknoloji kullanımı ve iyi tarım uygulamaları ile verimi artırabilmekte, toprak, iklim, su kaynakları gibi dezavantajlara karşın ihtiyaçlarını ithalat ile karşılayarak nüfuslarını doyurabilmektedir.

Çoğunlukla kısa sürelerde tüketilmesi zorunluluğu nedeniyle genellikle komşu veya birbirine yakın ülkeler arasında yoğunlaşan ticaret, mevsimsel değişimler, ülkeler arası ilişkiler, ekonomik ve siyasi krizler gibi güncel gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir. Şubat 2022'den bu yana süren Ukrayna-Rusya savaşının ortaya çıkardığı çok sayıda sorun içerisinde öne çıkanlardan bir tanesi de başta hububat ve yağlı tohumlar olmak üzere tarım ürünlerinin üretiminde ve

* Müşavir, İstanbul Ticaret Odası
tezer.palacioglu@ito.org.tr
ORCID: 0000-0002-0388-1750

Makale Geliş Teslim Tarihi: 28.11.2022
Makale Kabul Tarihi: 16.12.2022

tedarikinde çıkan ve kısa vadede belirsizliğini koruyan sorunlardır. Artan nüfuslar, küresel ısınma, kirlilik ve su kaynaklarının yetersizliği gibi köklü sorunlar da eklendiğinde sorunun boyutu daha da büyümeaktadır.

Uluslararası Ticaret Merkezi tarafından yayımlanan Trademap verileri kullanılarak gıda ürünleri ticaretinde öne çıkan ürün ve ülkelerin tespiti, ülke-fasıl bazında talep ve arz ile ithalat ve ihracatın belirlenmesi ve elde edilen bu veriler ışığında, Türkiye açısından yapılacak değerlendirme, bu alanda nerede olunduğunu, eksik ve yeterli alanları ve potansiyel ortaya konularak strateji geliştirilmesi açısından gerekli ve yararlı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dünya gıda ticareti, gıda ihracatı, gıda ithalatı, Türkiye gıda ticareti.

WORLD FOOD TRADE AND TURKEY; CURRENT STATE, EVALUATION AND STRATEGY RECOMMENDATIONS

ABSTRACT

As Covid pandemic clearly reveals, the food industry is the vital sector that satisfies a basic need for human life, along with health. All other sectors are complementary for living human organisms. Food demand, which is essential for the continuation of life and therefore permanent, has an important place in world trade. If all food-related customs tariff chapters are taken together, the export volume, which is approximately 1.6 trillion dollars in world trade, corresponds to approximately 1/10 of global export volume. Soil size and structure, climatic conditions, having coastlines, presence of lakes and rivers are determinant as comparative advantages in food trade. Nevertheless developed countries can increase productivity with the use of technology and good agricultural practices, and despite their comparative disadvantages, they can feed their populations by meeting their needs with imports.

The trade which usually intensify between neighboring or close countries, mostly due to the necessity of consumption in a short time, is directly affected by current developments such as seasonal changes, relations between countries, economic and political crises. One of the prominent problems among many others derived by the ongoing Ukraine-Russia war, since February 2022, is the break of

production and supply chain of agricultural products, especially for grains and oilseeds. The problems grow even more when deep-rooted problems such as increasing populations, global warming and insufficient water resources are added.

The determination of the outstanding products and countries in trade of food products, understanding the global supply and demand on country and chapter basis through exports and imports figures released by Trademap data of International Trade Center, as well as the assessment to be made by putting Turkey in center, to reveal her position in this field, deficient and sufficient areas, and potential, are considered necessary and useful.

Keywords: World food trade, food exports, food imports, Turkey's food trade

GİRİŞ

Pandeminin açıkça ortaya koyduğu üzere gıda sanayi insan hayatı için sağlıkla birlikte temel ihtiyacı olan ana sektördür. Maslow'un insan kişiliğini oluşturmada esas aldığı ve herkesin kişiliğine bağlı şekilde maddi, manevi gücü oranında karşılama çabasına girdiği "İhtiyaçlar Hiyerarşisi"nde, kişilikten bağımsız olarak her şart altında içgüdüsel olarak karşılamaya yöneldiği birinci basamağın temelidir. Hatta bu basamakta yer alan barınma, cinsellik ve dinlenmenin de bir adım önündedir. Her insan birinci basamağı karşılamak durumundadır. Ancak ardından gücü oranında fiziki ve ruhsal tatmin için diğer basamaklara yönelebilir. Hayatın devamı için tek ve yeter şarttır. İlk basamakta yer alan barınma ve sağlık dahil diğer sektörler, canlı bir organizma olan insanoğlu için tamamlayıcı pozisyonudur.

Gıda ve ihtiyaçlarda öncelik ilişkisi Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan gelir dağılımı ve harcama kalemleri araştırmalarında da ortaya konmaktadır. Son 5 yıl ortalamalarına göre gıda, alkolsüz-alkollü içecek ve tütün harcamaları toplam gelirin %24,2'si ile kentlerde en büyük kalem olan konut ve kira harcamalarının (%24,9) hemen altında gelmektedir. Ayrıca gıda harcamalarında geliri en yüksek olan %20'lik dilim, en düşük olan %20'lik dilime göre 2,6 kat fazla tüketmektedir (TÜİK, 2018). Ülkemiz özelindeki bu veriyi dünya ülkelerine genellemek mümkündür.

Gelişmiş ülkeler teknoloji kullanımı ve iyi tarım uygulamaları ile verimi arttırabilmekte, toprak ve iklim yapıları nedeniyle sahip oldukları mukayeseli dezavantajlara karşın ihtiyaçlarını ithalat ile karşılayarak nüfuslarını doyurabilmektedir. Şubat 2022'den bu yana süren Ukrayna-Rusya savaşının ortaya çıkardığı

çok sayıda sorun içerisinde öne çıkanlardan bir tanesi de başta hububat ve yağlı tohumlar olmak üzere tarım ürünlerinin üretiminde ve tedarikinde çıkması öngörülen sorunlardır. Artan nüfuslar, küresel ısınma, kirlilik ve su kaynaklarının yetersizliği gibi köklü sorunlar da eklendiğinde sorun daha da büyümektedir.

Gıda ile ilgili fasılların tamamı bir arada alındığı takdirde dünya ticaretinde yaklaşık 1,6 trilyon \$ olan gıda ihracat hacmi dünya ihracat hacminin yaklaşık %9,1'ine tekabül etmektedir. Gıda ürünleri ticaretinde öne çıkan ürün ve ülkelerin tespiti ve Türkiye açısından yapılacak değerlendirme, bu alanda nerede olduğunu, eksik ve yeterli alanların ve potansiyelin ortaya konulması, hedef ihracat ve tedarik pazarları ile bu pazarlara giriş stratejilerinin belirlenmesi açısından gerekli ve yararlı görülmektedir.

Yıllardır gıdanın önemi, ülkemizin gıda üretimi için büyük potansiyeli olduğu, tarımda kendi kendine yeterli dünyada az sayıda ülkelerden olduğu şeklinde açıklamaların, yazıların kamuoyuna yansıdığı malumdur. (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020). Oysa, pek çok üründe Türkiye'nin yetersiz olduğu ve büyük ölçüde ithalat gerçekleştirdiği, bu nedenle bazı ürün fiyatlarının tüketiciye ulaşma fiyatlarının aşırı yükseldiği gibi bir gerçek de ortadadır. Dünya gıda ticareti ve ülkemizin mevcut durumunun somut rakamlarla ortaya konulmasına ihtiyaç vardır. Birleşmiş Milletler (BM) Dünya Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından yayınlanan istatistik ve yayınlar yol gösterici olsa da az sayıda ürünle sınırlı ve ülke bazlı olması dolayısıyla kolayca mukayeseye izin vermemektedir. Gıda ürünleri gibi, diğer hiçbir sektörde olmadığı kadar pek çok farklı başlıkta alt gruplara ayrılan çok geniş bir sektörün, belirli bir kapsam bütünlüğü içerisinde ele alınmasının yardımcı olacağı açıktır. Dünya gıda ticaretinin mevcut durumunu ortaya koyarak konuyla ilgili taraflara ve alınacak kararlara yol göstermesi amacıyla güden bu çalışmamız Harmonize Sistemde yer alan fasıl bazlı olarak ve Uluslararası Ticaret Merkezi (International Trade Center-ITC) veri tabanı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Gıda sanayi ve gıdayla ilgili tarım ürünleri, Gümrük Tarife Cetvelinin ilk 24 tarife pozisyonu içinde 5-6 ve 14 nolu fasıllar hariç tanımlanan ürün grupları olarak kapsama alınmıştır. Bu çerçevedeki 21 fasılda, veri tabanına kayıtlı

233 ülke ve bölgenin tamamı tek tek fasıl bazlı incelenmiştir. Pandemi ve Ukrayna-Rusya savaşı gibi olağanüstü gelişmelerin neden olduğu, miktar ve değer açısından normal olmayan ticaret hareketleri ile ticaret sapmalarını bertaraf edebilmek amacıyla, 2020 yılı verileri esas alınmıştır. Bunun istisnası, genellikle ithalat verilerinden önce açıklandığı için ulaşılabilecek olan toplam küresel ticarete ilişkin 2021 yılı ihracat verileridir. Her bir fasıl bazında hem ihracatta hem de ithalatta öne çıkan ülkeler ve yeri geldiğinde alt ürün grupları belirtilmiş, çoğunlukla ilk 15 ülkeye ait grafiklerle görsel zenginlik katılmıştır.

Okuyucu açısından çalışmanın bir özeti niteliğinde, “dış ticarete öne çıkan ülkelerin fasıl bazında gıda ticaret dengeleri “tek bir tabloda bütüncül bir yaklaşımla verilerek güçlü ve zayıf yanları ile” Türkiye açısından gıda fasıllarında dış ticareti” özetleyen bir ana tablo çalışmanın sonunda ekler olarak sunulmuştur.

Dünya ve Türkiye tarımındaki sorunlar ve çözüm önerilerinin kapsam dışında tutulduğu bu çalışmada öncelik durum tespitine verilmiş olup, son olarak Türkiye açısından strateji değerlendirmesine yer verilmiştir.

1. GIDA ÜRÜNLERİ KAPSAMINDA GENEL OLARAK KÜRESEL TİCARET

1.1. Kapsam

Bilindiği üzere tüm dünyada kullanılan “Harmonize Sistemde” üretilen ve ticareti yapılan tüm mallar 01-99 arası ana tanımlayıcı kodlar olan “fasıllarla” belirtilir. Ana kodlar olan iki rakamlı fasılların altında 4, 6, 8,10 ve 12’li nihai kodlar ile tanım gittikçe daraltılarak nihai tanıma ulaşılır. İlk iki rakam” Eşyanın Pozisyon Numarasını”, 6 rakam “Dünya Gümrük Örgütü’ne üye tüm ülkelerce kullanılan kodunu”, 7-8 inci rakamlar “AB ülkeleri tarafından kullanılan kodunu”, 9-10 uncu rakamlar “farklı vergi uygulamaları nedeniyle açılan pozisyonları”, 11-12 inci rakamlar ise “nihai Gümrük Tarife İstatistik (GTİP)” kodunu gösterir. Böylece 12’li nihai kodlar ile bir eşya dünyanın her yerinde aynı şekilde tanımlanır.

Gıda sanayi ve gıdayla ilgili tarım ürünleri, Gümrük Tarife Cetvelinin ilk 24 tarife pozisyonu içinde 5-6 ve 14 nolu fasıllar hariç tanımlanan ürün grupları

olarak kapsama alınmıştır. Şöyle ki; 5 Nolu Fasıllar “Tarifenin Başka Yerinde Belirtilmeyen Hayvansal Menşeli Ürünler”- barsak, şirden gibi gıdayla ilgili ürünler yanında daha çok, kıl, kuş tüyü, kabuk, tırnak vb. ürünler, 6 Nolu Fasıllar “Canlı Ağaçlar ve Diğer Bitkiler, Kesme Çiçekler, Süs Yaprakları” daha çok çiçek soğanları, çiçekler, asma, ağaç, 14 Nolu Fasıllar “Örölmeye Elverişli Bitkisel Maddeler” bambu, kamış, doldurmaya ve yontmaya elverişli maddeler, gibi daha çok gıda dışı maddeler üzerine olduğu için inceleme dışında bırakılmıştır. Raporun bundan sonraki bölümlerinde Gıda ve Tarım Ürünleri yerine kavramsal bütünlük açısından “Gıda” ifadesi kullanılmıştır.

Tablo 1 : Gıda Sanayi- Tarım Ürünleri Fasıllar Kodları

Fasıllar	Tanım	Fasıllar	Tanım
01	Canlı Hayvan	15	Hayvansal-Bitkisel Yağlar
02	Etlar	16	Et Balık Ürünleri
03	Balıklar, Kabuklu Hayvanlar, Yumuşakçalar	17	Şeker ve Şeker Mamulleri
04	Süt Ürünleri, Yumurta	18	Kakao ve kakao ürünleri
07	Yenilen Sebze, Bazı Kök ve Yumrular	19	Hububat, Un, Nişasta, Süt Ürünleri
08	Yenilen Meyve ve Sert Kabuklu Meyveler	20	Sebze, meyve, Sert Kabuklu Meyvelerden Müst.
09	Kahve, Çay	21	Yenilen Çeşitli Gıda Ürünleri
10	Hububat	22	Meşrubat, Alkollü İçkiler ve Sirke
11	Değirmencilik Ürünleri	23	Gıda kalıntıları, kaba yemler
12	Yağlı Tohum ve Meyveler	24	Tütün ve tütün yerine işlenmiş madde
13	Lak, Sakız Reçine		

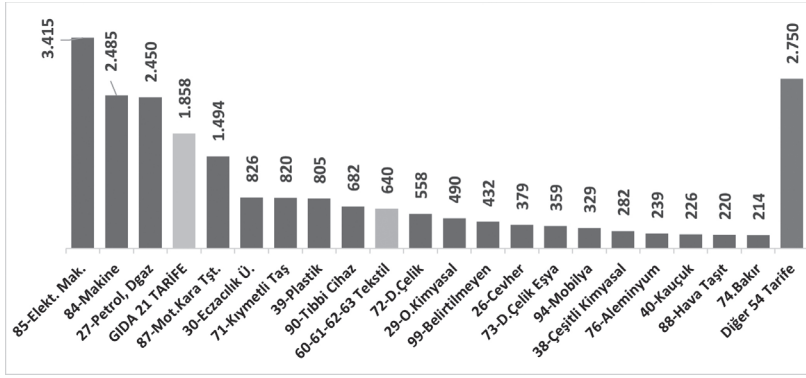
Kaynak: Ticaret Bakanlığı

1.2. Genel Olarak Gıda Ticareti

Dünya ticaretine konu ürünlerin tanımlandığı 99 GTİP faslı tek tek incelendiğinde en üstte, son günlerin popüler konusu olan hububat (10. fasıl) ticareti 154

milyar \$ ile ilk sırada gelmesine karşın 99 fasıl içerisinde ancak 28. sırada yer bulabilmektedir. Tek, tek fasıl bazında ilk 4 ürün teknoloji ve bilgi çağına uygun olarak elektrikli makine ve cihazlar, makineler, petrol ve motorlu kara taşıtlarıdır. Trump öncülüğünde yaşanan ticaret savaşları ve pandemi öncesi 2018’de 19,5 trilyon \$’a kadar yükselen seviyesinden 2020 yılında 17,5 trilyon \$’a inen ancak, Trump’ın gidişi ve özellikle pandeminin kontrol altına alınmasıyla 2021 yılında %27 tırmanışla 2018 yılı verisinin de %13,6 üzerinde 22 trilyon \$’a dayanan, dünya ihracatının yaklaşık 9,9 trilyon \$’ı (%44,8) ilk 4 fasıl etrafında dönmektedir.

Şekil 1: Ana Ürün Grupları (Fasıllar) İtibariyle Dünya İhracatı (2021 -Milyar \$)*

Kaynak: Trademap verilerinden hesaplanmıştır.

*Sarı sütun gıda ile ilgili 21 fasıl, yeşil sütun tekstille ilgili 4 fasıl bütün olarak ele almaktadır.

Gıda ile ilgili 21 fasılın tamamı bütüncül bir yaklaşımla tek bir sektör olarak alındığı takdirde, dünya ticaretinde yaklaşık 1,9 trilyon \$ olan gıda ihracat hacmi ilk 5 ürün grubu içine taşınmaktadır. Bu anlamda gıda ticareti, dünya ticaretinin yaklaşık %8,5’ine tekabül etmektedir. Yıllar itibariyle ortalama %8 dolayında olan gıda ticaretinin pandemi döneminde diğer sektörlerde durgunluk ve üretim yetersizliklerine bağlı gıda fiyatlarında artışa bağlı olarak %1 dolayında payının arttığına dikkat çekmek gerekir. Stratejik bir sektör olması dolayısıyla ülkelerin mümkün olduğunca kendi kendilerine yeterli olmaya çalıştığı gıda sektöründe de küreselleşmenin, ülkeler arasında artan ilişkilerin ve ürün çeşitliliğinin artışının etkisi net

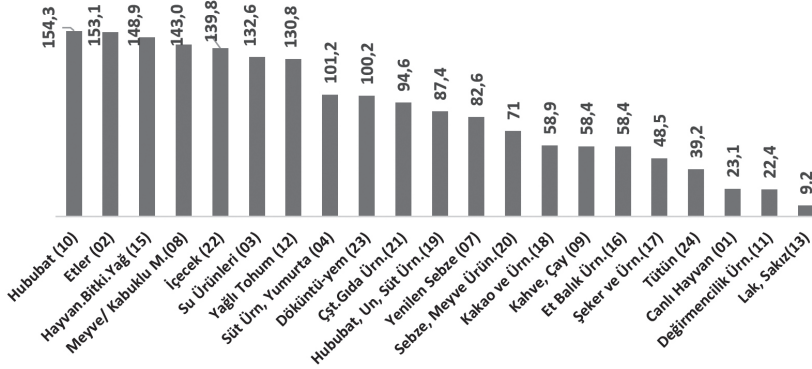
olarak ortadadır. 1995’te ülkeler arası gıda ticaret akışlarının sayısı 11 bin dolayında iken 2019’da 17 binlere tırmandığı belirtilmektedir (Jafari et al., 2022, s. 122).

Gıda ile ilgili 21 Fasıl içerisinde **Etler** (02) faslı, 2021 yılında en üstte yer alan **Hububat** (10) faslı ile hemen hemen aynı boyutta hacme sahiptir. Öte yandan Hububat faslının 2015 yılından bu yana 7 yıl içerisinde sadece 2021’de ilk sırada olduğunu, önceki senelerde hep Etler (02) faslının en önde yer aldığı altı çizilmelidir.

Hayvansal-Bitkisel Yağlar (15), Yenilen Meyve ve Sert Kabuklu Meyveler (08), İçecek (22), Su Ürünleri (03), Yağlı Tohum ve Meyveler (12), Süt Ürünleri (04) ve Gıda Kalıntıları, Kaba Yem (23) fasılları ihracat hacmi 100 milyar \$’ı aşan alt ürün gruplarıdır.

99 Fasıl arasında gıda ile ilgili 10 fasıl neredeyse art arda 28-38 arasındaki 11 fasıl içerisinde sıralanmaktadır. Aşağıdaki şekilde gıda ile ilgili fasıllarda dünya ihracat hacmi, Türkiye’nin net ihracatçı olduğu fasıllar yeşil, ithalatçı olduğu kırmızı mavi olacak şekilde gösterilmektedir.

Şekil 2: Alt Fasıllar İtibariyle Dünya Gıda İhracatı (2021-Milyar \$)

Kaynak: Trademap verilerinden hesaplanmıştır.

2015-21 yılları arasında fasıllar itibariyle Dünya Gıda Ürünleri ticaretine bakıldığında 3 farklı dönemsel gelişmeden söz etmek mümkündür. Şöyle ki;

2015-18 arasında hemen her sektörde gelişim istikrarlı bir şekilde devam

etmiş olup 3 yılda tüm alt sektörler toplamında %13,8 artış gerçekleşmiştir. Çeşitli Gıda Ürünleri (21) Su Ürünleri (03), Hububat, Un ve Süt Ürünleri (19) %20'nin üzerinde gelişme sağlarken, Et Balık Ürünleri (16), İçecek, (22), Süt Ürünleri (04), Meyve, Kabuklu Meyve (08) ve Lak Sakız (13) %17 üzerinde performans göstermiştir. Gıda döküntü ve yem (23), Değirmencilik Ürünleri (11), Hayvansal ve Bitkisel Yağlar (15), Sebze (17), Hububat (10), Kakao ve Ürünleri (18), Şeker ve Ürünleri (17) ile Şeker ve Çay (09), %10'un altında daha düşük olmakla beraber yine de artış sağlamayı başarmıştır.

2018'de Trump döneminde Çin'e karşı başlatılan ticaret kısıtlamalarının etkisi ile tüm dünya ticaretinde olduğu gibi Gıda Ürünlerinde de ihracat hacimlerinde genel olarak bir küçülme veya en azından artış hızında bir yavaşlama söz konusudur.

Hayvansal ve Bitkisel Yağlar (15), Şeker ve Şeker Ürünleri (17), Gıda Döküntü ve Yemleri (23), Yağlı Tohumlar (12) ve Et Balık Ürünleri (16) bu dönemde en fazla küçülen fasıllardır. Buna karşın Meyve/Kabuklu Meyve (08) ile Etler (02) fasılları ihracat hacmi azalmakla beraber, nispi olarak artış hızı en yüksek olan ürün gruplarıdır.

2020 yılı ise Mart ayından itibaren ortaya çıkan **Covid 19 pandemisine bağlı** kapanmalar ile tüm dünya ticaretinde yaşanan gerileme ise aşağıdaki şekilde görüleceği üzere, gıda ürünlerinin ihracatında da belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Şekilden ilk bakışta yapılabilecek yorum;

-Gıda ürünleri ihracatında; pandemi dolayısıyla yaşanan gerilemenin söz konusu ürünlerin esnek olmayan talep yapısına bağlı olarak su ürünleri, canlı hayvan ve tütün ürünleri dışında nispeten sınırlı olduğu, hatta hayvansal ve bitkisel yağlar, hububat ve yağlı tohumlarda ihracat artışının bir şekilde sürdürülebildiği,

- 2021 yılında pandeminin kontrol altına alınması ile birlikte tüm dünya ihracat toplamındaki değer artışına (%16,9) yakın bir oranda (**%16,2**) hızlı bir toparlanmanın yaşandığı, hususlarıdır.

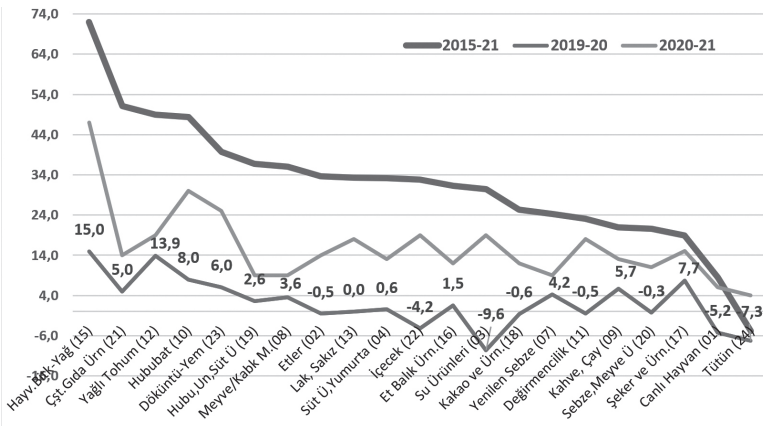
Bununla beraber, 2021'de yaşanan artışın 2015-18 arası sağlanan artışa

yakın olması ve küresel toplam ihracatta 2018'deki ticaret savaşlarında %-3,0, 2020 yılında pandemide %-6,75 daralmaya karşın, gıda ürünleri toplam ihracatında 2018'de yalnızca %-0,1 daralma ve 2020'de daralma bir yana %2,4 artış kaydedilmesi diğer önemli sonuçlardır.

Gıda ürünlerinin genel ticaret daralmasından etkilenmemesinin; miktar azalmasına karşın birim fiyat artışının toplam değeri yukarda tutması, gıda tedarikine önem verilerek kriz ortamlarında dahi öncelik ve kolaylık sağlanması, pandemide eve kapanmalarda insanların belirsizlik nedeniyle yaşamsal ihtiyaç gördükleri gıda ve sağlık ürünleri talebini artırmaları ve hükümetlerin vatandaşlarının bu taleplerine cevap verme arzuları, gibi bir çok sebebi yanında, temel neden gıda ürünlerinin talep elastikiyetinin düşük yapısı olsa gerektir.

5 yılda oran olarak en fazla ihracatı artan fasıllar ise çeşitli gıda ürünleri (21), balıklar (03), hububat, un, nişasta, süt ürünleri (19), meyve-sert kabuklu meyve (08), içecek (22), etler (02), et ve balık ürünleri (16) dir.

Şekil 3: Fasıllar ve Yıllar İtibariyle Dünya Gıda İhracatı (2015-21, % Değişim)

Kaynak: Trademap verilerinden hesaplanmıştır.

1.3. Ülkeler İtibariyle Dünya Gıda Ticareti (2020 Yılı İtibariyle)

Dünya gıda ticaretinde belirleyici olan mukayeseli üstünlük alanları toprak büyüklüğü ve verimliliği ile uygun iklim koşulları ve su kaynaklarıdır. Örneğin ABD'nin Japonya'ya karşı kişi başı düşen tarımsal alanda 25 kat üstünlüğü bulunmaktadır (FAO, 2022). Tarımda çalışan eğitimli çiftçi sayısı ve teknolojik gelişmişlik düzeyi ve makineleşme de fark yaratan unsurlardır. En önemli gıda ihracatçısı ülkelerin genelde, geleneksel olarak tüm ürünlerde dış ticarete güçlü ülkeler arasında olması ve benzer şekilde Dünya Milli Gelir sıralamasında da en üstte yer alan ülkeler olması dikkat çekmektedir. ABD hemen her alanda olduğu gibi gıda ticaretinde de ilk sıradadır. Bu ülke 150 milyar \$ dolayındaki ihracatı ile tek başına toplamın **%10'undan fazlasını** gerçekleştirmektedir.

Listede yer alan ülkeler arasında kuşkusuz en çok dikkat çeken ülke Hollanda'dır. Bu ülke ülkemizin sadece tek bir ili kadar yüz ölçümüne sahip olmasına, yani çok daha küçük tarım alanlarına sahip olmasına, deniz seviyesinin 1 metre altında yer alan topraklarını su baskınlarından korumak için kanallar örmek zorunda kalmasına, 17,5 milyon ile sınırlı ve toplam içerisinde tarımda çalışan nüfusun son derece düşük olmasına rağmen 93 milyar \$'a yakın gıda ihracatı ile, kendisinden 20 kat fazla nüfusa ve 243 kat büyük topraklara sahip ABD'nin hemen ardından gelmektedir. (IMF, 2021)

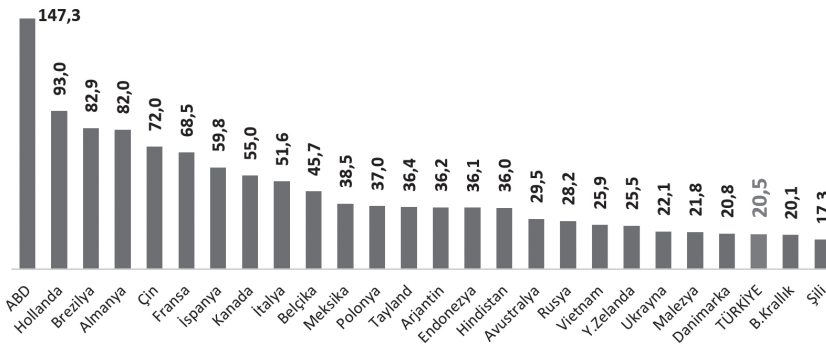
Çin, Brezilya, Hindistan, Rusya gibi çok yüksek nüfuslu ve geniş topraklara sahip ülkelerin ihracatçılar listesinde sahip oldukları büyüklüklerle ters orantılı olarak nispeten daha düşük ihracata sahip olmaları kendi iç pazarlarının ihtiyaçlarına yönelik üretim yapısı yanında, teknolojik ve bilimsel tarım açısından çok daha geride oldukları sonucunu vermektedir.

Listede üst sıralarda yer alan Belçika da Hollanda ile benzer statüde bir ülkedir. Ancak bu ülke üretimden ziyade büyük pazar olan Avrupa Birliği'nin merkezinde yer alan konumu ile bir dağıtım üssü gibidir. Toprak ve iklim yönünden dezavantajlı durumda olan bazı Avrupa ülkelerinin boyutlarının ötesinde ticarete söz sahibi olmaları, Kanada, ABD, Meksika gibi ülkelerin öne çıkan ülkeler arasında yer alması, gıda ürünleri arz ve talebinin bölgesel olarak benzerlikler göstermesi ve ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki ortak uygulamalar, bölgesel ticaret birliklerin gıda ticaretinde de etkin olduğunu göstermektedir. (Dyzad,

2016, s. 9) Gerçekten, gıda ürünlerinin çabuk bozulabilir yapısıyla hızla pazara sunulması gereği, doğal olarak coğrafi olarak yakın ve gümrük işlem ve prosedürlerinin anlaşmalarla daha kolaylaştırıldığı bölgesel birliklerin ticaret hacmini artırmaktadır. 25,7 milyon nüfusa sahip Avustralya ve 45,8 milyon nüfusa sahip Arjantin'in durumu ise topraklarının çok geniş ve değişik iklim ve floraya sahip olması ile açıklanabilir.

Ülkemiz en önemli gıda ihracatçıları arasında 20,5 milyar \$ ile dünyada 25. sırada yer almaktadır. Dünya nüfus sıralamasında 18, satın alma gücüne göre toplam milli gelirden 11. (IMF, age) sırada olan bir ülke olarak bu potansiyelin çok gerisinde bir sıralamadır. Ülkemizin gıda ihracatında **Avrupa sıralaması ise 10'unculuktur**. Benzer şekilde topraklarının bir bölümü Avrupa'da yer alan Rusya hariç tutulduğunda nüfus ve yüz ölçümü olarak Avrupa'nın en büyüğü olan, ekonomik büyüklükte satın alma gücüne göre İtalya'yı 2020 yılında yakalayıp Almanya, Fransa, B. Krallık'ın ardından 4. sırada yer alan bir ülke olarak potansiyelin bu olmaması gerekir. Hollanda ve Belçika'nın Avrupa'nın giriş kapıları olmaları ve tarihi tüccar geçmişleri ile listede önde olmaları belki kısmen anlaşılabilir-kaldı ki bu ülkelerin yüz ölçümleri Türkiye'ye göre çok küçüktür, bir, iki ilimiz kadardır- ancak 6 milyonu bulmayan nüfuslu Danimarka'nın Türkiye'nin önünde yer alması üzerinde düşünmek her halde yanlış olmayacaktır.

Şekil 4: En Önemli Gıda İhracatçısı Ülkeler (2020-Milyar \$)

Kaynak: Trademap verilerinden hesaplanmıştır.

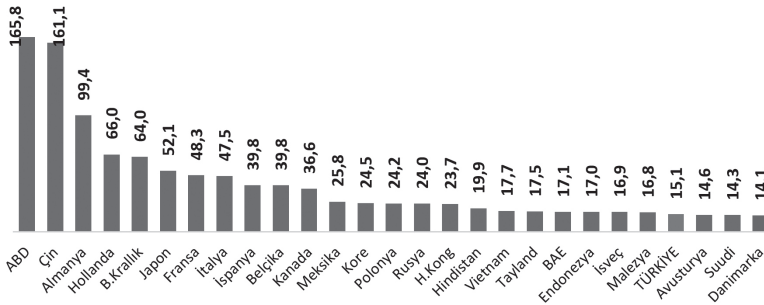
Gıda ihracatçısı ilk 10 ülke 757,8 milyar \$ ile dünya toplamının yaklaşık yarısını (%47,7) gerçekleştirmektedir. Kaldı ki, ihracatta ikinci 10 ülke de toplamdan %20,7 pay almakta olup sadece 20 ülke kalan 192 ülkenin 2 katından fazla ihracat hacmine sahiptir.

İthalatçı ülkelere bakıldığında ise ihracat sıralamasında ilk 10'da yer alan ülkelerden 8'i yerini aynen veya ufak değişikliklerle korurken ihracatta 4. olan, Brezilya, ithalatta 39. sıraya gerilemiş, ilk 10'da 6. sırada sınırlı ve verimsiz tarım toprakları ile ihracatta çok gerilerde olan Japonya öne çıkmıştır. Bir anlamda bu iki ülke yer değiştirmiştir. Ülkemizin 1,6 katı 125,4 milyon nüfusu, ülkemiz yüz ölçümünün yarısı kadar, üstelik büyük kısmı dağlık ve ormanlık, ekilmeye müsait olmayan Japonya için bu durum son derece olağandır.

İhracatta 25. sırada olan Birleşik Krallık ithalatta 5. sıraya tırmanmıştır. Kore ve Suudi Arabistan da yetersiz üretimleri ile ithalatta üst sıralara tırmanan diğer dikkat çeken ülkelerdir. İhracatta 13. sırada olan Tayland, ithalatta 19. sıraya gerilerken 14. sıradaki Arjantin de son derece düşük ithalatı ile oldukça alt sıralara inmiştir.

Ülkemiz ihracatta olduğu gibi ithalatta da dünyada aynı konumda 24. sırada yer almaktadır. Avrupa'da ise 10. sıradadır.

Şekil 5: En Önemli Gıda İthalatçısı Ülkeler (2020-Milyar \$)

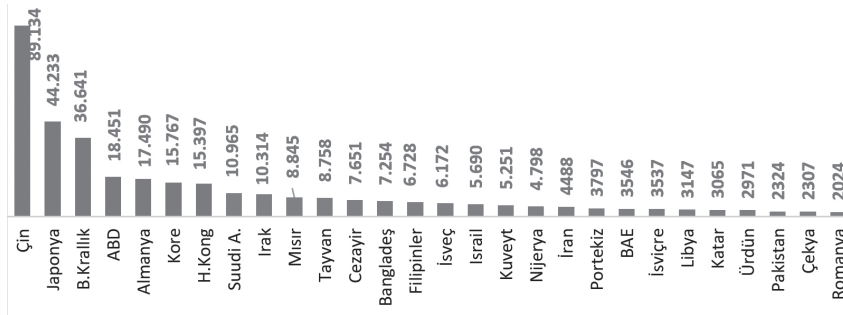

Kaynak: Trademap verilerinden hesaplanmıştır.

ABD ve Çin'in birlikte ithalatı dünya ithalatının 1/5'inden fazladır. İlk 10 ithalatçı ülke dünya toplamının yarıya yakınına gerçekleştirilmekte (%47,6) iken, ikinci 10 ithalatçı (%14,1) ile bu pay %61,7'ye tırmanmaktadır. 20 ülke kalan tüm ülkelerin (192 ülke) ithalatının 1,6 katından fazla ithal etmektedir.

Gıda sektörü uluslararası pazarını daha iyi anlayabilmek amacıyla ihracat-ithalat arasındaki farkı gösteren denge önemlidir. Bu itibarla ticaret dengesinde en fazla açık veren ülkeleri gösteren şekil aşağıya alınmıştır. Çin son derece geniş topraklarına rağmen nüfusunun fazlalığı, Japonya ise nüfusuna oranla son derece yetersiz alanı ve topraklarının verimsizliğine bağlı olarak en büyük açığı veren iki ülkedir. Tarihsel olarak gıda sektöründe dışa bağımlı olan B. Krallık 37 milyar \$ civarında oldukça büyük bir açık vermektedir. Kaldı ki, açığın daha da büyümesini dünya viski pazarında %50'nin üzerindeki tekel payı ile içecek sektörü engel olmaktadır.

Şekil 6: Gıda Dış Ticaretinde Açık Veren Önemli Ülkeler (2020 (-) Milyar \$)

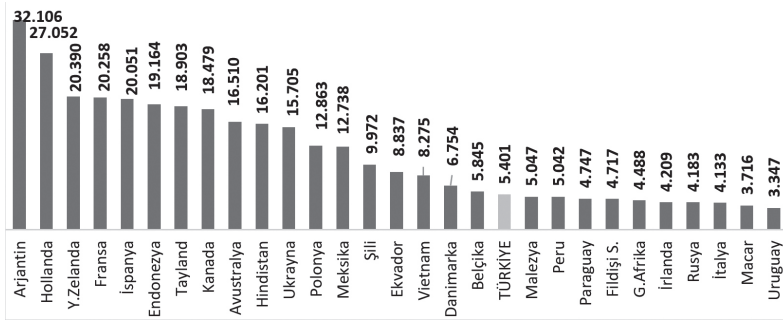
Kaynak: Trademap verilerinden hesaplanmıştır.

Şekilde açıkları yüksek olan ülkelere bakıldığında Çin, Japonya, G. Kore gibi nüfuslarına oranla toprakları tarım için yetersiz olan ülkeler yanında Suudi Arabistan, İran, Mısır ve hatta Rusya gibi bazı ülkelerin de geniş topraklarına rağmen iklim nedeniyle tarıma elverişli olmayan ülkeler oldukları görülür. ABD, Almanya, İsveç gibi ülkelerin ise toprakları yeterli, teknolojileri ileri olmakla birlikte, yüksek gelir ve tüketimlerine bağlı ithalatlarının fazla oluşu değerlendirilebilir.

Gıda ticaretinde fazla veren ülkeler arasında İtalya, Fransa, Türkiye, İspanya gibi Akdeniz ülkeleri ilk göze çarpanlardır. Fransa ve İtalya'nın dünya şarap ticaretinde çok yüksek pay sahibi olmaları ve katma değeri yüksek bu üründe önemli gelir elde ettikleri dikkat çekmektedir.

Ülkemizin hububat, yağlı tohumlar ve gıda kalıntıları ve yemlerde, elverişli üretim faktörlerine rağmen geleneksel olarak yüksek açık vermesi, gıda sektörünün genelinde daha yüksek dış ticaret fazlası vermemizi engellemektedir.

Şekil 7: Gıda Ticaretinde Fazla Veren Önemli Ülkeler (2020, Milyon \$)

Kaynak: Trademap verilerinden hesaplanmıştır.

Gıda ticaretinde ülkelerin iklim ve toprak koşullarına bağlı olarak belirli ürünlerde uzmanlaşması doğal bir sonuçtur. Danimarka balıkçılıkta, Malezya ve Endonezya hayvansal bitkisel yağda, Ukrayna hububat ve yağlı tohumlarda, Tayland et balık ve şekerlik ürünlerinde, Şili balıkçılık ve meyvelerde öne çıkarken Kanada, Arjantin, Brezilya geniş ve elverişli toprak, iklim yapıları ile hemen tüm ürünlerde öne çıkmaktadır.

-Günümüzde savaşan Rusya ve Ukrayna buğdayda dünya ihracatının sırasıyla %17,6 ve %8'ini, ayçiçek yağında %18,3 ve %39,5'ini,

-mısırdada ABD, Arjantin, Brezilya ve Ukrayna %26,%16,5, %15,9 ve %13,2'sini,

-soya fasulyesinde Brezilya ve ABD %44,6 ve %40'ını,

-palm yağında Endonezya ve Malezya %53,1 ve %29,9'unu,

- kamış şekerinde Brezilya %36,7'sini,
- tütünde yine Brezilya %16,5'ini,
- kakao tanelerinde Fildişi ve Gana %40'1 ve %16,1'ini, kakaolu çikolata-
da Almanya ve Belçika %16,8 ve %10,8'ini,
- su ürünlerinde küçük Norveç, devasa Çin ile aynı oranda %9,6'sını,
- süt ve süt ürünlerinde Yeni Zelanda, Almanya ve Hollanda her biri %12-
11'ini,
- çayda Çin, Sri Lanka ve Kenya %25,1, %16,4 ve %15'ini,
- vanilyada Madagaskar %56,4'ünü,
- muzda Ekvador %26,1'ini,
- şarapta Fransa ve İtalya %29,1 ve %21'ini,
- alkollü içkilerde Fransa, B.Krallık %21,3 ve %15'ünü karşılamaktadır.

Türkiye de dünya ihracatının kuru kayısında %70,6'sını, fındıkta %59,3'ünü, kuru üzümde %26,5'ini tek başına gerçekleştirmektedir. Burada bir parantez de Hollanda'ya açmak gerekir. Sektörde yer alan herkesin gıpta ile baktığı bu ülkenin özel olarak incelenmesi gerekir.

2) FASIL BAZINDA DÜNYA GIDA TİCARETİNDE AKTÖRLER ¹

01 GTİP Canlı Hayvan

Canlı hayvan ihracatında Fransa ve Hollanda yaklaşık 2,4 ve 2 milyar \$ ihracat ile ilk 2 sırayı almakta, Danimarka, Kanada, Avustralya ve Almanya 1,5-1,3 milyar \$ civarında paylarla izlemektedir. İhracatta 6. sırayı alan Almanya 1,6 milyar \$'ı aşan ithalatı ile 302 milyon \$ açık vermekte, yine 1,05 milyar \$ ihracat ile 7. sıradaki ABD ise 3 milyar \$'ı bulan ithalatı ile 2 milyar \$ açık vermekle birlikte dünya ithalatında ilk sırayı almaktadır. Ülkemiz 84 milyon \$ ihracatı ile 31,448 milyon \$ ithalatı ile 14. sıradadır.

¹ Fasil bazlı olarak önemli ihracat ve ithalatçılar ile Türkiye'nin sırasına grafiklerde yer verilmiştir.

02 GTİP Etlер

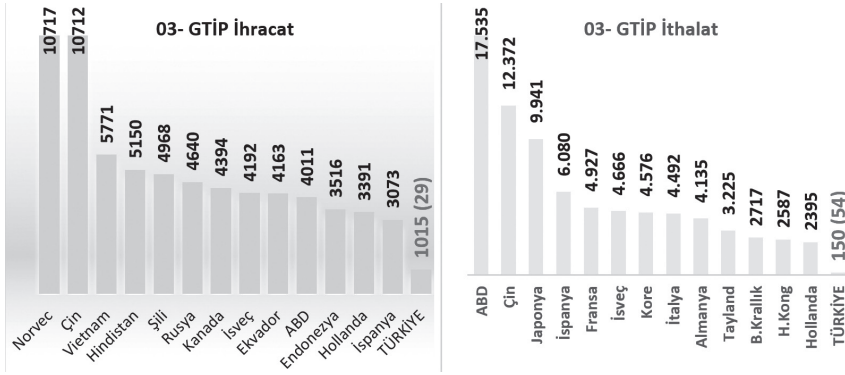
Yaklaşık 134,7 milyar \$ ile dünyada en fazla ticareti yapılan ürün olan Etlер (02) faslında ABD ihracatta ilk, ithalatta 3. sıradadır. Çok geniş toprakları ve bitki florası ile Brezilya, Avustralya, Kanada, Y. Zelanda ve Arjantin'in ihracatta en ön saflarda yer alması şaşırtıcı değildir. Avrupa'nın küçük ülkesi Hollanda 4. büyük ihracatçı iken, İspanya, Almanya, Polonya gibi büyük yüz ölçümlü ülkeleri de ön sıralardadır. Danimarka ve İrlanda gibi küçük yüz ölçümlü ve soğuk iklimli ülkelerin Fransa ve hayvancılığı ile ünlü Arjantin'in önünde yer alması ilginçtir. İhracatta ilk 5 ülke, dünya toplamının neredeyse yarısını (%47,4), ilk 10 ülke ise %69,2'sini gerçekleştirmektedir. Fransa dışında belirtilen ihracatçı ülkelerin tamamı fazla vermektedirler.

Bu alanda dünyanın en büyük pazarı 30,3 milyar \$ ile dünya ithalatının %22,4'ünü gerçekleştiren Çin'dir. Ardından %7,6 ve %7 paylar ile Japonya ve ABD gelirken, Almanya, Fransa, B. Krallık ve İtalya izlemektedir. Türkiye 570 milyon \$ ihracata (26 sırada) karşılık 74 milyon \$ ithalata sahiptir.

03 GTİP Nolu Balıklar, Kabuklu Hayvanlar, Yumuşakçalar

Su ürünleri ihracatında Norveç ve İsveç dikkat çekmektedir. Yaklaşık 5,5 milyon nüfusa sahip Norveç ve 10,6 milyon nüfusa sahip İsveç, dünya balık ihracatında Kuzey Buz Denizinde sahip oldukları geniş deniz sahası ve tüketimlerinin çok üzerinde balık yakalama teknolojileri ile ihracatta kendilerinden çok çok daha büyük devasa ülkelerin üzerinde ihracat hacimlerine sahiptir. Özellikle Norveç'in payı 1,4 milyarlık nüfusa ve dünya kara yüz ölçümünün %6,3'üne sahip Çin'in çok az da olsa üzerindedir. (Dünya payı %10,1). Norveç'e, İsveç, Hollanda, Danimarka ve İzlanda eklenecek olursa İskandinav ülkelerinin dahil olduğu toplamları 40 milyona ulaşmayan nüfuslu 5 ülke 110 milyar \$ dolayında olan dünya ihracatının 1/5'ten fazlasını %20,7'sini gerçekleştiriyor demektir.

Şekil 8: 03 GTİP Nolu Balıklar, Kabuklu Hayvanlar, Yumuşakçalar Dünya Ticareti

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir

21 alt fasıla sahip gıda sektörünün 3 alt faslında ihracatta ilk 10'da yer alabilen Vietnam'ın önde yer bulduğu 3 sektörden 1'isi su ürünleri ile ilgilidir. Şili de, 21 faslın sadece 2 tanesinde ilk 10'da yer almakta olup birisi budur.

İthalatta ABD, Çin ve Japonya açık ara öndedir. İthalatta yer alan ilk 4 ülkenin 3'ü ihracatta da ilk sıralarda olmakla beraber önemli derecede açık vermektedir. ABD ve Çin birlikte ithalatın $\frac{1}{4}$ 'ünden fazlasını gerçekleştirmektedir. Sadece ilk 5 büyük ithalatçı ülke neredeyse toplamın yarısını (%46,4) almaktadır.

04 GTİP Süt Ürünleri, Yumurta, Bal

Süt Ürünleri, Yumurta, Bal faslında, Türkiye'nin $\frac{1}{3}$ 'ü yüz ölçümünde 5,1 milyon nüfuslu bir ada ülkesi olan Yeni Zelanda dünya ihracatında ilk sırayı almaktadır. Bu ülke ve ABD hariç olmak üzere ilk 10 ihracatçı ülkenin tamamı AB ülkeleridir. AB'nin tarımı destekleme politikası ile çiftçilere sağladığı primlerle süt ve tereyağı dağları olduğu ve bütçenin büyük kısmının "Ortak Tarım Politikası" için harcanmak zorunda kaldığı Birlik tarafından eleştirilen bir konu olarak da dikkat çekmektedir.

10 milyar \$ civarı ve üzerinde ihracat yapan ilk 3 ülke dünya toplamının %35'ini gerçekleştirmekte iken, 10 ülke baz alındığında bu rakam $\frac{2}{3}$ 'e ulaşmaktadır.

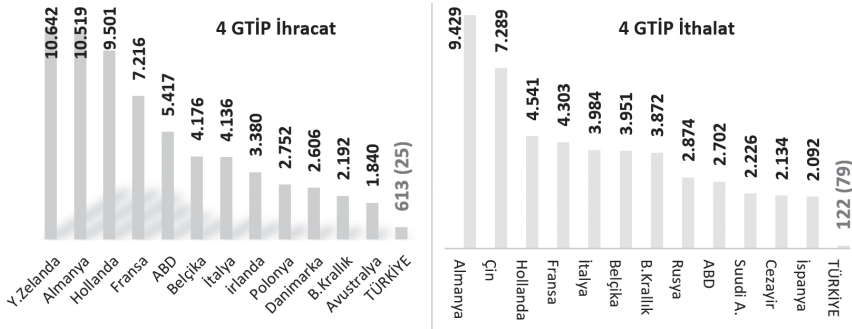

B.Krallık ve İspanya ihracatta ilk 15’de yer alıp da bu fasılda dış ticaret açığı veren ülkelerdir. En önemli ithalatçı ülkeler arasında ihracatta da yer alan AB ülkeleri dışında Avustralya, Arjantin ve S.Arabistan da sayılabilir.

Dünya toplamında 90,2 milyar \$ olan ithalatta en önemli kalem yaklaşık 33,3 milyar \$ ile peynir ve lor, 22 milyar \$ ile süt ve krema, 8,8 milyar \$ ile te-reyağı, 4,8’er milyar \$ ile peynir altı suyu ve yayık altı sütü, 4,2 milyar \$ ile kuş yumurtaları ve 2,3 milyar \$ ile bal’dır.

Ülkemiz bu fasılda 613 milyon \$ ile ihracatta 25, 122 milyon \$ ile ithalatta 79. sıradadır.

Şekil 9: 04 GTİP Nolu Süt Ürünleri, Yumurta, Bal Dünya Ticareti

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir

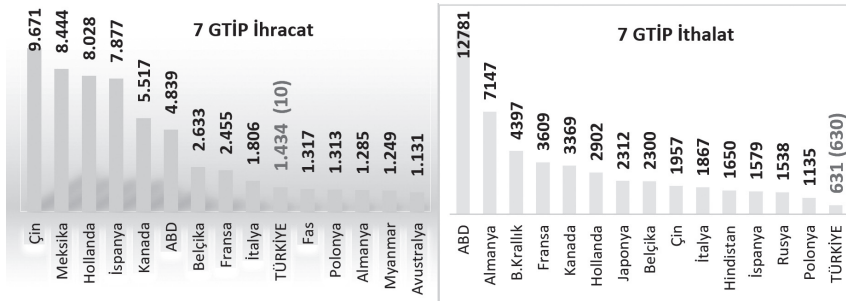
07. GTİP Yenilen Sebze, Bazı Kök ve Yumrular

Dünya ihracatında 76,6 milyar \$ bir hacme sahip olan fasılda Çin %12,6 pay ile ilk sırayı alırken, Meksika %11 pay ile ikinci, Çin’den 234 kat küçük yüz ölçümüne sahip Hollanda ile İspanya yaklaşık %10,5’ar pay ile üç ve dördüncü sıraları almaktadır. Görüleceği üzere bu 4 ülkenin payı dünya toplamının yarısına (%44,4) yakındır. Çin dışında ilk 10 ihracatçıdan 5’inin AB-ki Hollanda ve Belçika’nın alanları birlikte Türkiye’nin 1/11’i kadardır- 3’ünün Kuzey Amerika ülkeleri olmaları ilginç bir veridir.

Yaklaşık 1,4 milyar \$ ile Türkiye'nin 10. sırada yer aldığı ürün grubunda Fas, Polonya, Myanmar, Almanya, Hindistan ve Avustralya ile topraklarının büyük kısmı çöl olan Mısır da ülkemizin hemen ardından 1 milyar \$ üzerinde ihracat ile gelmektedir.

Çöl bölgelerine de sahip BAE ve İsrail gibi iki ülkenin sırasıyla 496 ve 306 milyon \$ fasıl ihracatları ile dünyada 24 ve 31. sırayı alması ileri tarımda bilim ve teknoloji kullanımının önemini göstermektedir. ABD, Almanya ve Fransa yaptıkları önemli ihracata rağmen yüksek ithalatları ile önemli açık veren ülkelerdir. Bu üç ülke sırasıyla 8 milyar \$, 5,9 milyar \$ ve 1,2 milyar \$ açık vermektedir. B.Krallık 3,9 milyar \$, Japonya 2,2 milyar \$, Rusya 1,1 milyar \$, Hong Kong, Bangladeş, İsviçre, Malezya, ve S.Arabistan ise 960-690 milyon \$ arasında rakamlarla açık veren ülkelerdir.

Şekil 10: 07. GTİP Yenilen Sebze, Bazı Kök ve Yumrular Dünya Ticareti

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

Dünyada en fazla ithalatı yapılan sebze grupları arasında şunlar sayılabilir;

16,1 milyar \$ ile 07.09 grubu (ki bu grubun içinde en büyük pay 6,2 milyar \$ ile biberler (070960), 2,7 milyar \$ ile, kebere, rezene, bamya, semizotu vb. (070999)'a aittir)

11,8 milyar \$ ile kuru baklagiller (0713 grubu)

9,9 milyar \$ ile domates (0702 grubu)

Her biri 7,2 milyar \$ olmak üzere soğan, sarımsak (0703 grubu), buharda pişen sebzeler (0710 grubu)

4,7 milyar \$ ile patates (0701 grubu)

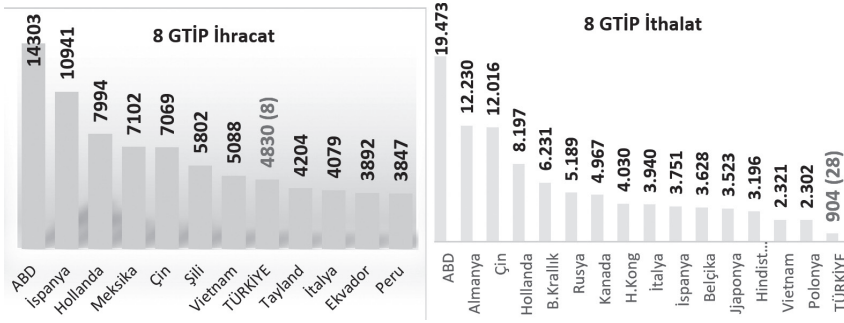
3,7 milyar \$ ile lahana, karnabahar (0704 grubu)

Yaklaşık 2,9'ar milyar \$ ile kurutulmuş sebzeler (0712 grubu), salatalık (0707 grubu), manyok, salep, yerelması (0714 grubu), havuç, şalgam (0706 grubu)

08. GTİP Yenilen Meyve ve Sert Kabuklu Meyveler

08 nolu Fasıll, 02 nolu Fasıll olan etlerden hemen sonra 133,9 milyar \$ ile dünyada en fazla ihracatı yapılan Gıda Alt sektörüdür.

Şekil 11: 08. GTİP Yenilen Meyve ve Sert Kabuklu Meyveler Dünya Ticareti

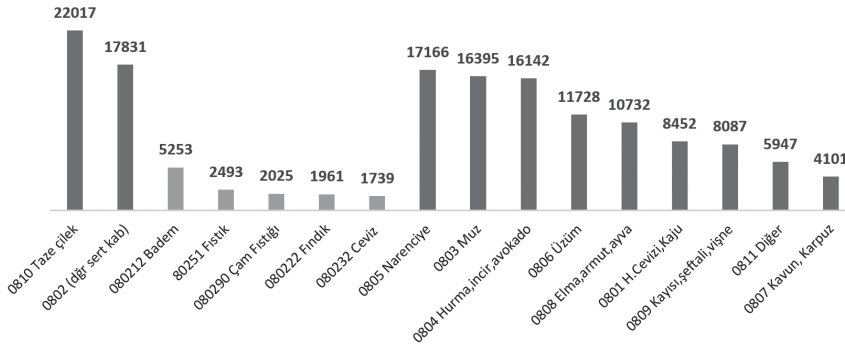
Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

Ülkemizin dünyada 8. sırada 4,8 milyar \$ ile en çok ihracat yapıp, en çok fazla (3,9 milyar \$) verdiği bu fasılda ABD 14,3 milyar \$ ve %12,1 pay ile en yakın rakibi olan İspanya'dan 3,4 milyar \$ fazla ihracat ile ilk sırayı almaktadır. İhracatçılar arasında yine AB'den Hollanda ve İtalya yanında, Amerika'dan Meksika, Şili, Peru ve yine Uzakdoğu'dan Çin, Vietnam, Tayland dikkat çekmektedir.

Bu fasılda diğer bir ilginç nokta ilk 5 ihracatçı arasında yer alan 3 ülkenin; ABD ve Çin daha yüksek (5 milyar \$ dolayında), Hollanda daha düşük (203 milyon \$) olmak üzere açıktır.

Bahse konu ülkeler dışında Almanya 10, B.Krallık 6 milyar \$'ı, aşan açıkları ile öne çıkmakta iken ayrıca, Kanada, Japonya, Hindistan, S.Arabistan, G.Kore, İsviçre, H.Kong, Belçika, Irak, Avusturya, İsveç'in önemli açıkları bulunmaktadır.

Şekil 12: Alt GTİP'ler Bazında En Çok İthal Edilen 08 Fasil Ürünleri (2020-Milyon \$)

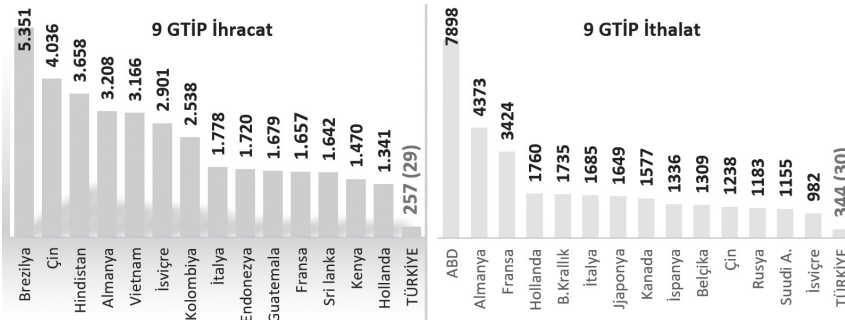

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

09. GTİP Kahve, Çay, Baharat

Dünya çay kahve (09) faslı ihracatı yaklaşık 52,4 milyar \$ olup tamamı iyi yağış alan Brezilya, Çin, Hindistan, Vietnam ile Avrupa'da Almanya, İsviçre'den oluşan ilk 6 ülke toplamın yaklaşık %42,3'ünü gerçekleştirmektedir. İhracatçıları arasında yer alan Brezilya, Kolombiya ve Endonezya'nın ortak özelliği aynı zamanda ünlü yağmur ormanlarıdır. AB üyesi ülkelerin İtalya ve Slovakya hariç tamamı açık vermektedir. Bu fasılda ABD dünya ithalatının (%15,5), Almanya (%8,6), Fransa (%6,7)'i; başka bir ifadeyle yaklaşık 1/3'ünü gerçekleştirmektedir. ABD'nin yaklaşık 7 milyar \$, Fransa'nın 1,8 milyar \$, Japonya'nın 1,5 milyar \$, B. Krallık'ın ve Almanya'nın 1,2 milyar \$ fasıl açıkları dikkat çekmektedir.

Şekil 13: 09. GTİP Kahve, Çay, Baharat Dünya Ticareti

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

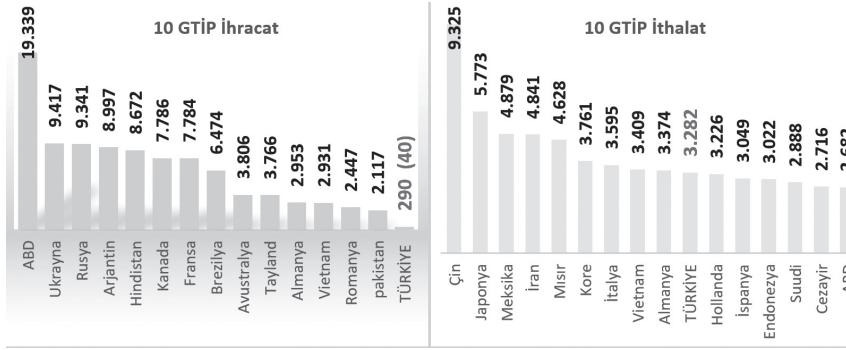
İthalatın yaklaşık 2/3'ü olan 31,5 milyar \$'ı kahve ve ancak 6,9 milyar \$'ı (%13,6) çay ihracatıdır. Karabiber (0904 grubu) 3,8 milyar \$ ve %7,5 pay, zencefil, safran, zerdeçal (0910 grubu) 2,6 milyar \$ ve %7,2 pay, hindistan cevizi (0908 grubu) 1,5 milyar \$, anason, rezene, kişniş vb. (0909 grubu) 1,2 milyar \$ ve vanilya (0905 grubu) yaklaşık 900 milyon \$ ile izlemektedir. Ülkemiz 257 milyon \$ ihracat ve 188 milyon \$'lık ithalatla bu fasılda 87 milyon \$ açık vermektedir.

10. GTİP Hububat

Hububat (10) faslı 119,3 milyar \$ ile 21 gıda faslı içinde en fazla ticareti yapılan 3. fasıl olmakla birlikte insan beslenmesindeki önemi dolayısı ile stratejik ürünlerin yer aldığı bir fasıldır. Hayvan yemi ve etanole dönüştürülerek biyoenjerji alanında da kullanımı yaygınlaştığı için tüm dünyada son yıllarda tüketimi, üretiminden daha fazla gerçekleşmesi ve zaman zaman yaşanan savaş ve iklim koşulları dolayısıyla önemi her geçen gün artmaktadır. Ülkemizin de **3 milyar \$ üzerinde açık verdiği** gıda sektöründe pozisyonu en negatif olan fasıldır. (Gürlük ve Turhan, 2008, s. 69) Nüfus artışı, son yıllarda yaşanan kuraklıklar ve gübre fiyatlarının artışı yanında Türkiye'nin dünyanın en büyük un ve makarna ihracatçısı olması dolayısı ile ihtiyacın fazla fala oluşu gibi çeşitli nedenlerle üretim, ihtiyacı karşılamaktan oldukça uzak kalmaktadır.

İhracatta ilk 10'da yer alan ülkelerin Ukrayna, Tayland ve Fransa (500-600 bin km² civarı) dışında en küçüğü olan Arjantin, 4 Türkiye büyüklüğünde (2.780 bin km²) topraklara sahiptir. ABD (%16,2) başta olmak üzere ilk 5 ülkenin ihracattaki payı dünya toplamının %46,7'si ilk 10 ülkenin ise %71,2'dir. En büyük ihracatçıların tamamının ihracatlarının neredeyse tamamı fazla olarak ülke ekonomilerine katkı sağlamaktadır. Özellikle ABD'nin dış ticaret fazlası verdiği ender fasıllardan biridir.

Şekil 14: 10. GTİP Hububat Dünya Ticareti

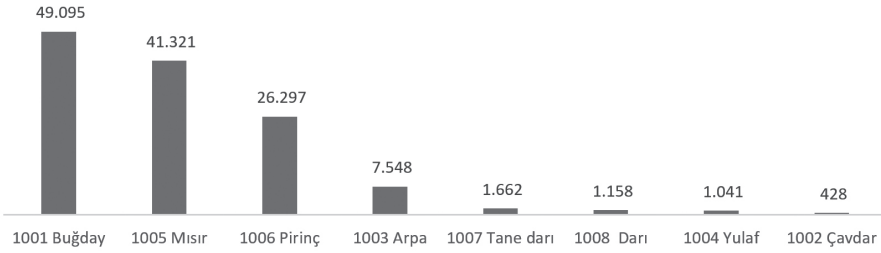

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

İthalat kısmında diğer fasıllara nazaran daha dengeli bir durum söz konusudur. Çoğu fasılda rastlanan bir ülkenin ithalatta %10 ve üzeri pay alma durumu yoktur. Bu fasılda ihracatı yok denebilecek Çin ve Japonya başta Uzakdoğu ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin çok önemli alıcılar olduğu görülmektedir.

İhracatta hemen hemen ABD'nin sağladığı ürün kadar dünya piyasasına birlikte ürün sağlayan Rusya ve Ukrayna arasında 2022 ilk çeyreğinde yaşanan gerilim ve savaş ortamının, bu fasılda ve bu faslın hammadde sağladığı veya birlikte işlem gördüğü; 11 Nolu Değirmencilik Ürünleri, 19 Nolu Hububat, Un, Nişasta, Süt Ürünleri, 18 Nolu Kakao ve kakao ürünleri fasıllarında, özellikle buğdayda olumsuz etkiler getirmesi kaçınılmaz gözükmektedir. Sorunların öncülerinden olan tahıl ve yağlı tohum arzı konusu buna örnektir. Rusya'nın Ukrayna limanlarından çıkışına izin vermediği ürünler için Türkiye'nin arabuluculuğunda BM'nin devreye girmesi gerekmiştir.

Şekil 15. Dünyada En Çok İthalatı Yapılan Hububat (10 GTİP) Ürünleri (Milyon \$-2020)

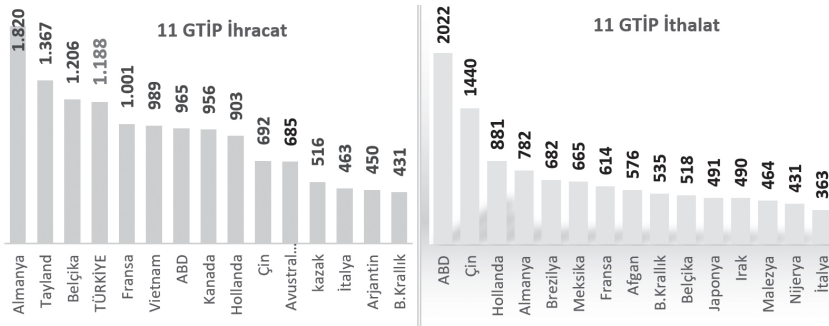

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

11. GTİP Değirmencilik Ürünleri

20,2 milyar \$ hacimle dünya ticaretinde en az pay alan 2. fasıldır. Diğer taraftan değer olarak ülkemizin en çok fazla verdiği (08) faslının ardından ikinci sırada gelmekle birlikte dünya sıralamasında yıllar itibariyle Türkiye'nin 3 ile 4.'lük arasında en üstte yer aldığı fasıldır. İlk 5 ülkenin birlikte dünya ihracatında payı 1/3'tür. ABD 1,1 milyar \$, Çin 750 milyon \$, Brezilya ve Irak 500'er milyon \$ civarı açıkları ile dikkat çekmektedir.

Şekil 16: 11. GTİP Değirmencilik Ürünleri Dünya Ticareti

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

12. GTİP Yağlı Tohum ve Meyveler

Ülkemizin hububat (10) faslından sonra yaklaşık 2 milyar \$ ile en fazla açık verdiği ikinci fasıldır. Bitkisel yağ yanında yem ve enerji için kullanıma olan talebi üretim karşılamaya yetmemektedir (Küçük ve ark., 2022, s. 224). Özellikle ayçiçeği tohumunda ü nedeniyle ktadır.

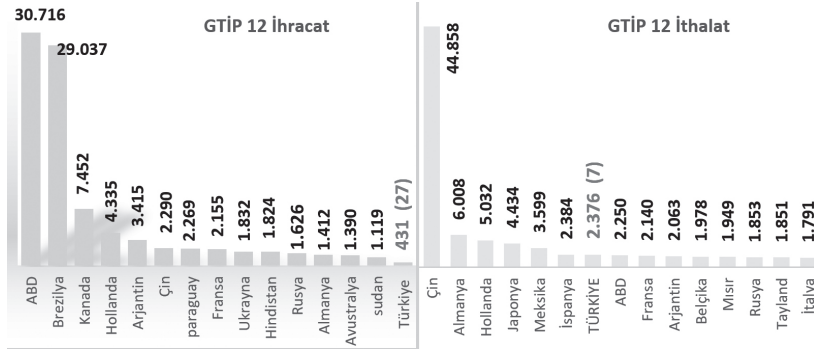
108,6 milyar \$ hacim ile en fazla ticareti yapılan fasıllar arasında yer almaktadır. İhracatta ve ithalatta sayılı sayıda ülke söz sahibidir. Örneğin ihracatta ABD %28, Brezilya %27 pay ile toplamın yarısından fazlasını karşılamaktadır.

Çin'in ithalattaki ağırlığı daha da yüksektir; %39,6. Çin bu fasılda verdiği 42 milyar \$ açık ile herhangi bir gıda faslında olan en büyük açığa sahiptir. Almanya, Hollanda, Japonya ve ülkemizin de dahil olduğu Akdeniz ülkeleri de hem ithalatta hem de fasıl ticaret açığında önemli aktörlerdir.

113 milyar \$ dolayında olan ithalatın yaklaşık 64 milyar \$'ı (%56,3) soya fasulyesi (1201 grubu) üzerinedir. Soya fasulyesi ihracatının %44,6'sını Brezilya, %44'ünü de ABD gerçekleştirme olup oligopol durumundadır. Her iki ülkenin de alıcısı %58'er payla Çin'dir. Bu durum ABD-Çin tarife savaşlarında bu ürün grubunun neden koz olarak masada olduğunu göstermektedir (Adjemian et al., 2021, s.2). 11,1 milyar \$ rep veya kolza tohumu (1205 grubu), 8,1 milyar \$ ekim amacıyla kullanılan tohum (1209 grubu), 5,4 milyar \$ diğer yağlı tohumlar (1207 grubu) ve 4,7 milyar \$ ayçiçeği tohumu (1206 grubu) ithalatı bulunmaktadır. Türkiye 1,2 milyon ton (628 milyon \$) ve %12,7 pay ile ayçiçeği tohumu ithalatında dünyada ilk sırada yer almaktadır.

Şekil 17: 12. GTİP Yağlı Tohum ve Meyveler Dünya Ticareti

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

Dünyada 13. GTİP Lak, Sakız Reçine

Yaklaşık 7,5-8 milyar \$ ile gıda sektörünün en az ticarete konu faslıdır. İhracatta Çin %21,6, Hindistan

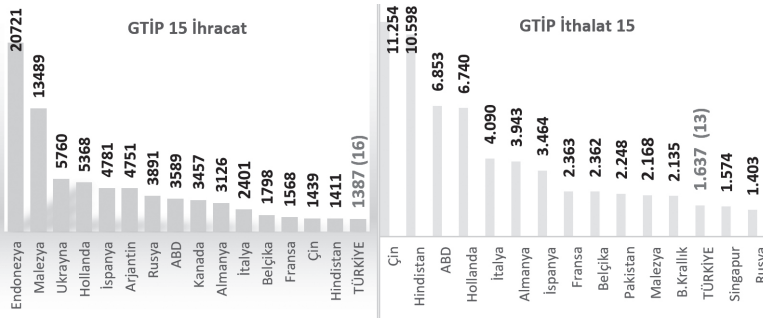
%9,6, ABD ve İspanya %8 civarı, ithalatta ise ABD %19,1, Almanya (%7,9, Fransa, Çin ve Japonya %5 dolayında pay sahibidir.

15. GTİP Hayvansal-Bitkisel Yağlar

Hayvansal ve bitkisel yağlar (15) faslı dünya ticaretinde yaklaşık 102 milyar \$ paya sahiptir. Ülkemizin de 1,6 milyar \$ ithalatı ve 250 milyon \$ fasıl açığı ile açık verdiği 6 gıda faslından biridir. Bu fasılda Uzakdoğu ülkelerinden Endonezya (%20,3) ve Malezya (%13,2) toplam ihracatın 1/3'ünü gerçekleştirmekte olup sırasıyla 20,5 ve 11,3 milyar \$ fazla vermektedirler.

İthalatta ise Çin ve Hindistan yaklaşık %10,7 ve %10,1'er pay ile toplamın 1/5'inden fazlasını karşılamakta iken her iki ülkenin 10 milyar \$ civarında açıkları bulunduğu görülmektedir.

Şekil 18: 15. GTİP Hayvansal-Bitkisel Yağlar Dünya Ticareti

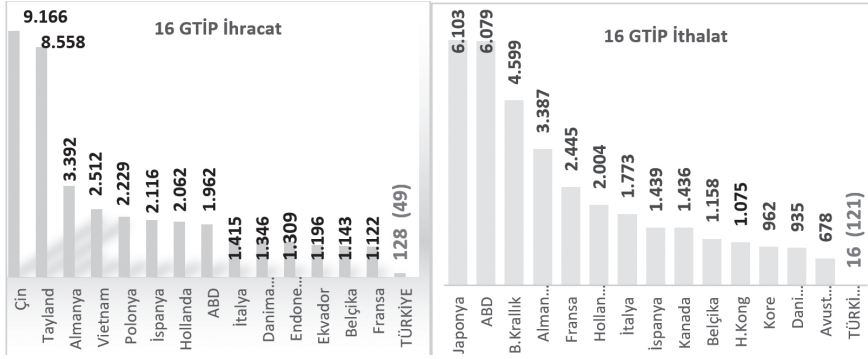
Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

16.GTİP Et Balık Ürünleri

52,8 milyar \$ ticaret hacmine sahip fasılda Çin 9,2 milyar \$ (%17,4) ve Tayland 8,6 milyar \$ ve %16,2 pay ile toplamın 1/3'üne ihraç eden 2 ülkedir. 3,4 milyar \$ ile izleyen Almanya yüksek ithalatı ile dengeye yakın bir konumda iken, Vietnam, Hollanda, Polonya, İspanya ve ABD de 2'şer milyar \$ civarında ihracata sahiptir. Uzakdoğu'dan Vietnam yanında Tayland ve Endonezya ile G.A-merika'dan Ekvador önemli ihracatçıları arasındadır.

İlk 10 ihracatçı arasında yer alan ABD, ithalatta da Japonya'nın ardından 2. sırada yer alırken 4,1 milyar \$ açık da vermektedir. Bu haliyle 5,5 milyar \$ açık veren Japonya'nın ardından ve yine 4,1 milyar \$ açık veren B.Krallık'ın hemen önünde gelmektedir. Bu 3 ülkenin ithalattaki payı %31,8 gibi son derece yüksek bir orandadır. Fransa 1,3 milyar \$ ve Hong Kong 1 milyar \$ açık vererek önemli pazar olan diğer ülkelerdir.

Şekil19: 16.GTİP Et Balık Ürünleri Dünya Ticareti

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

İthalatta Japonya, K.Amerika ve AB ülkelerinin önemli yeri vardır. Türkiye yalnızca 16 milyon \$ gibi düşük bir ithalata sahip olduğu için yine düşük olan ihracatına karşın 112 milyon \$ fazla sağlamaktadır.

İthalatta başlıca ürün grupları şu şekildedir;

Hazır ve konserve balık, havyar (1604 grubu) 18 milyar \$ ve %34,1 pay,

Hazır, konserve et (1602 grubu) 15,8 milyar \$ ve %30 pay,

Hazır, konserve kabuklu hayvan, yumuşakça (1605 grubu) 8,8 milyar \$ ve %16,7 pay,

Sosisler (1601 grubu) 5,5 milyar \$ ve %10,3 pay

17.GTİP Şeker ve Şeker Mamulleri

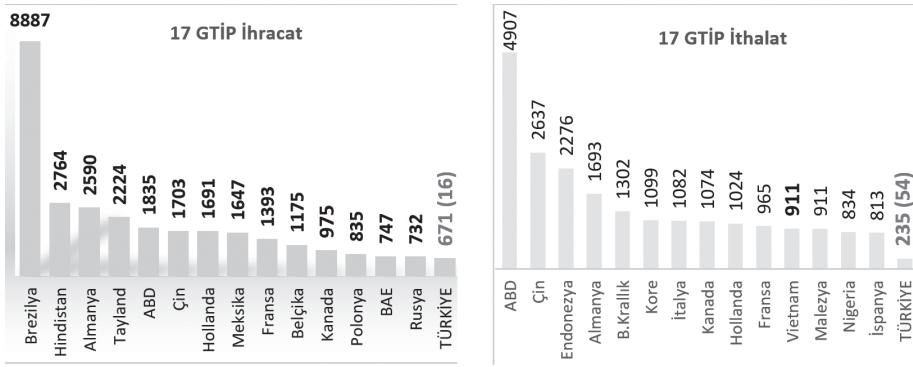
17 nolu şeker ve şeker ürünleri faslı 38-43 milyar \$ ile 21 gıda faslı içinde en az hacme sahip 5. fasıldır.

Ülkemiz bu fasılda 671 milyon \$ civarında ihracat ve 235 milyon \$ civarında ithalatla 436 milyon \$ ticaret fazlasına sahiptir. Dünya ithalatının %60,4'ü (25,7 milyar \$) kamış veya pancar şekeri (17.01 grubu), %25,8'lik bölümü (11milyar \$) kakao içermeyen şeker mamulleri (1704 grubu), %17,8'lik bölümü (7,6 milyar \$) diğer şekerler (1702 grubu) şeklinde sıralanmaktadır.

İhracatta büyük bölümü kamış şekerinden olmak üzere Brezilya yaklaşık 8,9 milyar \$ ve bir önceki yıla göre %64 artış ve toplamda %20,9 pay ile ilk sıradadır. 1500'lü yıllardan itibaren Afrika'dan taşınan kölelerle Portekiz tarafından şeker üretimi için kullanılan Brezilya tarihi kamış şekeri üretimini dünyada %36,7 payla üretimini devam ettirmektedir.

İthalatta ABD'nin %10,8 payından sonra nispeten dengeli ve çoklu bir dağılım söz konusudur. ABD'nin açığı 3,1 milyar \$'a ulaşırken, Çin'in yaklaşık 2 milyar \$, Endonezya'nın 1 milyar \$ açığı söz konusudur

Şekil 20: 17.GTİP Şeker ve Şeker Mamulleri Dünya Ticareti

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

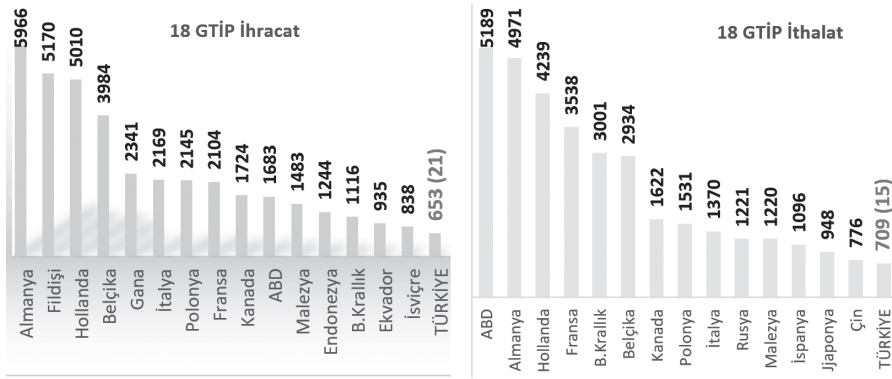
18.GTİP Kakao ve Kakao Ürünleri

50 milyar \$ hacimle kakao ve kakao ürünleri faslında ihracatta hammadde sağlayıcısı Afrika ülkeleri ile hammaddeyi kullanıp katma değerli nihai ürün ihracatını gerçekleştiren AB ve Kuzey Amerika ülkeleri dikkat çekmektedir. Almanya, Fildişi Sahili ve Hollanda %12-10 payla Dünya toplamının 1/3'ünü gerçekleştirmektedir.

İthalatta hammadde üreticisi Afrika ülkelerinin yerini Rusya, Japonya ve Çin'in alması dışında belirgin bir değişiklik yoktur. ABD 3,5 milyar \$, B.Krallık 1,9 milyar \$, Fransa 1,4 milyar \$ ve Japonya 0,9 milyar \$ açıkla önemli pazarlar arasındadır.

İhracatta 29,2 milyar \$ ile (%57,8) çikolata ve kakao içeren ürünler (1806 grubu) ilk sırada olup, bu ürün grubunu 9,1 milyar \$ ve %18,2 pay ile kakao daneleri (1801 grubu), 5,7 milyar \$ ve %11,4 pay ile kakao yağı (1804 grubu), 3,3 milyar \$ ve %6,6 pay ile (1803 grubu) kakao hamuru ve 2,5 milyar \$ ve %5 payla kakao tozu (1805 grubu) izlemektedir. Ülkemiz bu fasılda 56 milyon \$ civarında açık vermektedir.

Şekil 21: 18.GTİP Kakao ve Kakao Ürünleri Dünya Ticareti

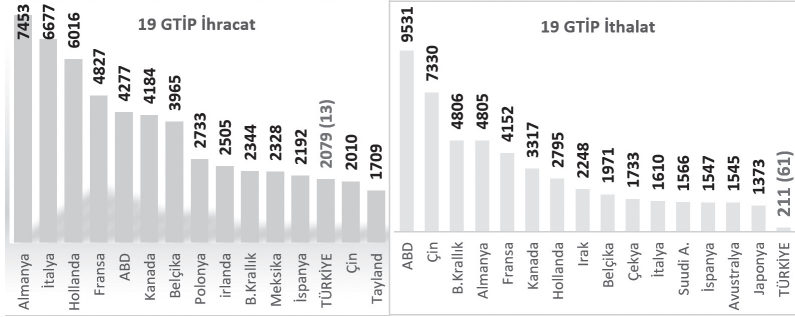

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

19. GTİP Hububat, Un, Nişasta, Süt Ürünleri

81 milyar \$ civarında hacme sahip fasıl Türkiye'nin değer olarak en fazla ihracat yaptığı (2,1 milyar \$) ve fazla verdiği (1,9 milyar \$) sektörlerin başında gelmektedir. Özellikle unda dünya ihracatının yaklaşık 1/5'i olan 950 milyon \$ değer ile açık ara liderdir. (Yıldırım, 2021, s. 17) İhracatta önemli ülkeler gelişmiş Batı ülkeleri yanında Çin, Tayland gibi Uzakdoğulular iken, ithalatta S. Arabistan, Avustralya, Japonya, Irak ve BAE de listeye girmektedir.

Şekil 22: 19. GTİP Hububat, Un, Nişasta, Süt Ürünleri Dünya Ticareti

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

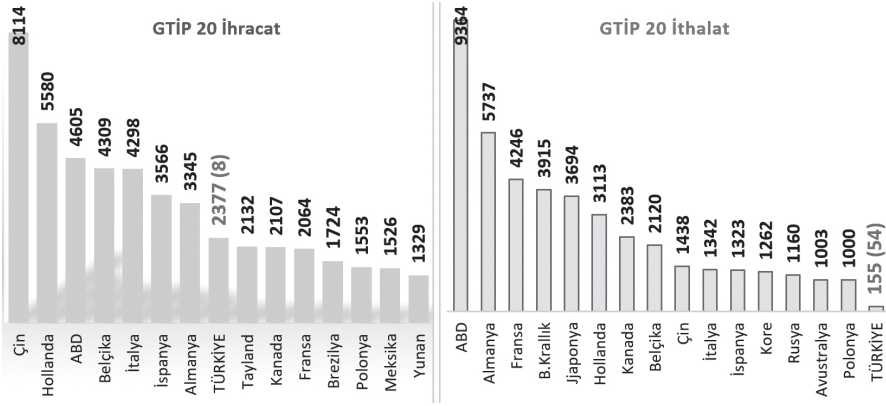
Fasıl ihracatının %46,7'i olan 38 milyar \$ ekmek, pasta, kek, bisküvi alt grubundadır (1905 grubu). 23,5 milyar \$ ve %28,9 pay ile malt hülasesı (1901 grubu), 12,1 milyar \$ ve %14,9 pay ile makarnalar (1902 grubu) 7,3 milyar \$ ve %9 pay ile hububat ürünleri (mısır gevreği gibi) (1904 grubu) onu izlemektedir.

Türkiye, genel olarak 13. büyük ihracatçı olduğu fasılda 1,1 milyar \$'lık pasta, kek, bisküvi ihracatı ile dünya 12'ncisi -ki, tatlı bisküvilerde (190531) 6'ncı, gofretlerde (190532) 5'incidir- 720 milyon \$'lık pişmemiş makarna (190219) ihracatı ile dünya 4'üncüsüdür.

20. GTİP Sebze, Meyve ve Sert Kabuklu Meyvelerden Müstahzarlar

65,5 milyar \$ hacme sahip olan 20 nolu fasıl da ülkemizin 2,4 milyar \$ ihracat yanında 2,2 milyar \$ ile en yüksek fazla verdiğimiz fasıl olarak ödemeler dengemize olumlu katkı yapmaktadır. Sağlanan başarı ülkemizi ihracatta dünya 8. konumuna taşımıştır. İhracatta Çin ve Hollanda toplamın %21'ine, ABD, Belçika ve İtalya dahil 5 ülke %31'ine ulaşmaktadır. ABD ihracatta 3. sırayı almasına karşın ithalatının yüksekliğinden 4,8 milyar \$ açık vermektedir. İki ada ülkesi Japonya 3,5 milyar \$, B. Krallık 3,2 milyar \$, Almanya 2,4 milyar \$ ve Fransa 2,2 milyar \$ açıkla öne çıkan diğer ülkelerdir.

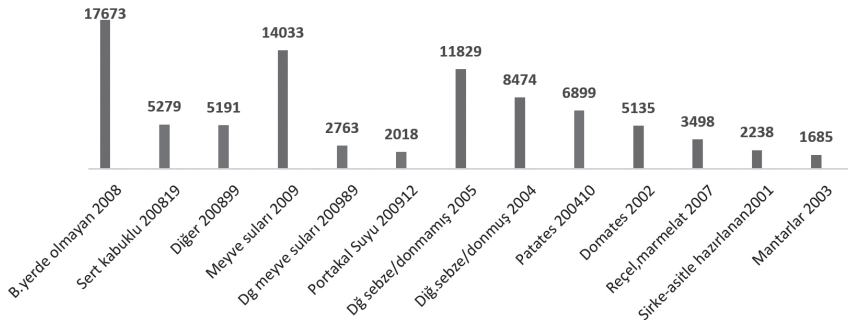
Şekil 23: 20. GTİP Sebze, Meyve ve Sert Kabuklu Meyvelerden Müstahzarlar Dünya Ticareti

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

17,7 milyar \$ ve %27 pay ile bu faslın en önemli alt ihrac grubu olan başka yerde yer almayan sebze meyve ürünlerinde (2008 grubu) Türkiye 920,4 milyon \$ ile dünyanın 5. büyük ihracatçısıdır. Çin bu grupta 3 milyar \$ ve %17 pay ile ilk sırada olup 2,2 milyar \$ fazla verirken, 1,7 milyar \$ ve %9,4 pay ile 2. sırada olan ABD, yüksek ithalatına bağlı 1,8 milyar \$ açık vermektan kurtulamamaktadır. Büyük bölümü Almanya'ya gerçekleşen Türkiye ihracatının 798,4 milyon \$'lık bölümü 200819 sert kabuklu meyve alt grubuna aittir. Fındık olduğu anlaşılan bu alt grupta ülkemiz %15,1 payla dünya ihracatında ilk sıradadır.

Şekil 24: Dünyada En Çok İthalatı Yapılan (20 Nolu GTİP) Ürünleri (Milyon \$)

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

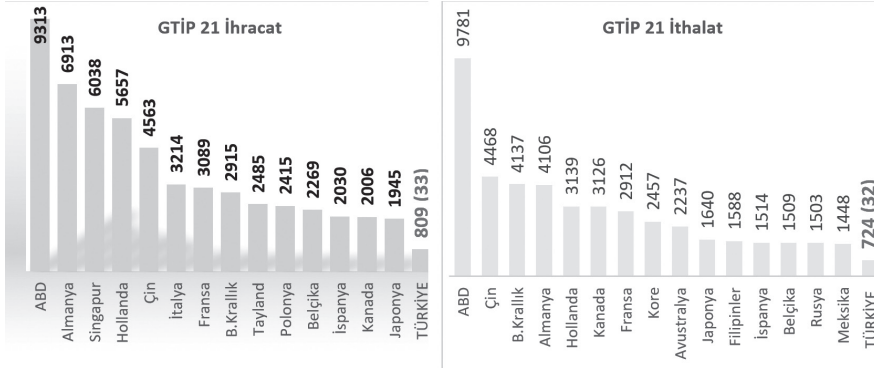
Ayrıca bu fasıl altında yer alan -Başka Surette Hazırlanmış veya Konserve Edilmiş; 200830- Turunçgiller grubunda 36,5 milyon \$ ile 5'inci, 200860- Kirazlar (Vişne dahil) grubunda 10,8 milyon \$ ile 8'inci, 200850 Kayısılar grubunda 6,8 milyon \$ ile 6'ncı sıra Türkiye'ye aittir.

21.GTİP Yenilen Çeşitli Gıda Ürünleri

83,3 milyar \$ civarında ticaret hacmine sahip olan fasılda ihracatta ve ithalatta ABD, yaklaşık %11-12 ile lider ülkedir. Gıda sektörünün hemen tüm fasıllarında dış ticarete ön sıralarda yer alan ülkeler bu fasılda da ön sıralardadır. Aradaki ufak farklardan birisi ithalatta genelde ilk 10'da yer almayan Avustralya ve nadir yer alan Kore'nin ve sonrasında Filipinler'in de ithalatta öncü ülkelerden olmalarıdır.

Filipinler 1,4 milyar \$, S. Arabistan 1,3 milyar \$, Avustralya, B. Krallık, Kore ve Kanada yaklaşık 1,2 milyar \$ açık veren pazar ülkeleridir.

Şekil 25: 21.GTİP Yenilen Çeşitli Gıda Ürünleri Dünya Ticareti

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

Bu fasılın en önemli ihraç alt kalemleri 2106 grubunda yer alan tarifinin başka yerinde belirtilmemiş gıda ürünleri (protein konsantreleri, katı süt yağı, diyet mamaları, bileşik alkol ürünleri, izoglikoz şurupları, emülgatör, jöle vb.) olup 49,4 milyar \$ ile bu fasılın toplamının %58 hacmine sahiptir.

Soslar ve sos ürünleri (2103 grubu) 14,9 milyar \$ ve %17,5 ile izlemektedir. Kahve, çay hülasesı ve konsantreleri (1201 grubu) 8,4 milyar \$ ve %9,9 pay ile üçüncü,

Dondurma vb. (2105 grubu) 4,5 milyar \$ ve %5,2 pay ile dördüncü, Çorbalar et suları (2104 grubu) 3,5 milyar \$ ve %4,1 pay ile beşinci, Mayalar (2102 grubu) 2,5 milyar \$ ve %2,9 pay ile altıncı önemli fasıl alt grubudur.

Türkiye'nin bu fasılda ilk 25'te yer aldığı alt ürün grupları yalnızca ikidir; "Mayalar"da 202,1 milyon \$ ve %8 pay ile Çin'in ardından (342 milyon \$) dünya ihracatında ikinci,

Dondurmada 43 milyon \$ ile 22. (Almanya 596, Fransa 553 milyon \$ ile ilk 2, Belçika 440 milyon \$ ile 3'üncü sıradadır) büyük ihracatçıdır

22. GTİP Meşrubat, Alkollü İçkiler ve Sirke

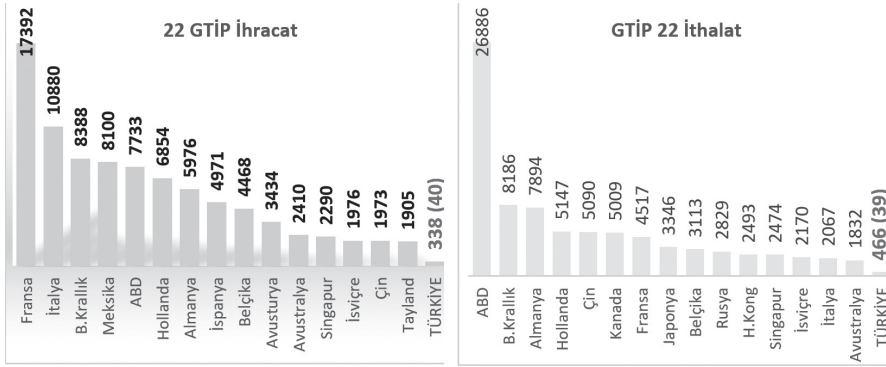
Yaklaşık 118-125 milyar \$ ile etler (02) ve meyve, kabuklu meyve (08) ve hububat (10) faslından sonra en çok ticareti yapılan 4. fasıldır. Fransa %14,7 payla en yakın rakibi olan İtalya'nın (%9,2) oldukça üzerinde dünya ihracatında ilk sıradadır. Gıda sektöründe genel olarak açık veren ve gerilerde yer alan B. Krallık 8,4 milyar \$ üzeri ihracatla bu kez ilk 3'e girmeyi başarmıştır. İlk 10 ihracatçının 5 ve 6. sırada yer alan K. Amerika ülkeleri hariç tamamı Avrupa ülkeleridir.

Faşlın önemli ihracatçılar için çok büyük gelir kaynağı olduğu görülmektedir. Fransa'nın fasıl fazlası 12,9, İtalya'nın 8,8, Meksika'nın 7,2, İspanya'nın 3,2 milyar \$'ı bulmaktadır.

ABD 7,7 milyar \$ ile 5. büyük ihracatçı olarak listede yer alsa da ihracatının 3,5 katı ithalatı ile dünya ithalatının 1/5'inden de fazlasını (%22,4) tek başına gerçekleştirerek asıl ithalat listesinin başına -büyük farkla- yerleşmiştir. Kanada 3,7, Çin 3,1, Japonya 2,3, Rusya 2,2, Almanya ve H. Kong yaklaşık 1,9 milyar \$ ile, küçük İskandinav ülkeleri ile boyutlarına göre hatırı sayılır açık ile önemli pazarlar hüviyetindedir. Meksika fasıl ihracatının %95,6'sı, Avusturya ve İsviçre ihracatının 1/3'ü, Fransa ve İtalya ihracatlarının ¼'ü ABD'ye yöneliktir. Türkiye

çok büyük potansiyele sahip olduğu bu fasılda cüzi bir ticaret ve açık ile yetinmek durumunda kalmıştır.

Şekil 26: 22. GTİP Meşrubat, Alkollü İçkiler ve Sirke Dünya Ticareti

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

En çok ticareti yapılan alt ürün gruplarına bakılacak olursa şarap (2204 grubu) 34,3 milyar \$ ile en çok ticareti yapılan ürün grubudur. İhracatçı ülkelerin sıralamasında da çok etkindir. Fransa 10 milyar \$, İtalya ise 7,2 milyar \$ ihracat ile diğer ülkelerin çok önündedir. Bu iki ülkenin payı dünya şaraplarında %50'yi aşmaktadır. İspanya 3,1 milyar \$ ihracat ile izlemektedir. Avustralya 2 milyar \$, Şili 1,8 milyar \$ ihracatla listededir. Bunun da ötesinde Fransız şarapları 7, İtalyan şarapları 3,5 \$/l ortalama birim fiyatları ile diğer ihracatçılardan oldukça olumlu ayrılmaktadır. Bu grupta çok büyük potansiyeli bulunan Türkiye'nin 6,9 milyon \$ ile 58. sırada kalması, kabul edilebilecek bir durum olmasa gerekir. Oysa Türk şarapları 2,7 \$/l ortalama fiyat ile kalite algısında fena gözükmemektedir. Şarap ürün grubuyla ilgili çalışmalarda bugün için listede 5. sırada yer bulan Çin en etkileyici pazar olarak tanımlanırken, Japonya, Hong Kong, İskandinav ülkeleri, ABD ve Kanada bu ülkeyi izlemektedir.

Şarap üreticilerinin gelecekte en hızlı büyümesini beklediği pazarlar ise Singapur, Çekya, Tayvan ve BAE'dir (Rodrigues et al., 2020, s. 137). Belirtilen ülkelere bakıldığında yaklaşık 24 milyon nüfusa sahip Tayvan dışında diğerlerinin 6-11 milyon nüfusa sahip, nispeten küçük nüfusa sahip ülkeler olduğu görülmektedir. Hal

böyleyken veya Bu nedenle pazarın büyümesini iç nüfusa bağlı olarak açıklamak çok doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bu ülkelerin ayırıcı özellikleri incelendiğinde (nedir diye bakıldığında), Singapur ve Tayvan'ın Çin pazarına, Çekya'nın başta Almanya olmak üzere AB pazarına, ulaşım olanaklarının kolaylığı kuşkusuz bir faktördür. Singapur ve Çekya aynı zamanda önemli turizm destinasyonları arasındadır (Worldbank 2020). BAE'nin özelliği ise Arap - İslam coğrafyası içerisinde küreselleşme endeksi en yüksek olan (38.) ülke olması, Dubai'nin düşük vergilendirilmiş bir alışveriş merkezi olarak ün yapması olarak düşünülebilir. Keza Singapur ve Çekya bu endeks içerisinde ilk 20'de yer alarak dikkat çekmektedir (KOF, 2022). BAE ve Singapur'un dünyanın en önemli havayolu transfer hub'ları arasında yer alması da şarap tüketimini artırabilecek bir unsurdur. Her 4 ülkede de uluslararası yatırımcılar ve yabancı çalışanlardan oluşan büyük kitle de hesaba katılmalıdır.

29,3 milyar \$ ile şaraptan sonra en büyük içecek pazarı olan 2208 **alkollü içki** alt grubunda 10,2 milyar \$ ile viski bu alt grupta 1/3'ünden fazla pay almaktadır. Viski pazarından en yüksek payı yarıya yakın oranla (%49,2) oranla İngiltere almaktadır. Ayrıca, ABD 1 milyar \$, İrlanda 778, Singapur 696 milyon \$ ihracata sahiptir.

2208 grubunda “**diğer içkiler**” olarak görülen 220890 alt grubunda 5,5 milyar \$ pazar bulunduğu söylenebilir. Tekila, uzo ve rakı da bu alt grup altında değerlendirilmekte olup, Meksika 1,6 milyar \$ tekila ihracatı ile ilk sıradadır. Türkiye neredeyse tamamı “Rakı” olan 31,8 milyon \$ ve %54'ü Almanya, %11'i KKTC'ye yönelen Rakı ihracatı ile 18. sıradadır. Oysa Yunanistan'ın Türk Rakı-sından daha iyi olmadığı bilinen Uzo ihracatları 76,6 milyon \$ olup bu ülke 15. sırada Türkiye'nin üzerindedir. En az “tekila” kadar olabileceği düşünülse potansiyelin ancak %2'sinin kullanılabildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Likörler (220870) 3,1 milyar \$, Votka (220860) 1,8 milyar \$, Rum (220840) 1,4 milyar \$ ve Cin (220850) 1,2 milyar \$ ihracat rakamları ile izlemektedir.

İçeceklerde 22,4 milyar \$ ile en çok ticareti yapılan üçüncü alt grup olan tatlandırıcı içeren “su”yu (2202), yaklaşık 15,2 milyar \$ ihracat ile “Bira” (2203 grubu) alt grubu izlemektedir. Bu alt grupta yaygın kanının aksine Meksika 4,4

milyar \$ ve %29,2 payla dünyada ilk sırada ihracatçıdır. Hollanda ve Belçika 2 milyar \$ dolayında ihracat yaparken, “biracı” olarak bilinen Almanya 1,3 milyar \$ ile ancak 4. sıradadır. Türkiye bu üründe de yüksek kapasitesine rağmen 40,9 milyon \$ ihracatla Namibya’nın önünde dünyada 30. sıradadır.

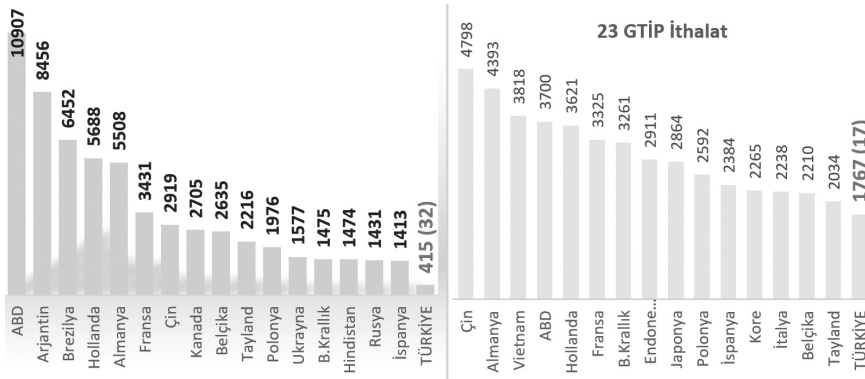
3,8 milyar \$ ile “katkı içermeyen su (2201)” beşinci en yüksek ticareti yapılan ürün alt grubudur. Türkiye yaklaşık 51,5 milyon \$ ile dünya 14’dür. Ancak bu pazarda Fransa’nın 826 milyon \$, Çin ve İtalya’nın 660 milyon \$ ve 621 milyon \$ ile ilk sıraları aldığı düşünüldüğünde aslında potansiyelin çok daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

23. GTİP Gıda Kalıntı ve Döküntüleri, Kaba Hayvan Yemleri

Yaklaşık 77 milyar \$ hacme sahip olan fasıl, çok çeşitli kullanım alanlarına ürün vermektedir. Ülkemizin 21 fasıl içerisinde 1,4 milyar \$ ile en çok açık verdiği 3. fasıldır. İhracatçılar listesi gıda sektörünün genelinde görülen ülkelerden oluşmaktadır. İhracatın hemen hemen ¼’ü ABD ve Arjantin’in elindedir. ABD’nin 7 milyar \$’ı aşarak, dış ticaret fazlası verdiği ender sektörler arasındadır.

İlk 5 ihracatçı dünya toplamının %45,9’unu, 10 ihracatçı ise 2/3’e yakınını gerçekleştirmektedir. İhracatçı ülkeler arasında ilk 10’da yer alan Çin dışında tamamı fasılda dış ticaret fazlası vermektedir.

Şekil 27: 23. GTİP Gıda Kalıntı ve Döküntüleri, Kaba Hayvan Yemleri Dünya Ticareti

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

İthalatta tek bir ülkenin veya birkaç ülkenin ezici payından söz edilemez. Yine de ilk 10 ülke ithalatın %43,8'ini karşılamaktadır. Ülkemizin ithalatta dünya 17. olduğu önemli bir fasıldır. En çok açık veren ilk 6 ülke içerisinde Çin dışında tamamı ada-yarımada ülkelerdir. (Japonya, Kore, Endonezya, B,Krallık ve Filipinler).

80,6 milyar \$ ihracatın;

34,5 milyar \$'a yakın kısmı (%42,8) hayvan gıdası müstahzarları (2309 grubu),

24 milyar \$'ı soya küspesi (%29,8 - 2304 grubu),

7,5 milyar \$'ı bitkisel yağ üretim artıklarından küspe (2306 grubu),

6,4 milyar \$'ı et, balık, sakatatların yenmeyen kısımlarından unları (2301 grubu),

5,1 milyar \$'ı nişasta, şeker ve bira sanayi artıkları (2303 grubu),

2,1 milyar \$'ı hububat, baklagil kepek ve kalıntıları (2302 grubu) şeklindedir.

Ülkemiz 23. Fasılda hayvan gıdası müstahzarlarında (2309 grubu) 24 milyon \$'lık sınırlı açık dışında yukarıda sayılan alt grupların her birinde yaklaşık 190-325 milyon \$ arası açık vermektedir.

24. GTİP Tütün ve Tütün Yerine Geçen İşlenmiş Maddeler

42 milyar \$ olan fasıl ihracatı içinde AB ülkeleri ve BAE yanında Hong Kong'un da Çin'e dahil olduğu düşünülecek olursa Çin, ABD, Brezilya ve Endonezya önemli yer almaktadır. Polonya %11,4, BAE %10,4 ve Almanya %6,7 pay ile ilk 3'ü almaktadır.

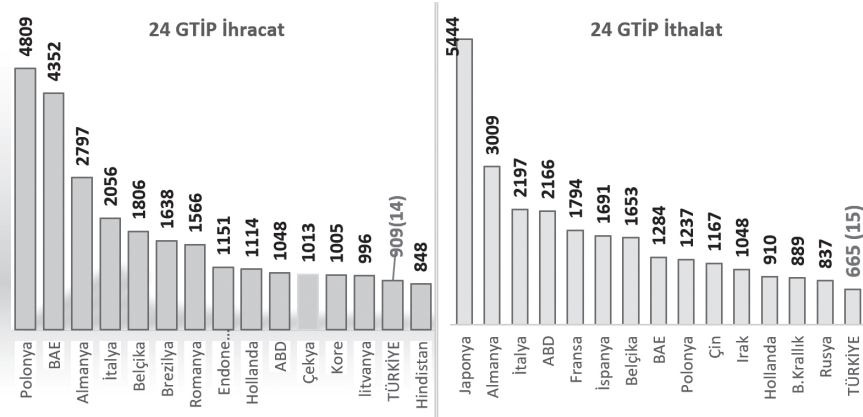
Türkiye 909 milyon \$ ihracatla 14'üncü sıradayken Litvanya gibi soğuk iklim ülkesinin Türkiye'nin önünde yer bulmuş olması, hele ki topraklarının büyük kısmı çöl olan BAE'nin dünyada 2. sırada yer alabilmesi şaşırtıcıdır.

Fasıl ihracatının %56'sı (23,5 milyar \$) mamul puro, sigarillo ve sigaralar (2402 GTİP) iken, kalan bölümü yaklaşık eşit 2 parça halinde diğer mamul tütün (2403 GTİP) ve yaprak tütün ve döküntüleri (2401 GTİP) olarak gerçekleşmektedir.

Türkiye mamul puro, sigarillo ve sigaralar ihracatında 431 milyon \$ ile dünya 13., yaprak tütün ve döküntüleri ihracatında 268 milyon \$ ile dünya 10.

diğer mamul tütün ürünleri ihracatında 211 milyon \$ ile dünya 13. sıradadır. Bu arada, özellikle yaprak tütün ihracatındaki olumsuz gelişmeye dikkat çekmek gerekir. Geçmişte çok güçlü olunan yaprak tütün ihracatında, yurt içinde Türk tütünü olarak bilinen içim alışkanlığının değişip Virginia türü tütüne yönelmesi ile üretimin azalması ve ithalatın artması sonucu geriye düşmekle birlikte verilen açık artarak 2020 yılında 164 milyon \$'a ulaşmıştır. Tüm fasıl ihracatında 2017-21 arası dönemde kayıp %17,5'tir. Türkiye ihracatında ilk 2 sıra %13 ve %12 paylarla İran ve ABD iken, kalan bölüm de Irak, S. Arabistan, Belçika, İsrail, Malta, Bahreyn başta, Ortadoğu ülkeleri, AB ülkeleri ve Rusya civarına yönelmiştir.

Şekil 28: 24.GTİP Tütün ve Tütün Yerine Geçen İşlenmiş Maddeler Dünya Ticareti

Kaynak: Trademap verilerinden özel çalışma ile derlenmiştir.

İthalatta Japonya tamamı açık sayılabilecek 5,5 milyar \$ ithalatı ile ilk sıradadır. %11'8 ile dünya ithalatının önemli bölümünü karşılayan Japonya son 5 yılda ithalatını her yıl ortalama %8 dolayında artırmıştır. Almanya da, son 5 yılda ortalama %9 artışla ithalatını 3 milyar \$'a taşımakla beraber açığı 211 milyon \$ ile makul seviyededir.

Türkiye 2/3'ü yaprak tütün olan toplam 665 milyon \$ ithalatının büyük kısmını Brezilya (%20,4'ü), Hollanda (%9,2), Almanya (%8,6), Mozambik (%7,8), Rusya, Sırbistan ve ABD (yaklaşık %6'ar) gibi çeşitli kaynaklardan gerçekleştirilmektedir.

SONUÇ

Uluslararası ve ulusal literatürde gıda ürünleri ticaretini bir bütün olarak ele alan, genel ve toplam verileri inceleyen çalışmalara rastlanmaktadır. Yine spesifik olarak kahve, ayçiçeği, hububat gibi bazı ürünlerde dünya ticaretini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Oysa, bu çalışma 23 gıda ürünleri faslının her birinin dünya ticaretini, Türkiye'yi merkeze alarak, mevcut durumu, rakipleri, fırsatları, eksik yönleri ortaya koyan ve öneriler getirmeyi hedefleyen özgün bir çalışma hüviyetinde olup, sektörle ilgili herkese yol gösterici olması amaçlanmaktadır

Bu çalışmanın sonuçlarına göre, dünya gıda ticaretinde en önemli mukayeseli üstünlük alanları toprak büyüklüğü ve verimliliği ile uygun iklim koşulları ve su kaynaklarıdır. Tarımda çalışan eğitimli çiftçi sayısı da buna eklenebilir. Nitekim ABD, Brezilya, Çin, Kanada, Meksika, Arjantin, Avustralya, Rusya, Yeni Zelanda, Hindistan Ukrayna, Polonya öncelikle büyük yüz ölçümlerinin avantajından yararlanan ülkeler olarak anlaşılmaktadır. İhracatçılar listesinde en üstlerde yer alan, Avrupa'nın Akdeniz kuşağı ülkeleri tarım üretimi için uygun ılıman, Tayland, Malezya, Endonezya ve Vietnam ise bununla beraber kendine özgü ürün üretimine imkân sağlayan tropik iklim avantajını kullanmaktadır.

Tersi durum en önemli ithalatçılar arasında yer alan Japonya, B. Krallık, G. Kore gibi yetersiz toprak ve iklim koşullarına sahip ada ülkeleri ile ürün üretimine engel olan çöl iklimine sahip Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri için geçerlidir.

İhracatta öne çıkan ülkelerin teknolojik gelişmişlik düzeyleri ile de doğrudan ilişkili oldukları anlaşılmaktadır. Buna en iyi örnekler hiç kuşkusuz yüz ölçümü açısından oldukça küçük olan Hollanda ile hububat ve et dışında gıda üretiminde önemli bir açığı bulunmayan, çevre ülkelerinin açık verdiği sebze ve meyve üretiminde olumsuz toprak ve iklim koşullarında fazla vermeyi başaran İsrail olarak gösterilebilir.

Toprak, iklim koşulları ve teknoloji dışında göze çarpan en önemli değişkenler nüfus ve gelir açısından merkez tüketim pazarlarına ve pazara giriş kolaylığı sağlayan ticaret birliklerine yakınlık ve giriş noktaları olmaktır. Gıda ürünlerinin çabuk

bozulabilir yapısına bağılı olarak, en hızlı şekilde pazara sunulması gereğı ve uzun süreli yük taşımacılığına imkân tanımamasının doğal sonucu olarak, gıda ticareti coğrafi olarak yakın ve bu yakınlığı da çoğu zaman avantaj olarak kullanarak bölgesel birlikler oluşturmuş ülkeler arasında gerçekleşmektedir.

Çin nüfus, ABD, Avrupa Birliği (AB) ve Japonya hem nüfus hem gelir olarak merkez tüketim pazarlarıdır. Hong Kong ve Singapur Çin pazarına, Belçika ve Hollanda AB pazarına, BAE Ortadoğu pazarına giriş noktaları olarak boyutlarının üzerinde dış ticaret hacmine sahiptir.

Merkez pazarlara yakınlık bu pazarlara mal ihraç etme imkânı yanında turizm hareketleri ile de ticaretin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Çalışmamızda incelenen şarap örneğinde olduğu gibi kısa dönemde şarap üreticilerinin en çok gelişmesini öngördüğü pazarlar Singapur, Çekya, Tayvan ve şarap kullanımının dinen yasak olduğu BAE olduğu görülmektedir. Bu veri turizm hareketleri ve merkez pazara yönelik transfer uçuşlarının önemini ortaya koymaktadır.

İncelemeden ortaya çıkan bir diğer sonuç bazı ülkelerin bir takım ürünlerde uzmanlaşarak, sahip oldukları üretim kapasitesi veya ürün farklılaştırması ve markalaşma ile oligopol özellikleri gösterdiği ve ticaretlerinin çok büyük kısmının bu ürünlere dayalı olduğudur.

Küresel üretimde çok sınırlı sayıda ülkeye bağılı kalınması özellikle hububat, yağlı tohumlar, mısır, şeker gibi temel gıda ürünlerinin üretiminde hammadde olarak alternatifi bulunmayan ürünlerde en küçük daralmalarda, hatta daralma işaretlerinde, günümüzde olduğu gibi gıda fiyatlarında yükselişe ve oradan da enflasyona neden olarak uluslararası genel ekonomik dengeleri bozma riski yaratabilmektedir. Bu temel ürünlerin tedarikinde olası sıkıntılar ülkeler arası ilişkileri etkileme gücüne sahiptir. Ukrayna'nın Rusya kontrolü altındaki limanlarından hububat yüklü gemilerin çıkışı sorunu buna en güzel örnektir. Neredeyse tüm dünya ülkelerinin öncelikli sorunu haline gelen sorun, savaşın devam etmesine rağmen uluslararası baskılar ve Türkiye'nin başarılı arabuluculuğu ile aylar sonra 22 Temmuz 2022'de imzalanan anlaşma ile çözüme kavuşturulmuştur.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde; Türkiye Gıda Sektörü 2020 yılında 20,5 milyar \$ ihracat ve 15.1 milyar \$ ithalat hacmi ile sırasıyla dünyada 25 ve 26. sırada yer almaktadır. Avrupa’da kendisinden çok daha küçük yüz ölçüme ve olumsuz iklim koşullarına sahip ülkelerin gerisinde ithalatta da ihracatta da Avrupa ülkeleri arasında 10. sırada yer alan Türkiye’nin potansiyelinin oldukça altında olduğu bir vakıdır.

Ülkemiz 21 gıda sektörü içinde 3’ü 100 milyon \$ altında, 1’i 128 milyon \$ ile sınırlı olmak üzere 9’unda açık 12’sinde fazla vermektedir. Dış ticaret fazlası verdiğimiz fasıllar meyve ve sebze üretimi ile ilgili 7 ve 8. Fasıllar ile, değirmencilik ve unlu ürünler ile ilgili 11 ve 13 nolu fasıllardır. Açık verilen en önemli fasıllar yaklaşık -3 milyar \$ ile hububat (10. nolu) ve -2 milyar \$ ile yağlı tohumlar (12 Nolu) fasıllarıdır. Her iki fasılda da Rusya ve Ukrayna’nın önde gelen tedarikçiler olması ve savaş ortamının üretim ve fiyatlara yapacağı olumsuz etkinin ithalat maliyetlerini artırması kaçınılmaz gözükmektedir. Ayrıca yaklaşık -1,4 milyar \$ açık verilen yem ve gıda kalıntı döküntüleri (23 Nolu) faslı da birlikte alındığında Türkiye’nin desteklemesi gereken üretim alanları net olarak görülmektedir.

Diğer taraftan, gıda ürünlerinin çabuk bozulan doğası gereği yakın pazarlara daha rahat nüfuz edilebileceği göz önüne alınarak, helal sertifikalı ürünlerle, dini-kültürel yakınlık gibi avantajlarla Ortadoğu ve Afrika ülkelerine; gümrük birliği ve yaşayan çok sayıda Türk vatandaşı avantajı göz önüne alınarak AB pazarlarına hitap etme imkânı artırılarak değerlendirilebilir.

Hemen her üründe olduğu gibi gıdada da tüketimin motorları olan ABD ve Çin uzak coğrafi konumları ve uzun ve maliyetli navlun süreçleri nedeniyle, yaşam ömrü dayanıklı ve katma değeri yüksek niş ürün kategorilerinde mutlaka girilmesi gereken pazarlardır.

Bunun yanında çalışmanın da ortaya koyduğu üzere Japonya, B.Krallık, G. Kore başta olmak üzere ada ve yarımada ülkelerinde açıkça ortaya çıkan gıda ürünü ihtiyacının karşılanması, yine nüfusunun ötesinde ithalat yapması dolayısı

ile Baltık ülkelerine giriş kapısı olduğu düşünölen Litvanya ve İskandinav ölkelerine giriş kapısı olduğu düşünölen Norveç ve Danimarka'nın titizlikle incelenmesi yararlı olacaktır.

Son olarak Türkiye'nin özellikle şarap ve alkollü içecekler pazarında sahip olduğu özgün flora ve tatları yeterince tanıtamadığı düşünöldüğünden, bu konu üzerinde destekleyici çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- (AA, 2022) *Küçük E, Hatipoğlu M, Cumhurbaşkanı Erdoğan: Karadeniz Tahıl Koridoru Anlaşması 120 gün süreyle uzatıldı, 17.11.2022*
- Adjemian M, Smith A, He W, *Estimating the market effect of a trade war: The case of soybean tariffs*, Food Policy, 2021, 102152 s.2-3
- Dyzad O, *Assessment of market access for agricultural goods in the eu regional trade agreements*, Technology Audit and Production Reserves 1(3(27)):9, January 2016, s.9.10
- (FAO, 2022) *The State Of Agricultural Commodity Markets, 2022*
<https://www.fao.org/3/cc0471en/online/state-of-agricultural-commodity-markets/2022/agricultural-products-trade-countries.html>
- (Gürlük S, Turhan Ö), *Dünya Gıda Krizi: Nedenleri ve Etkileri*, U.Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt.1, Sayı 22, 2008, s.69
- (IMF, 2021) *World Economic Outlook, October 2021*,
- (Jafari, Y., Engemann, H. & Zimmermann, A,) *The evolution of the global structure of food and agricultural trade: Evidence from network analysis*. Background paper for The State of Agricultural Commodity Markets 2022. Rome, FAO
- (KOF, 2022), *KOF Globalisation Index 2022*, KOF Swiss Economic Institute, Ranking 2022,
<https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>
- (Küçük, N, Aydoğdu M, Şahin Z.) *Yağlı Tohum Piyasalarındaki Gelişmeler ve Türkiye Kolza Piyasası Trend Analizi*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 32, 2022 1(s.224).
- (Rodrigues H, Rolaz J, Franco-Luesma E, Pilar M, Navajas S, Behrens J,) *How the country-of-origin impacts wine traders' mental representation about wines* Food Research International, Elsevier, 2020, 137, pp.109480.
- (Tarım ve Orman Bakanlığı. 2019) *Ayçiçeği Bülteni, Kasım 2019, s.2-4*
<https://www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/Belgeler/M%C4%B0LL%C4%B0%20TARIM/AY%-C3%87%C4%B0%C3%87E%C4%9E%C4%B0%20KASIM%20B%C3%9CLTEN%-C4%B0.pdf>
- (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020) *Türkiye, Tarımda Kendi Kendine Yeterli Bir Ülkedir*, Basın Açıklaması, 10.06.2020
- (Ticaret Bakanlığı, 2022) *Gıda Sanayi- Tarım Ürünleri Fasılların Kodları*
https://www.gumruk.com.tr/files/gumruk_tarife_cetveli_izahnamesi_tarifenin_yorumu_ile_ilgili_genel_kurallar.htm
- (TUİK 2018), *Gelire Göre Sıralı %20'lik Grup Ayırımında Hanehalkı Tüketim Harcaması- 2018*
Trademap Veri Tabanı (<https://www.trademap.org/>)

(TRT Haber, 2022) *Bakan Kirişci: Tahıl koridoru anlaşması tarihi bir niteliğe sahip*, Erişim: 28.07.2022

(Worldbank 2020) International tourism, number of arrivals, Access: 20.11.2022

https://data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL?most_recent_value_desc=true

Yıldırım A.E, *Un, makarna ihracatındaki başarı ve Türkiye'yi bekleyen tehlikeler*, Tarım Dünyasından, 30 Kasım 2021, ekonomim.com

Ek 1: Gıda Ticaretinde Fasıl Bazında En Çok Fazla ve Açık Veren Ülkeler (İlk 2)

Fasıl	Tanım	Fazla (Ülke)	Fazla (milyar \$)	Açık (Ülke)	Açık (milyar \$)
01	Canlı Hayvan	Fransa	2.086	ABD	-1.992
		Danimarka	1.494	İtalya	-1.658
02	Etlere	Brezilya	15.558	Çin	-29.562
		Avustralya	9.871	Japonya	-9.978
03	Su Ürünleri	Norveç	10.307	ABD	-13.524
		Hindistan	5.019	Japonya	-8.577
04	Süt Ürünleri, Yumurta	Y.Zelanda	10.406	Çin	-6.712
		Hollanda	4.960	Rusya	-2.570
07	Yenilen Sebze, Kök, Yumrular	Meksika	7.865	ABD	-7.942
		Çin	7.715	Almanya	-5.923
08	Yenilen/Sert Kabuklu Meyve	İspanya	7.190	Almanya	-10.004
		Meksika	5.957	B.Krallık	-6.068
09	Kahve, Çay	Brezilya	5.229	ABD	-6.853
		Vietnam	2.910	Fransa	-1.767
10	Hububat	ABD	16.657	Çin	-8.365
		Ukrayna	9.238	Japonya	-5.714
		Rusya	9.012	Fas	-4.878
11	Değirmencilik Ürünleri	Almanya	1.096	ABD	-1.057
		Tayland	1.061	Çin	-747
		TÜRKİYE	1.056	Brezilya	-523
12	Yağlı Tohumlar	Brezilya	28.580	Çin	-42.568
		ABD	28.466	Almanya	-4.596
13	Lak, Sakız Reçine	Çin	1.266	ABD	-942
		Hindistan	468	Japonya	-318
15	Hayvansal-Bitkisel Yağ	Endonezya	20.500	Çin	-9.815
		Malezya	11.321	Hindistan	-9.187
16	Et Balık Ürünleri	Çin	8.813	Japonya	-5.532
		Tayland	6.265	ABD	-4.117

17	Şeker ve Mamulleri	Brezilya Hindistan	8.816 2.005	ABD Endonezya	-3.072 -1.969
18	Kakao ve Mamulleri	Fildişi Gana	5.164 2.310	ABD B.Krallık	-3.506 -1.885
19	Hububat, Un, Nişasta, Süt Mamul.	İtalya Hollanda	5.067 3.221	Çin ABD	-5.320 -5.254
20	Sebze, meyve, Sert Kabuklu Meyve. Müst.	Çin İtalya	6.676 2.956	ABD Japonya	-4.759 -3.540
21	Yenilen Çeşitli Gıda Ürünleri	Singapur Almanya	4.989 2.807	Filipinler Suudi A.	-1.435 -1.309
22	Meşrubat, Alkollü İçkiler ve Sirke	Fransa İtalya	12.875 8.813	ABD Kanada	-19.153 -3.698
23	Gıda kalıntıları, kaba yemler	Arjantin ABD	8.389 7.207	Vietnam Japonya	-3.024 -2.730
24	Tütün ve tütün yerine işlenmiş madde	Polonya BAE	3.572 3.068	Japonya Fransa	-5.311 -1.460

Kaynak: Trademap verilerinden derlenmiştir.

Ek 2: Fasiller itibarıyla Türkiye Gıda Ticaretine Bakış (Önemli: Esas olarak ihracat temelli olup, kırmızı renkli olan veri ve açıklamalar ithalata dairdir).

Tanım	Ihracat Milyon \$	Denge Milyon \$	Dünya İhr./İth. sırası	Dünya İhr./İth. Payı%	2016/2020 yıllık %	İlave Bilgi	Ülke İhracat/İthalat Payları (Parantez içi %)
Canlı Hayvan	83,4	-364	15	2,0	-11	ihracat dağılımı: Suriye (%32), Lübnan (%19), Irak (%15, Katar (%14),	Brezilya (24,3), Uruguay (%20,1), Macaristan (%10,5), Çekya (%10,1), Suriye (57,4), Irak (23,9), Azerbaycan (6,8)
Tavuk	46,2	39,0	15	1,6	18		Lübnan (55,7), Katar (37,3), Irak (4,4)
10 Canlı koyun	28,9	15,7	11	2,2	344		Brezilya (26,5) Uruguay (21,9), Çekya (11) Macaristan (9,6), İspanya (7,8)
Canlı büyükbaş	4,5	-406,2	6	4,4	-12		Irak (54, H.Kong (8,8), Libya (5,7)
Et	569,9	495,7	27	0,4	11		Irak (56,4), H.Kong (7,8), Libya (5,9)
Tavuk, hindi eti	545,8	508,5	11	2,2	13	522 milyon \$'ı tavuk eti ihracatı	Hollande-Rusya (13), İtalya (12), Yunan (8) Japonya-Britanya (7,3), Almanya (7,1)
Su Ürünleri	1014,6	865,1	32	0,8	9		Japonya (12,8), İtalya (11,9), Rusya (11,5), Yunanistan (10,8), Hollanda (9,2)
Taze-dondurulmuş balık	540,6	513,4	8	2,8	8		Hollanda (34,4), İtalya (22,3), Britanya (20,1), Suriye (18), BAE (16,5), Irak (14,4), Kuveyt (11,6)
Fileto ve diğer balık eti	231,8	214,1	21	1,0	4		Irak (27,6), Suudi (22,6)
Süt Ürünleri, Yumurta	612,9	491,0	24	0,7	0		Mısır (22,1), Çin (17,1) Pakistan (9,4), Vietnam (7,9)
Yumurta	256,4	219,0	5	6,2	-5		Bangladeş (29,9); Cezayir (15,1), Mısır-Çin (10,6), Almanya (34,8), ABD (20,9), Suudi (11,6),
Peynir	185,9	151,2	25	0,6	6		Irak (12,4),Almanya (8,8), Rusya (8,6), Romanya (6,4), Suriye (4,7)
Peynir altı suyu	53,0	50,7	20	1,1	24		Irak (24,2), Sudan (8,1), Almanya,(6,1)
Süt ve krema	52,0	45,5	36	0,2	-7		Rusya (19,7), Romanya (16,1), Ukrayna (11,6), -Bulgaristan (9,2), İsrail (7,9)
Bal	26,2	25,9	20	1,1	13		Almanya (22,3), Rusya (21,4), Romanya (14), ABD (20,1), Almanya-Britanya(12,1), Fransa (10,5)
Yenilen Sebze, Kök ve Yumrular	1.434,8	804,3	14	1,5	11		
Kuru baklagiller	591,6	38,2	5	5	17	306 mn \$ mercimek ihracatı (312 mn \$ ithalat), 149 mn \$ nohut ihracatı (92 mn \$ ithalat, 103 mn \$ fasulye ihracatı (111 mn \$ ithalat)	
Taze/ domates	312	307,7	10	3	6		
Diğer sebze	232	230,4	12	1,5	13	156,3 mn \$ biber en fazla ihrac (dünya 6.)	
Çiğ, suda kaynatılıp veya buharda pişmiş	71,8	68,3	21	1	5		

FASIL	Tanım	İhracat Milyon \$	Denge Milyon \$	Dünya İhr./İth. sırası	Dünya İhr./İth. Payı%	2016-20 Yıllık %	İlave Bilgi	Ülke İhracat/İthalat Payları (Parantez İçi %)
0712	Kurutulmuş sebzeler	64,1	47,5	8	1,7	-1	61 mn \$ kurutulmuş domates en fazla ihracat	İtalya (24,3), ABD (15,9), Polonya (9,7) Bangladeş (23,7), BAE (17), Rusya (9,4)
0703	Soğan, sarımsak, pirasa.	57,6	35,9	20	0,8	34		Almanya (24,1), Ukrayna (20,2), Bulgar (14)
0707	Salatalık, kornişon	50,6	50,6	6	1,8	13		Rusya (18,2), Almanya (11,1), İtalya (10,7), İtalya (28,6), Almanya (13,3), Fransa (5,7)
0802	Meyve/Şert Kab.Meyve	4.830,4	3.926,4	7	3,4	6		Rusya (44,5), Irak (11,5), Ukrayna (10,4), Rusya (56,5), Ukrayna (12,6), Irak (8,5)
0805	Kabuksuz fındık- ıstık	1.541,9	1.081,7	2	8,1	5		Rusya (27), Irak (12), Suudi A. (8), Romanya-Ukrayna (7'er) Rusya (48,8), Irak (15,9), Ukrayna (11,5)
080520	Mandalin	444,1	428	3	7,7	7		Rusya (28), Polonya (12,8), Ukrayna (9,5) Britanya (22,7), Rusya (14,2), Almanya (10,5),
080550	Limon	271,9	270,1	5	7	-4		Rusya (44,8), Almanya (22,1), Irak (6,2)
080510	Portakal	132,8	118,4	9	2,4	-11		Almanya (18,8), abd (12,5) Fransa (12,4), ABD (15,4), Almanya (13,1), Britanya (9,1) Fransa (8,4),
080540	Greyfurt	92,1	91,7	4	10	2		Rusya (38,4), Almanya (10), Irak (9,6)
0806	Üzümler	671,9	621,7	7	6,1	7	Kuru üzüm 514 mn \$ (dünya 1.) yaş üzüm 157,8 (dünya 14.).	Rusya (28,2), Hindistan (16,4), Irak (13,6)
0809	Kayısı, kiraz,şeftali,erik	463,4	462,7	5	6,3	15	223,7 mn kiraz (dünya 4.), 152,1 mn şeftali (dünya 2.) 155,6 mn kayısı (dünya 2)	ABD (25,6), Almanya (17,8), Britanya (14)
0804	Hurma, incir,	300,1	281,6	11	2,2	4	300,1 mn \$ kuru incir.(dünya payı %43,7, 1.)	Irak (49,5), İran (37,7)
0813	Kuru kayısı, elma, şeftali	279,5	272,5	1	12,2	-1	260,3 mn \$ k.kayısı(dünya payı %70,6, 1.), 14,2 mn \$ k.şeftali (14.), 8,7 mn \$ k.elma (4.)	ABD (22,9), Almanya (8,2), Suriye (5,3)
0810	Taze çilek, kivi, ahududu	156,2	153,1	19	0,8	8	126 mn \$ 081090 diğer, 24,5 mn \$ çilek (14.)	Rusya (52,2), Ukrayna (11,7), Kanada (4,7)
0808	Taze elma, armut, ayva	168,6	167,8	14	1,6	28	110,9 mn \$ elma, (dünya 14.) 42,5 mn \$ armut (12.), 15 mn \$ ayva, %43,6 payla (1.)	Rusya (64,2), Ukrayna (10,6), Kanada (6,5), Meksika (4,8)
0811	Meyve-sert çekirdekli meyve	111,5	101,5	17	2	15	63,8 mn \$ diğer dondurulmuş meyve (17.) 45,8 mn \$ dondurulmuş çilek (9.)	Rusya (27,4), Ukrayna (25), Romanya (17,9), Moldova (8,1)
0803	Muz	100,8	-69,1				170 mn \$ ithalatın 133,4 mn \$'i Ekvador'dan	
09	Kahve, Çay, Baharat	257,1	-86,6	30	0,5	7	135,2 mn \$ baharat (%15,1 payla dünya 1.), 30,3 mn \$ kahve ihracatı, 202,8 mn \$ ithalatı 17,9 mn \$ çay ihracatı, 44,4 mn \$ ithalatı (%75 Sri Lanka, %9'ar Kenya-Hindistan)	
10	Hububat	290	-2.991,2	51	0,1	-6		
1001	Buğday	39,5	-2.296	3	4,8	31	Toplamda 19,3 mn ton ithalat bulunmaktadır	
1005	Mısır	121	-364,4	21	1,2	40	İrak'a 51, Suriye'ye 16,3 mn \$ ağırlıklı ihracata karşılık, toplamda 2,3 mn ton ithalat	

FASIL	Tanım	İhracat Milyon \$	Denge Milyon \$	Dünya İhr/İth sırası	Dünya İhr/İth Payı%	2016-20 yıllık %	İlave Bilgi	Ülke İhracat/İthalat Payları (Parantez içi %)
1006	Pirinci	121,4	-167,5	32	1,1	26	İrak, 37,2 mn \$, Suriye 27,3 mn \$ ağırlıklı ihracata karşılık, %42 ött. gümrük tarifesine rağmen 288,9 mn \$ (555 bin ton) ithalat var.	Çin (26,2), Yunanistan (10,8), İtalya-Hint (10'ar), Rusya (8,4), Uruguay (7,3)
1003	Arpa	2,6	-160,8	13	2,2	85		Suriye (31,5), Rusya (31,2), Fransa (8,2)
11	Değirmencilik Ürünleri	1.187,8	1.056,1	4	5,9	-1		İrak (39,7), Yemen (7,7), Suriye-Angola (5,2)
1101	Buğday unu	951,1	847,1	1	20	-2		İrak (46,7), Yemen (9), Suriye (6,1), Venezuela (5,9), Angola (5,6)
12	Yağlı Tohum ve Meyveler	430,7	-1945,1	7	2,1	6		Brezilya (34,9), Rusya (14,9), Ukrayna (13,1), Çin (6), Nijeriya (4,4)
1206	Ayçiçeği	193,6	-434,8	8	4,1	12	Dünya İhracatında 8. ithalatında ilk sıradayız.	Rusya (18,2), Romanya (11,6) Ukrayna-Almanya (9,2) Rusya (48,4), Çin (19,2), Moldova (9,2), Bulgar (6,6), Arjantin-Ukrayna (3,8'er)
1207	Diğer yağlı tohumlar	97,3	-224	4	5,4	2	İhracatın 61,7, ithalatın 296,8 mn \$'i susam tohumu. (Dünya 3.büyük ithalatçı) ihracatın 18,7 mn \$'i haşhaş tohumu (dünyada 3.)	Nijerya (31,5), Çad (21,8), Sudan (20,9)
1209	Ekim amaçlı tohum	46,7	-98,3	14	1,8	1	42 mn \$'i domates, 15 m \$'i biber, 10 mn \$'i hıyar, 8,7 mn \$'i kabak, 6,3'er mn \$'i havuç ve soğan tohumu olmak üzere 108 mn \$ sebze/ilk tohum (Çin %14,4, İsrail %12,6) toplam 145,1 mn \$ ithalat bulunmaktadır	Çin (10,8), İtalya (10,5), İsrail – ABD (9,4), Tayland (6,5), Şili-Danimarka-Peru (6,1'er)
1201	Soya fasulyesi	37	-1.169	8	1,9	7		Brezilya (68), Ukrayna (23,1), Uruguay (3,8)
13	Lak, Sakız Reçine	28,9	-31,1	32	0,4	29	26 mn \$ keçi boyuzundan yapıışın sıvı ve kıvam verici madde ihracatı ile Dünya 8.	Almanya (26,7), Çin (17,7), İtalya (11,5),
15	Hayvansal-Bitkisel Yağ	1.386,4	-249,7	16	1,4	6		İrak-Cibuti (13,4'er), Rusya (6,7), Libya (6,3) Suriye (5,9),
1512	Ayçiçeği, aspir veya pamuk yağları	736,9	50,2	3	5,5	2	Cibuti'ye 483, İrak'a 97, Suriye; Libya, Yemen'e 55-45 mn \$ başta, 763 mn \$ ayçiçek yağı ihracatı, % 14,5 pay ile Dünya 2. Ayrıca yaklaşık 90 mn \$ ham ayçiçek yağı ihracatı bulunmaktadır beraber 678 mn \$ ithalat, %7,1 payla dünya 3. dür	Cibuti (20), Suriye (13), Yemen (12), Irak (10)
1507	Soya yağı	147	146,7	12	1,5	51		Cezayir (24,5), Hint (21,7), İran (14,1), Irak (12,2)
1509	Zeytinyağı	126,3	58	6	1,7	9	Dünya İhracatında 6. sırada ancak %96,3'ü Suriye'den toplam 70,8 mn \$ ithalat var.	ABD (31,7), Suudi (16,1), Japonya (5,8), İspanya (5,4)
1517	Margarin	97,9	61,7	13	1,7	-15		İrak (46,8), Suriye (20,3), Gürcistan (4)

FASİL	Tanım	İhracat Milyon \$	Denge Milyon \$	Dünya İhr/iş sırası	Dünya İhr/iş Payı%	2016-20 yıllık %	İlave Bilgi	Ülke İhracat/İthalat Payları (Parantez içi %)
1511	Palm	119,7	-407,5	17	1,6	5		Malezya (73,8), Endonezya (25,9)
1504	Balık yağı	32,5	-55,7	7	3,7	13		Norveç (40,1), Şili-Gürcistan (23'er), Moritanya (4,3)
1513	Hindistan cevizi yağı	3,3	-80,5	15	1,6	-10		Malezya (80,9), Endonezya (12,1) Filipinler (3,6)
16	Gıda Ürünleri	126,3	112,1	49	0,2	13	Yaklaşık 50 mn \$ konserve (tavuk) eti, 33 mn \$ balık konservesi, 26 mn \$ sos ve 19 mn \$ salyangoz ile yumuşakça ihracatı var.	Irak (22,5), Suriye (9), İsrail-İtalya (6,3),
17	Şeker-Şeker Mamülleri	670,8	435,9	16	1,6	6		ABD (15,8), Irak (7,4), Britanya (5,8), Almanya (4,5),
1704	Kakao içermeyen şeker mamülleri	487	464,2	7	4,3	4	İhracatın %92'si sakızlı ve jöleli mamuller	ABD (25), Irak (9,1), Britanya (7,3), Almanya (5,1)
1702	Diğer şekerler	160	128,3	8	2,5	10	66 mn \$ saf fruktoz, 61 mn \$ glüköz ve glüköz şurubu ihracatı bulunmaktadır.	Hollanda (8,8), Nijerya (7,1), İtalya (4,1),
1701	Kamış/pancar şekeri	23,6	-84,4	31	1	-12	İhracatın %86'sı Suriye'ye.	Brezilya (34,4), Cezayir (29,6), Ukrayna (9,9), Fas (7,7)
18	Kakao- kakao ürünleri	653,0	-56	21	1,3	9		Irak (17,8), İran (7,8), BAE-Suudi (5,7), İsrail (5,1)
1806	Çikolata ve kakao içeren gıda ürünleri	554,8	447,1	13	1,9	9		Irak (20,5), ABD (6,7), Suudi (6), Libya (5,3)
1805	Kakao tozu	52,4	-34,8	11	2,1	13	%34'ü Hollanda, %11'i Endonezya, %10'ar Almanya, Malezya başta 87 mn \$ ithalat dünyaya 8.	İran (46,5), İsrail (7,2), Azerbaycan, (6,6)
1801	Kakao dane ve kırıkları	12,5	-328,5	8	3,5	2		Fildişi (79), Gana (14,5), Kamerun (5)
1804	Kakao yağı	25,7	-60,7	14	1,5	9	İhracatın %24'ü İran, %17,3'ü Ukrayna ve %11,6'sı İsraili, %9,9'u Hollanda'ya	Malezya (58,3), Hollanda (25,7), Fransa (7,6)
1803	Kakao hamuru	7,5	-78,5	11	2,4	6		Bulgar (55,2), Fildişi (17,6), Gana (12,4), Malezya (10,5)
19	Hububat, Un, Nişasta, Süt Ürünleri	2.079,0	1.867,1	12	2,9	6		Irak (19,6), Venezuela (6), Somali (4,1), Yemen-Almanya (3,9)
1905	Ekmeğe pasta, kek, bisküvi	1.091,3	1.016,3	12	2,9	4		Irak (30,6), Yemen (6,6), Suudi (5), Almanya (4,2)
190590	Ekmekler	386,9	342,6	14	1,7	5		Irak (32,1), Yemen (7,1), Almanya (5,4),
190531	Tatlı bisküviler	357,8	337,7	6	4,2	2		Irak (21,5), Yemen (9,5), Almanya-Suudi (5'er),
190532	Göfret	336,6	329,6	5	7,4	10		Irak (39), Suudi (6,2), İsrail (4,3)
1902	Makarnalar	761,2	752,6	4	6,3	15		Venezuela (15,3), Somali (10,7), Japonya-(6,1)
1904	Hububattan gıda ürünleri	195,5	184	12	2,7	5	136 mn \$ bulgur, 30 mn \$ mısır gevreği, 18 mn \$ pirinç içeren ürün ihracatı bulunmaktadır.	Irak (20,6), Suriye (14,1), Almanya (11,5),

FASIL	Tanım	İhracat Milyon \$	Denge Milyon \$	Dünya İhr./İth. sırası	Dünya İhr./İth. Payı%	2016-20 Yıllık b. %	İlave Bilgi	Ülke İhracat/İthalat Payları (Parantez içi %)
20	Sebze,Meyve,Sert Kabuklu Meyve Ürünler	2.377,2	2.222	8	3,6	6		Almanya (25,1), ABD (10,4), Irak (7,8), Hollanda (7,2) Britanya (5,1)
2008	Başka yerde yeralmayan	920,4	880,8	5	5,2	5		Almanya (30,6), Britanya (6,9), Hollanda (6,2) Çin-Fransa (5'er)
200819	Sert kabuklu meyve	798,4	778,6	1	15,1	4	Yaklaşık 700 mm \$'ı muhtelif fındık,12 mm \$ Antep fıstığı, 8 mm \$ tahin ihracatıdır.	Almanya (31,7), Hollanda (6,7, Çin (6)), Fransa-Britanya (4,8)
200830	Turuğgiller	36,5	33,6	5	5,1	12		Almanya (40,2), Britanya (35,8), Çekya (6,7)
200860	Kirazlar (vişne dahil)	10,8	10,8	8	4	-4		Bulgaristan (41,9), Almanya (18,3), Britanya (9,6)
2009	Meyve ve sebze suları	393,3	323,3	12	2,8	21		ABD (36,1), Kore (10,9), Hollanda (9,8)
2001	Turuşular	293,8	291,7	1	13,1	6		Almanya (27,5), Hollanda (17,3) ABD (10,8),
2007	Reçel, jöle, marmelat	272,2	258,4	2	7,8	-2		Almanya (27,1), Belçika (11,7), İtalya (9,5) Avusturya (7,3), Fransa (5,2)
2005	Dğ sebze (sirke ve dğ usulle, konserve/ dondurulmamış)	248,1	237,5	15	2,1	8		Almanya (29,2), Irak (12,4), Romanya (8,1) ABD (6,8)
2002	Domates (sirke ve dğ us hazırlanmış veya konserve)	206,4	190,6	6	4	2		Irak (54,7), Almanya (10,3), Japonya (3,8),
21	Çeşitli Gıda Ürünleri	809,3	85,0	33	1	4		Irak (14,9), Almanya (5,8), ABD (4,2), Çekya (3,8)
2106	Başka yerde belirtilmeyen	400,4	-102,0	30	0,8	5		Irak (14,6), Çekya (7,8), Hollanda (6,9),
2102	Mayalar	202,1	180,7	2	8	-1		Sudan (8,8), Cezayir (8,4), Irak-Suudi (6,9'ar), ABD (4,9)
2103	Soslar	76,5	33,6	36	0,5	11		Irak (27,5), Almanya (12,5), Pakistan (6,4), ABD-BAE (5'er)
2101	Kahve, Çay Hülasası	43,9	-109,3	13	1,8	4	134 mm \$ toz, granül kahve, 19 mm \$ çay, ithalâtı bulunmakta.	İsviçre (15,1), İspanya (11,9), Hindistan (10,6), Tayland (8,2), İrlanda-Vietnam (8'er)
22	Meşrubat, Alkollü İçkiler ve Sirke	338,3	-126,2	40	0,3	4		Almanya (17,3), Irak (11,1), Britanya (8) İsrail (7,3), BAE (6,6)
2202	Katkılı sular, alkolsüz içecekler	191,2	88,3	26	0,9	9	167 mm \$ mineral ve gazlı su (dünya 13,1), 24 mm \$ alkolsüz içecek ihracatı bulunmaktadır.	Almanya (15,1), BAE (8,9), Irak-İsrail (8,5'er), Suriye (8,1)
2201	Doğal sular	51,5	50	14	1,4	-5	38,5 mm \$ içme suyu (dünya 4,1), 13 mm \$ mineral su ihracatı bulunmakta	Almanya (24,3), Almanya (20,8), İsrail (11,9), BAE (9,9), KKTC (4,7), Hollanda (4,2)
2203	Bira	40,9	28,7	30	0,3	5		Irak(42,7), KKTC (13,2), Çin (9,7), Britanya (7,7)
2208	Alkollü içki <80	34,9	-93,1	38	0,4	7	31 mm \$ rakı ihracatına karşı, 92,4 mm \$ viski, 7,8 mm \$ votka, 7,1 mm \$ likör, 4,5 mm \$ çin, 2,8 mm \$ şarap 2,3 mm \$ rum ithalâtı bulunmaktadır	Britanya (61,5), ABD (12,1), Meksika (5), İrlanda (3,9), İsveç-Fransa (5'er),

FASIL	Tanım	İhracat Milyon \$	Denge Milyon \$	Dünya İhr./İth sırası	Dünya İhr./İth Payı%	2016-20 yıllık % ↑	İlave Bilgi	Ülke İhracat/İthalat Payları (Parantez içi %)
2207	Alkollü içki > 80	5,1	-202,4	15	2	23		Brezilya (22), ABD (19,1), Çin (17,6), Rusya (12,8), Bulgar (9,8)
23	Gıda Kalıntıları, Kaba Yemler	415,4	-1351,1	17	2,1	7	41,8 mm \$ soya küspesi, 328 mm \$ kepek, 295 mm \$ bitkisel yağ küspesi, 294 mm \$ nişasta ve pancar artıkları, 208 mm \$ et, sakatat artıkları, 207 mm \$ diğer hayvan yemi ithalati	Rusya (19,9), Arjantin (19,2), Ukrayna (12,8), ABD (10,2), Fas (5,6)
24	Tütün ve tütün yerine işlenmiş madde	909,2	233,8	15	2,2	-2		İran (12,9), ABD (12,2), Irak (8,1), Suudi (7), Belçika (4,5), İsrail (4)
2402	Sigara, puro, sigarillo	431,1	341,1	12	2,1	-3	Sırbistan 'dan 38, ABD'den 13,4, Yunanistan'dan 8,2 mm \$ sigara ithalati	Suudi (14,7), Irak (14), İsrail (8,5), Malta (7,3)
240110	Yaprak tütün (sapları koparılmamış)	265,9	258,3	1	15,1	9		ABD (32,1), Belçika (15,1), Endonezya (8), Polonya (6,3), Rusya (4,1)
240120	Yaprak tütün (sapları koparılmış)	0,5	-407,3	7	5,1	0		Brezilya (30,5), Mozambik (12,8), Almanya (8,1), Hint (7,3), Tanzanya-Çin (5,2), ABD (4,6)
2403	Diğer tütün mamulleri	210,5	66,8	2,3	13	11	120 mm \$ enfije ve diğer tütün tütün ithalati	İran (53), İspanya (7,7), Irak (6,4)

Extended Summary

As Covid pandemic clearly reveals, the food industry is the vital sector that satisfies a basic need for human life, along with health. In the “Hierarchy of Needs”, (Maslow-1943), which Maslow thinks as the basis in forming the human personality indicating the layers which everyone tries to accomplish depending on the material and spiritual power, (Maslow-1943) food is the core of the first step, which he instinctively tends to meet under all circumstances, regardless of personality. Even it is one step ahead of the other elements of first step like shelter, sexuality, and the rest. Everybody has to feed himself to survive and only then after he can then turn to other steps for physical and mental satisfaction. Food is the sole and sufficient condition for the continuation of life whereas others are complementary.

The priority of food is also obvious in the income distribution and expenditure surveys conducted by the Turkish Statistical Institute (TUIK). According to the averages of the last 5 years, food, non-alcoholic-alcoholic beverages and tobacco expenditures are just below the housing and rent expenditures (24.9%), which is the largest item in cities, with 24.2% of the total income. In addition, the 20% slice of the population with highest income consumes 2.6 times more in food expenditures than the lowest 20% slice. (TUIK 2018). This outcome for Turkey can be generalized to the other countries of the world easily. Developed countries can increase productivity with the use of technology and good agricultural practices, and despite their comparative disadvantages due to their soil and climate structures, they can feed their populations by meeting their needs with imports.

One of the prominent problems among many others derived by the ongoing Ukraine-Russia war, since February 2022, is the break of production and supply chain of agricultural products, especially for grains and oilseeds. The problem grows even more when deep-rooted problems such as increasing populations, global warming and insufficient water resources are added.

If all 21 food-related customs tariff chapters are taken together, the export volume, which is approximately 1.6 trillion dollars in world trade, corresponds to approximately 9.1% of the global export volume. The determination of the outstanding products and countries in trade of food products as well as the assessment to be made by putting Turkey in center, to reveal her position in this field, deficient and sufficient areas and potential, is considered necessary and useful.

The comparative advantages decisive in world foodstuffs trade are the size of arable fertile lands, suitable climatic conditions and water sources. The number of educated farmers working in agriculture can be added to this. As a matter of fact, the USA, Brazil, China, Canada, Argentina, Australia, Russia, New Zealand, Mexico, India, Ukraine, Poland are the countries primarily that take advantage of their large territories. The Mediterranean region countries of Europe, which are at the top of the exporters list, use the advantage of a temperate climate suitable for agricultural production, while Thailand, Malaysia, Indonesia and Vietnam use the advantage of the tropical climate that allows for the production of unique products.

The opposite situation is valid for the island countries with insufficient soil and climate conditions such as Japan, UK, South Korea, which are among the essential importers, and the countries of the Middle East and North Africa, which have a desert climate that hinders production.

It is obvious that the countries standing out in exports are also directly related to their technological development levels. The best example for this is undoubtedly the Netherlands, which is quite small in terms of surface area, and Israel, which does not have a significant deficit in food production other than cereals and meat but rather has managed surplus in the production of vegetables and fruits, which the neighbouring countries have deficits, under similar soil and climatic conditions.

Apart from soil, climatic conditions and technology, the prominent variable for success seems to be close or being entry points to consumption centers and trade associations that provide easy access to the markets in terms of population and income. China, USA, the EU and Japan are the central consumption markets both in terms of population and income. On the other hand, Hong Kong and Singapore have foreign trade volumes much above their size since they function as entry points to the Chinese market like Belgium and Netherlands do for the EU market and UAE does for the Middle East market.

Another conclusion that emerged from this study is that some countries are specialized in a number of products so that display oligopoly characteristics with their production capacity or product differentiation and branding. Data reveals that most of their trade is based on these products. For example, today's warring parties, Russia and Ukraine, account for 17.6% and 8% of world exports, respectively, in wheat and 18.3% and 39.5% in sunflower oil. More specialization examples of some countries in certain products are given herewith.

Vanilla - Madagascar (56.4%)

Palm oil- Indonesia (53.1%) and Malaysia (29.9%) in in

Cocoa beans- Ivory Coast (40,1%) and Ghana (16.1%) - Cocoa chocolate- Germany (16.8%) and Belgium (10.8%)

Soybean - Brazil (44.6%) and USA (40%)

Cane sugar - Brazil (36,7%)

Corn - USA (26%), Argentina (16.5%), Brazil (15.9%) and Ukraine (13.2%)

Wine - France (29.1%) and Italy (21%)

Alcohol spirits –France (21.3%) and UK (15%)

Banana - Ecuador (26.1%),

Tea- China (25.1%), Sri Lanka (16%) and Kenya (15%)

Tobacco -Brazil (16.5%)

Fisheries- Norway (9.6%), China (9,6%)

Milk and dairy - New Zealand, Germany and Netherlands (12-11% each)

Turkey also controls 70.6% of the world's exports in dried apricots, 59.3% in hazelnuts and 26.5% in raisins alone.

To summarize, the Turkish Foodstuffs Industry ranks 25th and 26th in the world, respectively, with an export volume of \$20.508 million and an import volume of \$15.107 million in 2020. It is a fact that Turkey, which ranks 10th in Europe, in both areas behind the countries with a much smaller surface area and adverse climatic conditions, is well below its potential.

Turkey has deficits in 9 of 21 HS Chapters, 3 of which is under \$100 million and 1 of which is limited to \$128 million. Chapters in which it has trade surpluses are Chapters 7 and 8, on fruit and vegetable production, and Chapters 11 and 13 on milling and bakery products. The striking chapters with deficit are cereals (HS 10) with approximately \$-3 billion and oil seeds (HS12) with \$-2 billion. Since the Russia and Ukraine are the leading suppliers in both chapters, it seems inevitable that the negative impact of the war environment on production and prices will increase import costs. In addition, when the fodder and food residue wastes (HS 23) chapter, with a deficit of approximately \$-1.4 billion, is taken together, the production areas that Turkey should support are clearly seen.

The consideration of; the perishable nature of food products which often lets to penetrate into nearby markets and the opportunity to appeal EU markets, taking into account the advantages of the customs union and the Turkish diaspora and meanwhile the advantages of religion and halal concept for Middle East and African countries, constitute the focus destinations and products to investigate.

The USA and China, which are the engines of consumption in foodstuffs like in almost every product, are markets that must be entered in niche product categories with high added value and durable life, due to their distant geographical locations and long/costly freight processes.

In addition to this, as the study reveals, meeting the foodstuffs needs that are evident in the island countries, especially in Japan, the UK and Korea (KO-

REA is not an island). Furthermore Lithuania, Norway and Denmark should also be taken into scope of market research, due to their imports beyond their population which are thought to be entry points to the Baltic and Scandinavian countries.

Finally, since it is thought that Turkey cannot adequately promote its unique flora and flavours especially in the wine and spirits market, it is recommended to carry out supportive studies on this subject.

RUSYA’DA YAŞAYAN TÜRK DİLİ KONUŞAN HALKLAR ÜZERİNE BİLİMSEL ÇALIŞMA

Doç. Dr. Raziyya BALAYEVA Q.*

ÖZET

Makale, Rusya’nın Türkçe konuşan halkları hakkındadır. Bugüne kadar Rusya’da yaşayan Türk halklarının geçmişi ve bugünü ele alınmıştır. Yazıda halkların ve ülkelerin tarihlerinin siyasete uygun olarak yazıldığından ve birçok tarihi eserde halkların ve ülkelerin tarihini yansıtan gerçeklerin siyasetçilerin uydurduğu doğrular karşısında çaresiz kaldığından bahsedilmektedir. Büyük Türk tarihinin parça parça bölümleri yerine gerçek Türk tarihinin tüm dünyaya ve özellikle Türk halklarına aktarılmasının önemine dikkat çekilmektedir. En önemli husus ise ders kitaplarının objektif ve bilimsel çalışmalara göre hazırlanması gerektiğini göstermektedir.

Ömrünü Türk halklarının tarihine adanmış pek çok Türkolog ve oryantalist vardır. Ayrıca birçok bilimsel çalışma mevcuttur. Makalede Rusya’da yaşayan Türkler hakkında Rus devlet politikasının etkisinde yayınlanmış ders kitaplarının varlığı ve bu kitaplarla yeni nesillerin bilgilendirilmesi değerlendirilmektedir. Rusya ile ilgili ülke çalışmalarında kullanılan kitapların birçoğu bu tür kaynaklara dayanmaktadır.

Makalede “Rusya Ülke Araştırmaları” ders kitaplarının, Türk halkları ile ilgili bölümlerde; Türk kökenli halkların dil özellikleri, masallar, efsane-

* Doç. Dr., Bakü Slavyan Üniversitesi- Azerbaycan Rus Dili ve Onun Öğretim Metodikası Bölümü, Öğretim Görevlisi,
bsu_az@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-2190-3359

Makale Geliş Teslim Tarihi: 4.11.2022
Makale Kabul Tarihi: 20.12.2022

ler, deyimler, maddi kültür örnekleri ve sembolik eşyalar gibi bilgiler verilmektedir. Ayrıca Türk halklarını inceleyen araştırmacıların sistemi, yöntemleri, düşünsel temelleri sunulmakta ve gelecekte yapılacak çalışmalar için bazı önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk dünyası, Gagauzlar, Nogaylar, Hakaslar, Altaylar, Dolganlar, şorlar, Uranhay (Tuva) diyalekti, Sibirya.

SCIENTIFIC STUDY ON TURKIC SPEAKING PEOPLES LIVING IN RUSSIA

ABSTRACT

The article is about the Turkic-speaking peoples of Russia. The past and present of the Turkic peoples living in Russia until today are discussed. It is mentioned in the article that the histories of peoples and countries are written in accordance with politics. In many historical works, it is mentioned that the facts reflecting the history of peoples and countries are helpless against the truths made up by politicians. Attention is drawn to the importance of transferring the great Turkish history to the whole world and especially to the Turkish peoples. The most important point is to show that textbooks should be prepared according to objective and scientific studies.

There are many Turkologists and orientalists who have devoted their lives to the history of Turkish peoples. There are also many scientific studies available. In the article, the existence of textbooks published under the influence of Russian state policy about Turks living in Russia and informing new generations with these books are evaluated. Many of the books used in country studies on Russia are based on such sources.

In the article, in the sections about Turkic peoples of the “Russia Country Studies” textbooks; Information such as language characteristics of peoples of Turkish origin, tales, legends, idioms, examples of material culture and symbolic objects are given. In addition, the system, methods and intellectual foundations of researchers studying Turkish peoples are presented and some suggestions are made for future studies.

Key Words: Turkic world, Gagauz, Nogay, Khakas, Altai, Dolgans, Shores, Uranhai (Tuva) dialect, Siberia.

GİRİŞ

Dünyada onlarca halk, Türk dilinde konuşmaktadır. Yakutistan'dan Batı Avrupa'ya, hatta Afrika'da Tunus ve Fas'ta Türk dilini duyabiliyoruz. Nüfusu çok yüksek ve uluslararası camiada çok tanınan milyonlarca Türk halkı bulunmaktadır. Bunların arasında Türkiye, bugün dünyada en çok tanınan ve muhteşem bir yere sahip bir devlettir. Ancak, örneğin Tofalar (*birkaç yüz nüfusa sahip*) için bunu söyleyemeyiz. Sadece bir veya iki köyde yaşayan bu halk hakkında ne biliyoruz? Uzak Sibiryada, belki de komşularıyla hiçbir teması olmayan bu halk, öz Türk kanına ve diline sahiptir. Belki de onların böyle kalmalarının sebebi, yüzyıllar boyunca diğer halklarla sınırlı temaslarından kaynaklanmaktadır.

Evet, Türk dünyası büyüktür... Rusya'da öz dillerini, tarihini unutmak mecburiyetinde kalan Türkler de bulunmaktadır, büyük baskılar altında kalmalarına rağmen onlar atalarının dış görünüşünü, örf-adetlerini korumuşlardır. Ancak masallarında, efsanelerinde ve deyimlerinde tarihlerinin güçlü sayfalarını koruyup kollayan halklarımız da vardır. Bu halkların, komşu milletlerin etkisi neticesinde dış görünüşleri ve adetleri değişime uğramış olsa bile, kendi öz- iç alemleri, kadim köklerinin hazineleriyle zenginliğini korumaktadır.

Bu esrarengiz zenginliği nasıl değerlendirmeliyiz? Büyük halk olmak, hayır mıdır, şer midir? Mutluluk mudur, mutsuzluk mu? Dünyada hiçbir dilin bu kadar diyalekti/lehçesi yoktur, kan birdir, diller ise çok yönlü müdür? Neden? Bu soruların cevapları kolay değildir.

Maalesef, halkların ve ülkelerin tarihlerini siyasete uygunlaştırarak yazılmış ve birçok tarihi eserde halkların, ülkelerin tarihini yansıtan doğrular, siyasetçilerin uydurulmuş “gerçekleri/doğruları” karşısında aciz kalmıştır. Büyük Türk tarihinin parça parça kesitlerini değil, gerçek Türk tarihini bütün dünyaya ve en önemlisi bütün Türk halklarına ulaştırılması vaciptir. Tarihsiz halk, halksız tarih yoktur (Adji, 2016, s.180).

Elbette, itiraz edilebilir, çünkü hayatını Türk halklarının tarihine adanmış çok sayıda Türkolog, oryantalist/şarkiyatçı bulunmaktadır. Çok sayıda eserler mevcut. Yazıların hepsine inanabilir miyiz? ifade ettiğimiz üzere, devletlerin yürüttüğü siyasetin etkisi ile yazılmış ve birçok tiraj yapmış eserler mevcuttur. Aslen Kumuk olan büyük Rus ve Sovyet yazarı Murat Adji'nin (Murat Adjiyev) eserlerinin birinde başka bir araştırmacının Kumuklara ilişkin yazdığı tezinde Kumukların tarihinin tahrif edilmesi gerçeği şu şekilde eleştirilmektedir: “*Придумывают что угодно. Кумык, например, в диссертации пишет, что кумыки – не потомки великих степняков, а отюрченные лакцы и даргинцы из селения Кумух. Позор такой «науке».*” (İstediklerini uyduruyorlar, örneğin, bir kumuk tezinde, kumukların büyük bozkırların neslinden değil, kumuk köyünde Türkleşmiş Laklar ve Darginlerin olduğu yazmaktadır. Yazık “böyle bilime”) (Adji, s. 185).

Rusya'da yaşayan Türk halkları hakkında yüksek tirajlı basılmış ders kitapları bulunmakta ve bu kitaplarla yeni nesiller bilgilendirilmektedir. Rusya üzerine ülke çalışmaları derslerinin öğretimi için hazırlanan kitapların çoğu bu tür kaynaklara/literatüre dayanmaktadır.

RUSYA'DAKİ TÜRK ASILLI HALKLAR

Bakü Slavyan Üniversitesinin (BSU) Rus dili ve onun öğretim metodolojisi bölümünde, Rusya üzerine ülke çalışmaları ve dilbilimsel ülke çalışmaları üzerine dersler verilirken; İlk yıllar Rus filolojisinde eğitim alan öğrencilere, Rusya tarihi, medeniyeti, örf-adetleri, dil tarihi, dilbilimsel ülke çalışmaları öğretilirdi. Ders programlarına Rusya'da yaşayan Türk asıllı

halklar, onların tarihi, medeniyeti, dini inançları, dili ve en önemlisi bu halkların Rusya tarihindeki rolünü ve gücünü yansıtan konular daha geniş bir şekilde dahil edildi. Bu konuları müfredata ilave ettikten sonra, Rus filolojisinde eğitim alan öğrencilerin büyük ilgisi görüldüğü için, bu bilgilerin daha geniş öğrenci kitlelerine ulaştırılması için çalışmalar genişletilmiştir.

Bakü Slavyan üniversitesinde ERASMUS+ (PETRA) projesi çerçevesinde, Eğitim ve Öğretim Merkezinde bir dizi seminerler verilmeye başlandı. Bu seminerlerde, “Rusya’nın Türk Kökenli Halkları” (“Российские народы тюркского происхождения”) konusunda seminerler gerçekleştirildi (<https://az.trend.az/> 2022). Seminerlerde Rusya topraklarında yaşayan Türk halklarının, tarihi, medeniyeti, kökenleri, mevcut durumu hakkında bilgi verilmekte, dinleyicilerde merak uyandıran sorular cevaplandırılmaktadır. Rus ve yabancı araştırmacıların kaynaklarına da atıfta bulunmaktadır. Rusya’da yaşayan Türk halklarının tarihi ile, halihazırdaki durumları, hayat tarzları, dilleri, dünya görüşleri de öğrencilere aktarılmaktadır.

Bu makalenin yazarı olarak benim de içinde bulunduğum akademisyenlerce hazırlanan “Rusya üzerine ülke çalışmaları” kitaplarında Türk halklarına ait kısımlarda aşağıdaki yönlendirmeler esas alınmıştır:

1. Rusya’da Türk asıllı halkların dil özellikleri,
2. Folklor ve türleri, masallar, efsaneler, deyimler, şarkılar, ata sözlüğü, inançlar, halk kahramanları,
3. Türk halklarının dini inançları, bayramları ve felsefi bakışları,
4. Maddi kültür örnekleri, ev aletleri, sembolik eşyalar,
5. Sosyo-kültürel yaşam, mal-para ilişkileri,
6. Halkların psikolojik unsurları, şahsi ve etnik ilişkileri.

Bilinmelidir ki; Türk asıllı halklar Rusya’da 500 yıldır baskılara rağmen, dillerini, medeniyetlerini, yaşam tarzlarını koruyup kollamış, nesilden nesile taşıyabilmişlerdir. Rus dilbilim öğrencileri de hazırlanan bu kitaplar sayesinde; Rusya’da asırlardır Türklüğüne sadık kalarak yaşayan halklarımızın tarihi başta olmak üzere, coğrafya, etnografya, dil, inanç ve medeniyet alanları hususlarında gerçek bilgilere erişebilmektedir.

RUSYA'DAKİ TÜRK HALKLARININ GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU VE KATANOV

Büyük Türk dünyası, büyük veya çok az nüfusu olan halkların gerçekleri, geçmiş ve halihazırdaki durumlarını, gerçeği yansıtarak doğru şekilde takdim edilmelidir. Bizi en çok ilgilendiren hususlardan biri budur. Diğer konu ise; araştırmacıların, Türk halklarının tarihini, dilini, örf-adetlerini öğrenirken hangi araştırma sistemini kullandıklarıdır. Bilim insanlarının yaklaşımları farklılık göstermektedir. Bu bağlamda, devrim sürecine kadar ki Rusya'da Türk halklarının araştırılmasında büyük rolü olan Nikolay Fyodoroviç Katanov'un araştırma sistemi dikkat çekicidir. Türko-log, oryantalist ve eğitimci biri olan Katanov, Türk dillerinin, yaşantısının ve medeniyetinin kapsamlı bir şekilde öğrenilmesi hususunda çalışmıştır. Halkların folkloruna, edebiyatına bilimsel açıdan yaklaşan Katanov, araştırma için etnik tezahürleri ve süreçleri (yaşam, etno-kültürel adetleri, Türk halklarının dini inançları, folklor eserleri vs.) esas almıştır. Çeşitli sosyal tabakaların temsilcileri (tacirler, Müslüman, Hristiyan ve diğer inançların din adamları, devlet memurları) ile yakın ilişkide bulunarak halkların sosyal yapısal özelliklerini belirlemiştir.

İlk aşamada Katanov, halkların genel istatistiklerini resmi kaynaklardan almıştır. Çarlık Rusyası memurlarının Türk halklarına yönelik tutumu iyi değildi, ancak vergi meselesi nedeniyle bu kaynaklarda Türklerin net sayısı, hangi dine mensup oldukları, toprakları, hayvanları hakkında doğru bilgiler mevcuttu.

Katanov, Rusya'daki Türk halklarını kapsamlı ve objektif olarak öğrenen bir araştırmacıdır. Bugün Tuva alimleri, Katanov'un eserleriyle gurur duymaktadırlar, Katanov, Uranhay (Tuva) dilinin Türk dil grupları ile akraba olduğunu bilimsel şekilde kanıtlayan alimimizdir. Katanov'un "Sibirya'dan Doğu Türkistan'a mektuplar" eserinde Uranhay (Tuva) diyalakti/lehçesinin özellikleri araştırılmış, diğer gruplardan farkı gösterilmiş-

tir. Katanov'un çağdaş Hakaslar, Tuvalar, Kazaklar, Başkırler, Tatarlar ve diğer Türk hakları hakkındaki bilimsel mirası, günlükleri, basılmış eserleri, arşiv materyalleri şimdiki araştırmacılar için büyük hediye. Katanov, diğer dünya medeniyetlerine, seviyesi yüksek, eşsiz medeniyete sahip ve yegâne Türk dünyasını sunmuştur (Katanov, 2001, s.261).

Bu halklar arasında Hakas Türklerinin yeri ayrıca önemlidir. Hakas Türkleri ve onlar gibi ata yurdumuz olan topraklarda yaşayan Türk topluluklarına gereken önem verilerek kültürümüze sahip çıkılmalıdır. Bugüne kadar görmüş oldukları tüm baskılara rağmen hala kültürlerini korumaya çalışan Hakasları ve diğer Türk topluluklarını araştırmak, uzun tarihlerini ve zengin kültürlerini açığa çıkarmak onlara tarihi bir borcumuzdur. Hakas tarihinde ilk Hakas kökenli profesör, ayrıca Türk halklarından çıkan ilk Türkolog, Türkoloji kurucusu V.V. Radloff'un ilk öğrencisi, Prof. Dr. Sergey Malov ile Prof. Dr. Ahmet Zeki Velidi Togan'ın hocası Prof. Dr. Nikolay F. Katanov'un anısına Hakaslar incelemeğe değer bir Türk topluluğu olarak ön plana çıkmaktadır (Davletov, 2020).

HAKASLAR

Şekil 1: Rusya Federasyonu Cumhuriyetleri ve Özerk Bölgeler

Rusya, başkanlık sistemiyle idare edilen, kendi anayasaları ile yasa- ma ve yürütme organlarına sahip 21 cumhuriyet, 9 eyalet (Kray), 46 bölge (Oblast), 2 federal statüye sahip şehir (Moskova ve St. Petersburg). 5 özerk bölgeden (Avtonomnaya Oblast/Avtonomnyy Okrug) oluşan, 83 idari bi- rimli bir federasyondur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022). Rusya Federas- yonu'nu oluşturan 21 Cumhuriyetten biri olan Hakasya Cumhuriyetinin başkenti Abakan'dır. Hakasya Cumhuriyeti Yenisey Irmağının yukarı ke- simindeki geniş Mimosin Havzasının batı yarısında yer alır. Yüz ölçümü 61.900 km²'dir.

Türk tarihi açısından bugünkü Hakasya toprakları, Altay toprakları gibi büyük bir öneme sahiptir. Göktürk, Uygur ve Kırgız Kağanlıklarının kurulduğu bu coğrafyada, eski Türk kültürüne ait olan bir çok tarihi eser: Göktürk alfabesiyle yazılmış yazıtlar, Türk kurganları ve balballar bulun- maktadır. Hakasların ataları olan Yenisey Kırgızlarından kalma yazıtlar en çok burada bulunmuştur. Eski tarihin ihtişamına rağmen, Hakasya'daki bugünkü Türk varlığı çok düşük bir seviyededir. Bölgenin yoğun Ruslaştı- rılması ve Hakasların asimilasyonu Hakasları yok olma tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir.

HAKASLAR VE TARİHLERİ

Hakaslar, Güney Sibirya'da yaşayan en eski Türk halklarından. Hakasların iki bin yılı aşan tarihleri onların bir Kırgız grubu olduğunu gös- termektedir. Bugünkü Tanrı Dağı Kırgızları da dahil bütün Kırgız Türkle- rinin bilinen ilk yurtları Yenisey Nehri civarındadır.

Rusların "Kırgız Toprağı"nın (Hakasya'yı) işgali Kazan Hanlığının 1552'de yıkılmasıyla Türk Dünyasının serhatti düşmüş ve Rus yayılma- sı doğu, güney, güney batı bütün yönlerden Türk ülkelerine doğru devam etmiştir. Rus işgali 1582- 1585 yılları arasında üç yıl süren savaştan sonra Sibir Hanlığı yıkılmış ve Rus orduları, Hakasya dahil Türk illerinin sınırı- na dayanmışlardır (Kurat, 1993, s.153).

Sovyet döneminde bilimsel çalışmalarıyla en yüksek bilimsel derecelerden biri olan Profesör Doktor unvanına ulaşan Leonid Romanoviç Kızılasov (Kyzlasov), uluslararası düzeyde bu derece yükselen ilk Hakas'tır. Sibirya ve Orta Asya tarih bilimi konusunda yaptığı çalışmalar ona bu başarıyı getirmiştir. Profesör Kızılasov'a göre; Ruslar bu ülkeyi kendi topraklarına katmak için 120 yıl uğraştılar.

Rusların "Kırgız Toprakları" dedikleri Tom ve Çalım nehirlerinin kenarında Hooray Hakas Devleti bulunuyordu. Ülkenin batı sınırları Ob, Çalım, Kondum, Mrass ve Biy nehirlerinden geçmekte idi. Hatta 1604 yılında Tansk şehrinin kurulmasına kadar daha batıdaki beyliklerden de vergi toplamaktaydılar.

Ruslar ülkeyi kolayca işgal edemeyeceklerini anlayınca adım adım çevresini kuşatmaya başladılar. Önce Hakasya'nın kuzey sınırına bir kale yapılarak tutuldu. Ruslar yeni kurdukları kaleleri özellikle az nüfuslu direnme gücü zayıf sınır bölgelerine kuruyor ve çevredeki halk, çara vergi ödemeyi kabul edince Hakas devletinden kopmuş oluyordu. Bunun karşılığı olarak Ruslar, bu halklara güvenliklerini temin edecekleri sözünü veriyorlardı. Bu süreçte 1602 yılında Keiskiy Kalesi, 1604'te Tomsk kalesi, 1618'de Makovskiy, 1619'da Yeniseyskiy, 1621'de Meletskiy, 1628'de Bratsk ve Rıbenskiy Kaleleri, 1636'da Kanskiy, 1646'da Adinskiy Kalesi inşa edildi. Bu kaleler inşa edildikten sonra Ruslar yavaş yavaş asıl Hakas topraklarına tecavüz etmeye başladılar. Hakas topraklarının içinde yeni bir kale yaptırmaya karar verdiler. Bu bölge Hakas Hanına bağlı Izır beyliğinin topraklarıydı. Ruslar Sibirya'da yayılırken "Kırbaç ve tatlı" (sopahavuç) emperyalist siyasetlerini takip ediyorlardı. Sibirya'nın Rus işgalini inceleyen tarihçi Bahruşin şöyle demektedir; "Rusya'nın temel amacı vergidir ve hayvanların kürklerini Çarın hazinesine doldurmak için kullanılan tüm yollar meşrudur". Krosnoyarks Kalesinin temelini atan Rus Andrey Dubenskiy'e Çar tarafından verilen emir şöyleydi: "Yeni işgal edilen topraklardan vergi alınacak. Onlara isyan etmemeleri için and içirmek gerekir

hatta bazılarını devlet maaşı bağlanabilir. Bazılarını da yedirmek içirmek gerekir. Eğer kale inşaatlarına izin vermezlerse o zaman onlarla savaşacaksınız”. Andrey Dubenskiy askerleriyle Türk topraklarına geldiğinde O’nu Tatıy ve Obıtay Beyleri karşılayarak misafir ettiler. Daha sonra ormanlardan ağaç kesmeleri için yardımcı da oldular. Andrey onlara ticaret şehri kuracaklarını söylemişti. Beyler, Rusların ticaret şehri değil de askeri kale kurduklarını anladıklarında savaşlar başlamış oldu. 1628’de bu savaşlar Ruslar ile Hakasların, Kırgız topraklarındaki ilk savaşlarıydı. Bahruşin, “Yerli halktan kürkleri sadece silah zoruyla alabiliyorlardı. Bu vergi değil tam bir silahlı soygunu andırmaktaydı” diye yazmaktadır. Krosnoyarks ve Tomsk kalelerinin komutanları daha güneyde, Hakas topraklarında kaleler inşa etmek istedilerse de uzun süre bunu başaramadılar. 1638 yılında Tuba nehri kenarında kale kurmaya teşebbüs ettiler ancak Hakaslar ile yapılan muharebede yenilince geri çekilmek zorunda kaldılar. 1642 yılında Açinskiy kalesini kurdular ise de birkaç yıl sonra bu kale Hakaslar tarafından yakıldı. 1675 yılında Krosnoyarsk’dan 200 km. güneyde Karagulskiy kalesi yapıldı. Aynı yıl Abakan nehrinin üzerinde Karagaş adasında Abakanskiy kalesi yapılmış ise de üç yıl sonra bu kale de yakıldı. Hakasya’nın Kuzey-batısında gümüş madeni yatakları bulununca, Kaştak nehri kıyısında kale inşa edilmeye başlandı ki bu kaleden sonra 1718’e kadar sürecek Hakas-Rus savaşları başlamış oldu. 1718’de Sayan kalesi tamamlandığında Hakasya tamamen kuşatılmış oldu. Sayan Kalesi Yenisey Nehrinin Hakas topraklarına döküldüğü yerde kurulmuştu. Bu nehir Hakas halkının Tuva ve Moğolistan’la ilişkisini temin ediyordu. Yazın nehir yatağı takip ediliyor kışın ise buz tutan nehir ulaşımına çok elverişli oluyordu. Hakasya’nın bu son dış irtibatı da kesildiğinde Hakaslar Ruslara teslim olmak zorunda kaldılar (Deliömeroğlu, 1996, s. 96).

ASİMİLASYON GAYRETLERİ

Ruslaştırma çalışmaları özellikle XVIII-XIX. yy.'da hız kazanmıştır. Hıristiyanlığı kabul eden Hakaslar kendi toplumlarından dışlanıyorlardı. Onlar Rus köylerine göç etmek zorundaydılar. Bu arada Hıristiyan olan Hakaslar, vergiden muaf tutuluyor, pek çoğuna devlet memuriyeti veriliyor, Hıristiyan dinini kabul etmeleriyle birlikte Rus kıyafetleri papaz tarafından hediye ediliyordu. Böylelikle Hıristiyan olan Hakaslar aynı zamanda Rus da olmuş sayılıyorlardı. Ancak dinini değiştirse de milliyetini koruyarak bir Hıristiyan Hakas grubunun oluşmasına da müsaade edilmiyordu. Din değiştirmek yerli halkı için acı vericiydi. Avrupa'dan gelen bu yeni din kesinlikle Sibiryaya steplerindeki halklar için çok da yabancı değildi, ama halklar doğadan gelen bu gizemli güçlerden kendilerini soyutlamak ve Hıristiyan olmak istemiyordu. Şamanizm, Sibiryaya'nın sert doğasıyla öyle bir uyum sağlamış durumdaydı ki, yalnızca Rus askerleri değil, Rus Voyvodaları da (iyi birer Hıristiyan olmalarına rağmen) zaman zaman Şamanlardan kendi dertlerine derman arayabiliyorlardı (Kyzlasov, 2010. s.126).

SOVYET DÖNEMİ

Bütün Türk ülkelerinde olduğu gibi “Turancı, milliyetçi” suçlamaları Hakasya'da baskıların en önemlilerini oluşturuyordu. 1934 yılında Sibiryaya Bölgesi KGB'si Hakas aydınları arasında devrime karşı gelen ve Tuva, Altay, Şor ve Hakas halklarını birleştirerek bağımsız devlet kurmak isteyen üye sayısı 300'ü bulan bir teşkilat ortaya çıkardı. Teşkilatın Tuva, Altay ve Şor halkları arasında ve Leningrad ve İrkutsk'ta okuyan öğrenciler içinde de temsilcileri vardı. Teşkilat üyeleri Turancılıkla suçlanarak ağır cezalara çarptırıldılar. Hakasya KGB Başkanı Hmarrin bir nutkunda şunları söyleyecekti: “Bölgemizde milliyetçi ve Troçkist teşkilatlar vardır. Bunların arasında devlet ve parti üst düzey idarecileri de bulunuyor. Bunlar halk düşmanlarıdır. Bunların amacı Tuva, Altay ve Şor halklarıyla burjuva devleti kurmaktır”. 1934 yılında ortaya çıkarılan Turancı teşkilatın soruşturmaları ondan sonraki yıllarda da sürdürül-

müş 1937 yılına gelindiğinde on binlerce Hakas yargılanmıştı. Üç yıl boyunca süren operasyonlarda milliyetçilerin Komünist parti ve devlet üst düzey görevlilerin de arasına girdikleri ortaya çıkmıştır. 1937 yılı Hakasya Komünist Partisi Kongresinde 3 vilayet Başkanı, 6 icra Komitesi üyesi, 15 ilçe parti başkanı, 19 fabrika müdürü, 5 gazeteci, 8 hâkimin de içinde yer aldığı 1000'den fazla kişi milliyetçi oldukları gerekçesiyle tutuklanmıştı. Tutuklanana çok ağır cezalar veriliyordu. Örneğin Hakasya'da yalnızca 27 Kasım 1937 günü, yani bir gün içinde 137 kişi yargılanmış ve bunların 107'si idam edilmiş, kalanları 10 yıl ağır hapisle cezalandırılmışlardı. Hakasya Sovyetler Birliği döneminde 1930 yılında Özerk Bölge statüsüne kavuşturuldu. 3 Haziran 1991 günü ise Rusya Yüksek Meclisi'nin kararıyla Özerk Bölge sınırları içinde Hakas Cumhuriyeti kurulmuş oldu. Hakas Cumhuriyeti'nin kuruluşunda liderliğini Aleksandr Kostikov'un yaptığı TUN (ÖNCÜ) Hareketinin büyük katkıları oldu (Deliömeroğlu, 1996, s. 53).

HAKASLARIN MİLLİ KÜLTÜRÜ

Borus Efsanesine göre; Sibirya'nın güneyindeki Batı Sayan Dağları üzerinde Anı Nehri kenarında bulunan beş başlı tepeye Köypa Tepeleri veya Borus Tepesi adı verilmiştir. Efsaneye göre eski çağlarda Aksakal Borus adında kehanet sahibi bir zat yaşamış. Aksakal Borus dünyayı su basacağını önceden bilmiş ve büyük bir gemi yapmıştır. Borus tüm hayvanlardan ve kuşlardan dişi ve erkek olmak üzere birer çift almış. Ancak efsanevi Garuda ve Argılan kuşları kendilerine çok güvendikleri için, nasılsa uçarak kurtuluruz düşüncesiyle gemiye binmemişlerdir. Ancak suların kaplamasından sonraki otuz dokuzuncu gün bu kuşlar yorulup suya inmişler ve boğularak yok olmuşlardır. Sular çekilmeye başlayınca, Borus gemisini Köypa veya Borus tepeleri denilen bu tepeye oturtmuş ve gemideki canlılar kurtulmuştur. Hakaslar ise Borus'un evlatlarının birinin çocukları olarak çoğalmışlardır. Rusların ve Avrupalıların Şamanizm fakat kendilerinin Akçağan (Aktanrı) dini dedikleri eski Türk dinine mensup Ha-

kasların inanışlarında Kur'an'da yer alan Hz. Nuh'un kıssasına benzer bir inanışın bulunması önemli bir husustur. Ayrıca Türklerin kökeniyle ilgili olarak Nuh peygamberin oğlu Yasef'in çocukları oldukları rivayeti Hakas efsanesinde de Borus'un çocukları olarak karşımıza çıkmaktadır. Şamanlar toplumunda hekimlik ve merasimleri idare görevini üstlenirler. Kışın "kara şaman", yazın "ak şaman" törenleri başlatır ve idare eder. Şamanların en belirgin görevleri ise hekimliktir. Hatta Müslüman Kırgız Türklerinde Şamanlık kurumu yalnızca hastaları tedavi etmek üzere halen yerini korumaktadır. Yine Lamaizm dinine girmiş Tuva Türklerinde de şamanlar hasta tedavi etmektedirler. Bu arada Anadolu'da "Ocak" tabir edilen insanların davranış ve inanışlarının aynı geleneğin değişmiş biçimi olduğunu söylemek mümkündür (Deliömeroğlu, 1997, s.48).

Güney Sibirya'da yaşayan Hakas Türkleriyle bugün Anadolu'da yaşayan kardeşleri, tarihin çok az ve eski dönemlerinde ortak yaşamışlardır. Aynı devlet çatısı altında yaşanan dönemler Göktürklerin ve onlardan sonra yerlerine kurulan Uygur Hakanlığının Yenisey Kırgızlarının (bu günkü Hakaslarla Kırgızların ortak ataları) Uygur Hakanlığını yıkıp Ötüken'de kurdukları seksen yıllık devletleri herhalde ortak yaşanan dönemlerin büyük kısmını kapsar. Yenisey Kırgızlarının Ötüken'de kurdukları bu Devlet Moğollar tarafından yıkıldığında Kırgızlar tekrar Yenisey'e dönmüşlerdir. Altay Dağlarının ardına düşen bu coğrafya ile Anadolu'nun hatta Türkistan'ın ilişkileri doğal engellerden kaynaklanan sebeplerle çok asgari düzeyde olmuştur. İlişkilerin son derece azlığına rağmen pek çok geleneksel kültür benzeşmelerinin bulunmasının Türk kültürünün sahip olduğu güçte ve değerlerini yaşatmadaki enerjisinde aramak gerektiği açıktır.

SONUÇ

Rusya'daki Türk halklarının öğrenilmesine objektif yaklaşan araştırmacıların çalışmalarından da istifade edilerek, Rusya'nın tarihi, çağdaş dönemdeki durumu, devlet kuruluşu, coğrafyası, nüfusu, ekonomisi ve me-

deniyetine ilişkin bilgiler derlenerek yeni nesillere sunulmaktadır. Ülkenin nüfusu hakkındaki bölümde Rusya halklarına daha geniş yer ayrılarak şu bilgiler paylaşılmaktadır:

- a) Rusya Halkları,
- b) Türk asıllı Rusya Halkları,
- c) Türk asıllı Rusya halklarının bayram, adet ve gelenekleri,
- d) Türk halklarına ilişkin bilimsel araştırmalar,
- e) Rusya'daki Türk halklarının günümüzdeki durumu.

Rusya'da 1400'den fazla halk yaşamaktadır. Sayıları ve yaşadıkları topraklar farklı olsa da her biri tek tek dikkate alınmalıdır. Sayıca en küçük halklar da tarihi, medeniyeti, adet ve gelenekleri, bayramlarıyla tüm insanlığın bir parçasıdır.

Her bir halkın adetleri, gelenekleri ve bayramları kendine özgüdür. Bu bilgiler, dini, sosyal, ailevi veya milli olsa bile, ait olduğu halkların dünya görüşünü yansıtmaktadır. Bayramlar ve adetler herhangi bir halkı tanımak için, temel araçlardan sayılmaktadır. 19. yüzyıl Rus araştırmacılarından birinin (M.Y. Zabilin) dediği gibi, “adetler çok güçlü bir kuvvetle ifa edilen halk gelenekleridir, gizli içeriklerle, anlamlarla doludur, sistemli şekilde tekrar eder, halkın düşüncesinin içeriğini yansıtır”. Halkın adetlerinde, bayramlarında geçmiş şimdiki zamanla, eski yeniyle, din halkla, hüznün şenlikle birleşir (Sultanbayeva, 2009, s. 144).

Çağdaş Rusya'da yaşayan Türk Halkları konulu yeni kitaplarımızda, nüfusu az olan Hakaslar (77.000), Tuvalar (270.000), Gagavuzlar (245.000), Nogaylar (220.000), Altaylar (70.000), Dolganlar (26.700), Şorlar (14.000), Khotonlar (11.000), Karaylar (3.000), Tofalar (800), Çulmanlar (355), Tsatanlar (280-300) ve nüfusu çok olan Çuvaşlar (1.500.000), Başkurtlar (1.700.000), Tatarların (8.100.000) vs. tarih, kültür, gelenek ve göreneklere ile bayramları yer almaktadır. Diğer bölümlerde olduğu gibi, Rusya'daki halkların öğrencilere sunumu coğrafi bölümlere göre yapılmaktadır:

1. Kuzey Avrupa Halkları,
2. Volga Kamyası Halkları,
3. Kuzey Kafkasya Halkları,
4. Sibiryası Halkları,
5. Aşğı Amur ve Sahalin Halkları,
6. Kuzeydoğu Asya Halkları.

Sonuç olarak Türk dili konuşan halklar, ülkeler ve etnik gruplar arasında kültürel bağlar hakkında doğru bilgiler hazırlanan yeni kitaplarla, gerçek bilgilere dayalı olarak niversite öğrencilerine ve araştırmacılara aktarılabilirdir. Türk halkları arasında tarihi, siyasi ve oğrafi nedenlerle, aynı zamanda yabancı ülkelerin etkisi altında ortaya çıkan kültürel farklılıkların giderilmesi için bu bilgilendirmeler önemlidir. Kendi tarihi ile ilgili bilgilere sahip olan ve tarihine sahip çıkan öğrenciler (okuduğu bölüm farketmeksizin) gelecekte Türk dili konuşan halklar arasında kültür ve sanat alanındaki bağları geliştirmek ve güçlendirmekte yardımcı ve destek olacaklardır.

Rus Filolojisi zerine eğitim alan ğrencilerimizin, Rusya’da yaşıyan Türk Halklarını daha yakından tanımak isteyen araştırmacıların, Rusya’yı öğrenme sürecinde olanların Rusya’daki büyük Türk dünyasını daha doğru, tarafsız tanıma aşamasında, doğru bilgilere dayalı olarak yazılmış kitapların rolünün olacağını değerlendiriyorum.

Kaynakça

Adji, M. “Avrupa, Türkler, Büyük Bozkır-KIPÇAKLAR” (İlk basım Rusça olarak, 1998, Moskova) Doğu Kitabevi, İstanbul, 2016. S. 480.

Davletov, Dr. Timur B., 2020, “Hakas Türklerinde Prof. Dr. Nikolay F. Katanov’un Mirası ve İlk Hakas Cumhuriyeti Banknotu”, Devlet Dergisi, Ankara. http://devlet.com.tr/makaleler/y469-Hakas_Turklerinde_Prof_Dr_Nikolay_F_Katanovun_Mirasi_ve_Ilk_Hakas_Cumhuriyeti_Banknotu_.html Erişim Tarihi: 11 Kasım 2022.

Delioeroğlu, Y., 1996. Ahmet Yesevi Üniversitesi, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 3 Güz. <https://bilig.yesevi.edu.tr/index.php?menu=sayi-3-guz-1996&submenu=https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/234746>

Delioeroğlu Y., 1997. Hakasların Milli Kültürü, Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi sayı 33, S.48. Geleneksel Yayıncılık Ltd. Şti. Ankara. <https://www.millifolklor.com/Yayin/33>. Erişim Tarihi: 12 Kasım 2022.

<https://az.trend.az/azerbaijan/society/3166600.html>, erişim tarihi: 10.10.2022. Bakü Slavyan Üniversitesinde ERASMUS+ (PETRA) çerçevesinde icra edilen seminerler.

Katanov N. F., “Xakasiya ve diğer bölgeler üzerine seçilmiş işler” 2001, s.260.

Kurat, A.N. 1993, s.153. Rusya Tarihi- Başlangıçtan 1917'ye kFadar. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIII. Dizi. Ankara.

Kyzlasov, Leonid R. 2010, The Urban Civilization of Northern and Innermost Asia Historical and Archaeological Research, Bucureşti – Brăila, Romanian Academy Institute of Archaeology of Iaşi.

Sultanbayeva K.İ. “N. F. Katanov önde gelen bir Türkolog, eğitimci. Monografi. Abakan 2009. Стр.144

T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2022. “Rusya Federasyonu’nun Siyasi Görünümü”. Erişim Tarihi: 12 Kasım 2022. <https://www.mfa.gov.tr/rusya-siyasi-gorunumu.tr.mfa>

JEOSTRATEJİK VE İSLAMİ BAKIŞ AÇILARINDAN İPEK YOLU'NUN YENİDEN DOĞUŞ POTANSİYELİ

Dr. Ahmet EFE*

ÖZET

Stratejik etkinin varlığı ve işbirliği olasılığı, İpek Yolu güzergahında yer alan ekonomilerin hacminin artması, Ukrayna savaşından alınan dersler ve enerji kaynaklarının yoğunlaşması nedeniyle hattın yeniden kritik hale gelmesine neden olmuştur. Dolayısıyla burada güzergâh çevresindeki ülkelerin, Avrupa merkezli dünya yapısına son verebilecek ölçüde İpek Yolu girişimleriyle arz, tüketim, ulaşım, turistik ve kültürel unsurların sağlanmasında önemli bir role yükseleceği tartışılmaktadır. Bu yüzyılda Çin ve Hindistan'ın başını çektiği Asya ekonomileri dünya ekonomileri arasında muazzam bir ticaret hacmine ulaşırken, Türkiye tarihi, kültürel, dini ve coğrafi konumu nedeniyle Asya ve Avrupa arasında çok stratejik bir potansiyele sahiptir. Savaşın hem AB'yi hem de Rusya'yı zayıflatan olumsuz etkisi nedeniyle Türk Dünyası gerek enerji kaynakları gerekse ticaret değerleri ile Asya-Avrupa-Afrika ticaret yolu üzerinde stratejik bir konuma yükselmiştir. Bu çalışma, İpek ve Baharat ticaret yollarının 21. Yüzyılda Türk Dünyası için tarihte neden önemli bir yere ve stratejik öneme sahip olduğuna odaklanmakta ve ipek yolu girişiminin yüksek hacimli sosyo-ekonomik faaliyetlerin ve siyasi ittifakların potansiyellerini olumlu yönde etkileyeceğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: İpek Yolu, Baharat Yolu, Çin, Türkiye, İpek Yolu Projeleri

* Dr. Ahmet EFE,
Türkiye, ahmet.efe@ifrc.org
ORCID: 0000-0002-2691-7517

POTENTIAL FOR THE REBIRTH OF SILKROAD FROM GEOSTRATEGIC AND ISLAMIC POINTS OF VIEWS

ABSTRACT

The presence of strategic impact, and the possibility of the collaboration have caused the line to become critical again due to the increase in the volume of the economies located on the Silk Road route, lessons learned from Ukrainian war and the concentration of energy resources. Therefore, here it is argued that the countries around the route shall rise to an essential role in the supply, consumption, transportation, touristic and cultural elements via Silk Road initiatives to the extent that it can bring an end to the Euro-centric world structure. In this Century, while Asian economies, led by China and India, reached an enormous trade volume among world economies, Türkiye has the potential to become very strategic between Asia and Europe due to its historical, cultural, religious, and geographical position. Due to negative impact of the war that weakens both EU and Russia, The Turkish World has been promoted to a strategic position on the Asia-Europe-Africa trade route, both with its energy resources and trade values. This study focuses on why the Silk and Spice trade routes have an important place in history and strategic importance for the Turkish World in the 21st Century and asserts that the silk road initiative will positively affect the potentials of high-volume socio-economic activities and political alliances.

Key Words: Silk Road, Spice Road, China, Türkiye, Silk Road Projects

GİRİŞ

Ulusların gelişmesinde, egemenliğin devamında, kültürel ve ekonomik ilişkilerinde İpek Yolu gibi ticaret yollarının büyük etkisi olmuştur. Asya ve Avrupa arasında önemli bir ticaret hattı olan tarihi İpek Yolu'nun modern versiyonu olarak Çin tarafından başlatılan Kuşak ve Yol Girişimi (BRI), üç kıta, kara ve deniz arasında çifte bir koridor oluşturmaktadır. Yeni Dev projeye “*Kuşak ve Yol*” ve İngilizcesiyle “*Belt and Road Initiative*” adı veriliyor çünkü karadaki güzergaha ‘kuşak’, deniz üzerindeki güzergâha ise ‘yol’ denilmektedir. Girişimin arkasındaki Çin, 1 trilyon dolarlık projenin Avrupa, Asya ve Afrika arasında ticaret kanalları açmayı hedeflediğini ortaya koymaktadır. Çin’in uzun süredir tanıtımını yaptığı İpek Yolu Zirvesi için 29 ülkenin devlet ve hükümet başkanlarının katılımıyla Pekin’de yıllık toplantılar yapılmaktadır.

Kaynak: Ebbighausen (2018)

Kuşak ve yol'un güzergahında bulunan Türk-İslam Dünyası gerek enerji kaynakları gerekse ticari değerleri ile Asya-Avrupa-Afrika üzerinde stratejik bir konuma yükselmiştir. Bu ekonomilerin etrafındaki ülkeler, İpek Yolu girişimleriyle Avrupa merkezli dünya yapısına son verebilecek ölçüde ürün arzı, tüketim, ulaşım, turistik ve kültürel unsurlarda önemli bir role yükselmiş ve bu yükseliş, Ukrayna-Rusya savaşı ile başlayan enerji kriziyle büyük avantajlar sağlayabilmektedir. Ekonomik, tarihi ve politik boyutlarıyla birlikte hazırlanan bu çalışma, İpek ve Baharat ticaret yollarının 21. yüzyılda Türk Dünyası için tarihte neden önemli bir yere ve stratejik öneme sahip olduğuna odaklanmakta ve ipek yolunun ekonomik faaliyetleri, dini etkileşimi, hastalıkların yayılmasını ve keşifleri etkilediğini ileri sürmektedir. Bu amaçla çalışmamızda ipek yolu literatürüne göre problem tanımı ile başlanmakta; İpek Yolu projesinin farklı aşamaları betimlenmekte, Kazakistan çatışması ile muhtemel ilişkisi, İpek Yolu Ekonomilerinin Dünya Ticaretindeki Yeri, İpek Yolu'ndaki Türk-İslam mirası değerlendirilmekte; Türkiye'nin projedeki konumu, Yolun Suriye ilgisi ve Ukrayna Savaşı'nın Etkileri konulu tartışmalarla sonuçlandırılmaktadır.

PROBLEM VE LİTERATÜR

Scholar veri tabanında "ipek yolu" kelimeleri ile aratıldığında genel olarak 727.000 makale bulunurken, bunların içerisinde 4.350 makalenin başlıklarında arama kelimesinin kullanıldığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla akademik dünyada ipek yolu girişimiyle ilgili olarak aslında büyük bir ilgi olduğu söylenebilir. Literatür bilgisine göre, Batı dünyası, Çin yönetiminin oldukça iddialı bir şekilde sunduğu ve tanıtımı için önemli kaynaklar ayırdığı bu projeye temkinli yaklaşmaktadır. Bu nedenle Dünyanın en gelişmiş yedi ekonomisinden oluşan G7 ülkelerinden sadece İtalya zirveye katılmıştır. Özellikle Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, Çin'in dünyadaki yatırımlarından daha çok Pekin'in pazarını yabancı yatırımcılara açması ve yerli şirketlere avantaj sağlayan kuralları kaldırmasıyla ilgilenmektedir. Ancak Avrupalı yetkilile-

rin bakışına göre, Çin'in hedeflediği bazı altyapı yatırımları cazip görünse de İpek Yolu projesi genel olarak Pekin'in dünya ekonomisindeki etkisini artırma hedefiyle bağlantılı olarak değerlendirilmektedir. Modern İpek Yolu projesi, Çin'in karadan ve denizden Batı'ya ekonomik atılımı olarak gösterilmektedir. Tarihi İpek Yolu güzergahındaki tüm ülkeleri bu projeye katılmaya davet eden Çin, Asya, Afrika ve Avrupa'yı kapsayan önemli yatırımlar hedeflemektedir (Kalehsar, 2021). Asya Kalkınma Bankası, bölgenin yıllık yaklaşık 800 milyar dolarlık bir altyapı finansmanı açığıyla karşı karşıya olduğunu tahmin edilmektedir (Chatzky, 2020).

Çin ve Türkiye dışında yol üzerindeki diğer ülkeler de İpekyolu girişimiyle yakından ilgilenmektedir. Projede İran ilişkileri için "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı: İran Özel Sektörü İçin Fırsatlar ve Tehditler" başlıklı özel bir rapor hazırlanmıştır. Kazakistan ve İran, kalkınma planlarını İpek Yolu Girişimi ile politika koordinasyonunda başarılı bir şekilde uyumlu hale getirmiştir (Shariatinia ve Azizi, 2019). Bir Kuşak Bir Yol projesi, Avrasya'nın jeopolitik manzarasını önemli ölçüde değiştirme iddiasındadır. Bora (2017) tarafından yapılan bir araştırma, Bir Kuşak Bir Yol girişiminin faydalarından tam olarak yararlanmak için Türk dış politikasının aktif bir rol oynaması ve bu değişen jeopolitik dinamiklere uyum sağlaması gerektiğini ortaya koymuştur. Buna göre bu rolün iki önceliğe odaklanması gerekecektir. Birincisi İran'la çatışmadan kaçınmak ve ikincisi ise Avrupa Birliği ile ticari ve siyasi bağları derinleştirmektir.

Proje kapsamında Pekin ile Moskova arasında döşenecek demiryolunun uzunluğunun 7000 kilometreye ulaşması beklenirken Ukrayna savaşı yukarıdan geçen rotayı tehlikeye koymaktadır. Ancak Rus enerji devi Gazprom'un Çin'de yapmayı planladığı 400 milyar dolarlık bir enerji yatırımının olması ve AB'ye enerji sevkiyatının durdurulmuş olması Batı'nın kaygısını artırırken Türkiye'nin yıldızı parlamaktadır.

İpek Yolu'nun altyapısı için hibeler dışında 200 milyar doların üzerinde harcama yapan Pekin'in dev projesinin maliyetinin 2027 yılına kadar 1,3

trilyon dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Pekin yönetimi İpek Yolu'na katılmaya karar veren İtalya ile, 2,8 milyar dolar değerinde 29 anlaşmaya imza atmıştır. İtalya, İpek Yolu hattını güvence altına alan ilk G7 ülkesi oldu. Yaklaşık 70 ülke projeye ilgi göstermektedir (Peyrouse ve Raballand, 2015).

Giovanni Arrighi'nin çerçevesindeki “*sermaye mantığı*” ve “*bölgesel mantık*”ın birleşimi hem Çin devletine hem de Çin sermayesine, coğrafi vizyonunu daha fazla sermaye birikimine ve belirli bir düzlemde genişlemeye yönelik olarak yeniden yapılandırarak aktif olarak “*mekânsal bir düzeltme*”-ye girişmesi için güçlü teşvikler ve baskı sağlıyor. Deniz İpek Yolu Girişimi (MSRI) dahil olmak üzere “*Bir Kuşak, Bir Yol*” Girişimi ile sonuçlanan ve pek çok sorunun çözümlenmesini gerektiren daha büyük bir mekânsal boyut mevcuttur (Zhang, 2017). Çin'in karayolu hattındaki en yakın sorun Pakistan ve Hindistan arasındaki Keşmir Sorunu hala çözümsüz durmaktadır. İki devlet yıllardır devam eden bu sorunu kendi lehlerine çözememiş ve her ikisini de savaşın eşğine getirmiştir. Bu bölgede çıkabilecek bir savaş, bölgedeki ticareti ve lojistiği büyük ölçüde etkileyecektir. Bunun dışında Çin ile Hindistan arasındaki sınır sorunları da bölgedeki gerilimi artırıyor. Bir diğer sorun da Hindistan'ın Çin ile rekabet halinde olmasıdır. İpek Yolu tam olarak uygulandığında bu rekabet ortamı Çin'in lehine dönecektir. Bir başka yakın sorun da Çin'in kendi içindeki Uygur Özerk Bölgesi'ndedir. Bölgeye yönelik ırkçı ve ayrımcı politikalar nedeniyle bölge Çin ile tam olarak bütünleşmemiştir. Geçtiğimiz yıllarda Uygur Türklerine yönelik saldırılar iki millet arasında husumet yaratmıştır. Çin'e gelen petrol boru hatlarının da bu bölgeden geçtiği düşünülürse Uygur Özerk Bölgesi'ne karşı uygulanan politikalarda bir yumuşama olması normalde beklenir. Orta Asya'da Sovyetler Birliği'nden Rus etkisi son zamanlarda bu Çin'in ve Türkiye'nin ekonomik ve ticaret politikalarıyla kısmen zayıflamıştır. Bölge şimdi Çin'e yönelirken Fergana Vadisi'nin bölgedeki terör alanlarından biri olması nedeniyle bölgedeki terör ve güvenlik riski de yüksek kalmaya devam etmektedir. Afganistan'dan gelen teröristler bölgeye hâkim olmakta ve diğer ülkelere de zarar

verebilmektedir (Serper, 2020). Kazakistan çatışması, Ukrayna işgali ve İran gerilimi ile ilgili sorunlar, İpek yolu girişiminin gerçekleştirilmesinde kritik sorunlar olarak görünmektedir. Bu sorunların doğru teşhis edilerek politik, ekonomik ve kültürel ilişkilerin İpek yolu projesinin hayatıyeti ve etkilerinin doğru bir şekilde değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

İPEK YOLU PROJESİNİN AŞAMALARI

Çin, proje kapsamında 300 milyar dolardan fazla yatırım anlaşması yapıldığını duyurarak One Belt One Road (BRI) projesini 21. yüzyılın en önemli projesi olarak lanse etmektedir. 2020 yılına kadar Çin tarafından projeye 500 milyar Euro (580 milyar \$) yatırım gerçekleştirildiği belirtilmektedir (Ebbighausen, 2018). Demir İpek Yolu'nun bir kısmı Edirne-Kars arasında planlanan 30 milyar dolarlık hızlı tren projesidir. Türkiye'nin bugüne kadar dahil olduğu Marmaray, 3. Köprü, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projeleri de Demir İpek Yolu'nun orta koridorunu oluşturmaktadır. Bu projeler, Doğu-Batı güzergahında Pekin ve Londra arasındaki bağlantıya katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle Çin, Türkiye'nin projedeki varlığını önemsediğinden Çin Devlet Başkanı Xi de projenin her fırsatta beş ilkesi olduğunu ifade etmektedir (EBRD, 2020):

- Artan para dolaşımı
- Yol bağlantılarının iyileştirilmesi
- Engelsiz ticareti teşvik etmek
- Politika iletişimini hızlandırmak
- İnsanlar ve topluluklar arasındaki anlayışı artırmak

Proje ilk duyurulduğunda, uygulanması için onlarca ülkeye 8 trilyon dolar kredi vereceğini açıklayan Çin hükümeti, bir rapora göre projenin ilk yıllarında bazı kurumlara şimdiden milyarlarca dolar bağışta bulunmuştur (Clingendael, 2020):

- İpek Yolu Altyapı Fonu: 40 milyar dolar

- Yeni Kalkınma Bankası: 100 milyar dolar
- Asya Altyapı Yatırım Bankası: 100 milyar dolar

Modern İpek Yolu projesi 3 adımdan oluşmaktadır:

1. Ekonomik kalkınmayı iyileştirecek bir altyapı oluşturarak yeni ticaret fırsatlarını geliştirmek,
2. Çin ve rotadaki ülkelerle yeni ilişkiler geliştirmek,
3. Asya'ya dikkat çekmek.

Proje güzergâh olarak iki güzergahtan oluşmaktadır. Birincisi, Sibiryaya demiryolundan başlayıp Rusya, Beyaz Rusya ve Polonya üzerinden Avrupa'ya ulaşan Kuzey Yolu. Bu koridorun avantajı az sayıda ülkeden geçmesi ve sınır sorununun en aza indirilmiş olmasıdır. İkincisi, Kazakistan'dan başlayıp Hazar Denizi ve Güney Kafkaslar üzerinden Türkiye ve Avrupa'ya uzanan Orta Yol. Bu koridorun sıkıntısı, Kafkas bölgelerinin çatışma potansiyeline sahip olmasıdır.

İPEK YOLU EKONOMİLERİNİN DÜNYA TİCARETİNDEKİ YERİ

Tarihte kervanların yaptığı bu ticaret, son birkaç asırdır öncelikle deniz taşımacılığı ile yapılmaktadır. 21. yüzyılda İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması açısından bu bölgedeki 17 ülkenin dünya ticaretindeki payı göz ardı edilemez. İpek Yolu ekonomilerinin dünya ticaret hacmindeki yüzdelik payı %17 ile %18 arasında değişmektedir. Birleşmiş Milletler üye sayısı açısından 192 ülke arasında on yedi ülkenin toplam ticaret payının %18 civarında olması kritik bir oran olarak görülebilir. Şüphesiz bölge ekonomilerinde dış ticaret hacmi bakımından liderliği elinde tutan Çin ve onu takip eden Hindistan ve Rusya, İpek Yolu'nun ilk üç ekonomisi arasında yer almaktadır. Rusya'nın dış ticaret hacmi (doğal gaz ve petrol) açısından birincil enerji kaynağı olduğu düşünüldüğünde, ekonomik güç açısından Türkiye ekonomisinin ilk iki sırada yer aldığı görülmektedir. Ancak Türkiye'nin stratejik önemiyle birlikte bölgenin enerji merkezi olması bu

noktadaki önemini daha da arttıracaktır. Doğudan batıya, batıdan doğuya yeniden şekillenecek ticaret yolları, bu yol üzerindeki ülkelerin ekonomik zenginliklerinin de artacağı anlamına gelmektedir (Tezer, 2018).

Türkiye dahil 68 ülkeye yayılan dev proje, 4,4 milyar insanı ve küresel GSYİH'nın %40'ını kapsamaktadır (Bilgin, 2017). Dünya pazarının lider tedarikçisi ve üreticisi olan Çin, 2001-2011 yılları arasında AB 27 ülkelerine ihracatını büyük oranda artırmıştır. Son dönemde yapılan yatırımlarla iki bölge arasındaki ticaret ağırlıklı olarak Rusya ve Kafkaslardan geçen deniz yolları ve demiryolları ile sağlanmaktadır (Kulaklıkaya, 2013). Bu anlamda 2016 yılında Çin'e 170,4 milyar Euro ihracat yapan AB, en fazla ticareti 344,6 milyar Euro rakamıyla Çin ile gerçekleştirmiştir. AB ile Çin arasındaki ticaret hacmi, Modern İpek Yolu projesinin hayata geçmesiyle kuşkusuz artacaktır. Bu durum, küresel ekonomik krizle birlikte 2009 yılında ekonomileri yüzde 4,4 küçülen AB ülkeleri için bir fırsat sunmaktadır.

Lojistik alanındaki gelişmelerle birlikte Afrika ülkelerinin ticaretinde de artış gözlemlenmek mümkün olacaktır. İpek Yolu ülkeler arasındaki ticareti geliştirecek ve lojistikte yeni politika ve projeler üretecektir. Kasım 2015'te Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde düzenlenen Çin-Afrika İşbirliği Forumu sırasında Çin, Afrika'ya 60 milyar dolar destek sözü vermiştir. Kenya'da Çinli şirketler Nairobi ve Mombasa'yı birbirine bağlamak için yeni yollar inşa etmektedir. Sonunda bu demiryolu Uganda, Ruanda ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ne ulaşacaktır (Kuo, 2017). Zambiya'daki Çin yatırımları son on yılda 3 milyar doları aştı ve daha fazlası beklenmektedir (Lusaka, 2017). Çin hükümeti ve özel şirketler, binlerce Zambiyalı, müteahhit ve tedarikçi için doğrudan veya dolaylı olarak istihdam yaratan altyapı geliştirme programını yürütmektedir.

Türkiye 2016 yılında Çin'e 2,3 milyar dolar ihracat yaparken, aynı dönemde Çin'den 25 milyar dolar ithalat yapmıştır. TÜİK verilerine göre, 2013 yılından bu yana ihracat azalırken, ithalat aynı seviyelerde kaldı. Gü-

zergâh ülkeleri ise Asya Kaplanları ile başlayan ve Çin'den bağımsız olmayan istikrarlı ekonomik kalkınma sürecine tabidir. Bu noktada, Çin'in 2014 yılı mayıs ayında dev petrol sondaj platformunu Vietnam kıyılarına taşımasıyla başlayan ve Vietnam'da Çin karşıtı kamuoyuna dönüşen gösterilerin tekrarını bölgede hiçbir ülke istemeyecektir (Özay, 2016).

Marshall Planı'ndan sonra en etkili ekonomik plan olan Modern İpek Yolu Projesi 70 ülkeyi yakından ilgilendiriyor. Deniz İpek Yolu ile proje devasa bir boyuta taşınıyor. İngiltere'yi Çin'e bağlamak anlamına gelen proje, 15 Avrupa ülkesini kapsamaktadır (BBC, 2016). ABD, Modern İpek Yolu'nun küresel liderliğinin sonu olduğunun çok iyi farkında. Ancak bunun başta İngiltere olmak üzere proje kapsamındaki diğer ülkelerle ilişkilere nasıl yansıtacağı belirsizliğini korumaktadır. Tarih boyunca önemli ticaret merkezlerine boğaz görevi gören Hayber Geçidi, Afganistan'da yer almakta olup, Modern İpek Yolu'nun önemli geçitlerinden biri olan merkezi bir yerdir. Yine de kaos ve savaşın da merkezini oluşturmaktadır. ABD'nin Afganistan'daki yığılması, proje kapsamında Çin ile yakın ilişkileri olan Pakistan'ı da hedef alıyor. One Belt One Road (BRI) Projesi'nin kritik altyapısı olan "Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru", Pakistan'ın projeye verdiği önemi göstermektedir. Türkiye İpekyolu üzerinden Pakistan ile olan ilişkileri özellikle güçlendirme noktasında ayrı çalışmalar yapmaktadır. Örneğin 16. Uluslararası Sosyal Bilimler ve 4. Uluslararası İpek Yolu Konferansı, Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ACTR) tarafından Pakistan'daki Ulusal Bilim ve Teknoloji Üniversitesi (NUST) Konferans Salonu'nda düzenlendi. Konferansta Türkiye-Pakistan İlişkilerinin Geleceği gibi çeşitli konularda sunumlar yapıldı. İslami Bankacılık ve Finans, Türkiye-Pakistan Tarım Politikaları ve Bilgi Alışverişinin Önemi, İnsani Yardım Konusunda İşbirliği ve Kuşak-Yol Girişimi'nin (BRI) Türkiye-Pakistan İlişkilerine Etkisi öne çıkan konular oldu. ACTR Mütevelli Heyeti Başkanı, Türkiye'nin bölgeyle bin yıllık bir ilişkisi olduğunu belirterek, İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması fikrinden iki ülkenin yararlanması

için araçlar yaratmanın önemine vurgu yaptı. Konferans, Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi ile Ulusal Bilim ve Teknoloji Üniversitesi arasında yapılan ortak değerlendirme toplantısı ile sona ermiştir (TIKA, 2022).

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana bölgenin temel sorunları arasında yer alan Kuzey Kore, özellikle sorun olarak tutulmaya çalışılan bir devlettir. Çin ile Batı arasında tampon bölge görevi gören Kuzey Kore, ABD için Çin'i durdurmak ve Çin için Pasifik Okyanusu'nu açmak anlamına geliyor. Güney Çin Denizi'ndeki tartışmalı bölgelerde hak iddia eden çok sayıda devletin olması ve ABD'nin bölgeye müdahil olması, Kuzey Kore'yi Çin için bir alternatif haline getiriyor. ABD'nin Japonya ve Güney Kore'deki üslerini artırma ve bölgeye yerleşme çabaları Kuzey Kore, Çin ve Rusya tarafından tehdit olarak görülüyor.

Yüzyılın projesi olmak sadece ticaretle sınırlanabilir. Küresel ve bölgesel güçlerin büyük önem verdiği projenin aileyi, toplumu, ekonomiyi ve siyasi yaşamı etkilemesi ve süreçte bu konuların projeye dahil edilmesi olasıdır.

İPEK YOLU'NDAKİ TÜRK-İSLAM MİRASI

Avrasya'da doğu ile batıyı birbirine bağlayan ana karayolu olan İpek Yolu üzerindeki ticaretin yüksek getirisi, yüzyıllardır İslam ve Türk dünyasının her zaman elinde olmuştur. Haçlıların Ortadoğu'dan kovulmasından sonra ticarete açık veren Batı Avrupalılar, yola hakim olmak için birkaç girişimde bulundularsa da başarısız oldular. XIV. ve XV. Yüzyıllar boyunca doğu ticaretini ele geçirebilmek için açık denizlerde yaptıkları geziler ve bu yolla yaptıkları büyük coğrafi keşiflerle yeni rotalar edinmeyi başardılar. Bu gelişme, önemli ticaret hareketlerinin yönünü değiştirdi ve rotaları karadan çok denize yönlendirdi. Daha kolay ve ucuz deniz ticaret yollarının benimsenmesi İpek Yolu'nun asırlık rolünü ve değerini azaltmıştır (Kırpık, 2012). İnsanlığın küreselleştiği ilk ve temel ortamdır. Bu bağlamda İpek Yolu günümüz küreselleşmesine benzemektedir. İnsanlar birbirlerinden haberdardılar, sınırları aşarak birbirlerinden alışveriş yapabilirler ve birbirlerinin kültürleri-

ni öğrenerek etkileşime girebilirler. Bilginin üretimi ve paylaşımı insanlığın gelişmesinde önemlidir. İnsan, zihinsel yetenekleri sayesinde sorgulayan, araştıran, inşa eden ve öğrenmeye meyilli özelliklere sahiptir.

Atasoy'a (2013) göre İpek Yolu'nu araştırarak herhangi bir bilim adamı, Türklerin bazı kavimleri veya kültürel izleriyle karşılaşacaktır. 1980'lerde Japon NHK televizyonu tarafından yapılan ve hayranlıkla izlenen "İpek Yolu Belgeseli" halk tarafından çok iyi bilinen bir örnek olarak verilebilir. Bu belgesel sayesinde o dönemde komünist sistemin kurduğu demir perdeyle dünyayla bağları kesilen farklı Türk toplulukları somut gerçekler olarak dünyanın dikkatine sunulmuştur. İpek Yolu'nun başladığı Batı Çin bölgesinden (Chian şehri) yola çıkan bir İpek Yolu yolcusu, Kaşgar, Turfan, Buhara, Semerkant, Merv, İsfahan, Tebriz gibi Türklerin mührünü taşıyan tarihi şehirlerden geçecektir. Türk tarihi buradan Osmanlı İmparatorluğu'nun son noktasına kadar geniş bir coğrafyada karşımıza çıkar. Bu coğrafya bir Türk kültür alanı olarak da dikkat çekiyor. Mavera-ün-Nehri olarak adlandırılan bölge insanlık tarihinde adeta bir dönüm noktasıdır ve bu dönem kaynaklarda İslam medeniyetinin altın çağı olarak geçmektedir. Bu altın çağın sembolik isimleri alanlarında öncüdür: İbn-i Sina, Farabi, Beyruni, Harezmi, İmam Buhari ve İmam Maturidi. Endülüs'te İslam medeniyetinin bir merkezi kurulurken, diğer merkez Türkistan'da inşa edildi. Türkistan'da yerleşik bu medeniyet, Viyana kapılarına kadar uzanan bir nüfuz alanına sahipken yerel halkın değerlerini sömürmemişti. İpek Yolu bağlamında Ortaçağın kervan ve kervansaraylarıyla kurulan yol sistemi, dönemi için oldukça rasyonel ve modern bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu güzergâhta ortaya çıkarılan eserler bir medeniyet göstergesidir. Büyük Selçuklular döneminde Nizamiye Medreseleri ile yükselmeye başlayan bilim ve kültür seviyesi, Anadolu'da bugün bile hayranlıkla izlediğimiz gelişmeyi simgelemektedir. Erzurum ve Sivas'ta rastladığımız Çifte Minareli Medreseler, Divriği Hastanesi, Kayseri Gevher Nesibe Tıp Medresesi, Kırşehir Cacabey Astronomi Medresesi

gibi eğitim ve bilim kurumları, medeniyetin İpek Yolu üzerindeki izlerinin sadece küçük örnekleridir. Detaylara inmek için ciltler dolusu kitap ve görsel materyal hazırlamak ve sunmak gerekir (Factsanddetails, 2020).

UNESCO 1987 yılında bir proje hazırlayarak bölgede “Büyük İpek Yolu” adı altında 10 yıllık bir araştırma ve belgeleme faaliyeti yürütmüştür. Bu projenin etkileri devam ediyor. Birçok tarihi eser bu şekilde açığa çıkarılmış, korunmuştur ve belgelenmiştir. Seramik, taş ve metal el sanatları üzerine yazıt koleksiyonları toplanmıştır. Ayrıca eski-Türk yazıları, Orhun alfabesi, Çince ve Qidan yazıları, Arapça yazılar bulunmuştur. Yerleşim yerindeki incelemeler 1988 yılında Çimkent Pedagoji Kurumu Seferi tarafından ve 1993 yılından beri de Yassau Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi tarafından yapılmıştır (UNESCO, 2012).

Dünya Turizm Örgütü 1990’lı yıllarda İpek Yolu’nu gündemine almış ve halen devam etmekte olan bir “İpek Yolu Girişimi” projesi geliştirmiştir. İpek Yolu üzerinde kültür turizmini artıran bu proje ile bölgeye dikkat çekildi. İpek Yolu hem tarihte hem de günümüzde Türkler için ayrı bir öneme sahiptir. Bazı tarihçilerin ifadesiyle İpek Yolu “Türk Yolu” olarak adlandırılabilir. Tarihsel olarak gelişen bu ticaret ve kültür yolunda Türk topluluklarının ve devletlerinin izleri bulunmaktadır. Bu yol güzergahında kritik Türk devletleri kurulmuş, büyük savaşlar yapılmış, mimari eserler yapılmış, muazzam bir kültürel miras yaratılmış ve yaşanmıştır. Farklı disiplinlerden bilim adamları bu kültürel mirası ortaya çıkarmak için yıllarını harcarlar. Konuyla ilgili değerli çalışmalar vardır. Bununla birlikte, bölge o kadar geniş ve zengin bir mirasa sahiptir ki, yapılacak çok şey vardır. Türk Ocağı Genel Müdürlüğü bu çalışmalara küçük bir katkı ile orantılı olarak bir bilgilendirme şenliği (sempozyum) yapmıştır (Atasoy, 2013).

TÜRKİYE’NİN PROJEDEKİ KONUMU

Türkiye’nin projedeki konumunu incelerken Çin-Türkiye ilişkilerini de göz önünde bulundurmamak büyük önem taşıyor. Türkiye İstatistik Ku-

rumu (TÜİK) verilerine göre, 2013 yılından itibaren ihracatta kademeli bir düşüş yaşanırken, ithalat aynı seviyelerde kalmıştır. Çin, Türkiye'nin toplam ithalatında %12'lik pay ile lider konumdadır. Ticaret açığını azaltmak için daha fazla Türk ürününün Çin pazarına ulaşması gerekmektedir. Proje kapsamındaki koridorun tam olarak faaliyete geçmesiyle birlikte Türkiye ile Çin arasındaki transfer süresinin 30 günden 10 güne düşmesi beklenmektedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2016 yılında Çin'de düzenlenen Kuşak ve Yol Uluslararası İşbirliği Forumu'nda yaptığı konuşmada, "Özellikle dünyada gelişen teröre karşı bu girişim, terörü adeta yok edecek bir girişim olacaktır. Türkiye bu projeyi desteklemek için demiryollarından lojistik yatırımlarına, havalimanlarına kadar birçok adımı hayata geçirdi ve atmaya da devam ediyor" şeklinde destekleyici ifadeler kullanmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2013 yılından itibaren Çin'e yapılan ihracatta kademeli bir düşüş yaşanırken, ithalat aynı seviyede. Buna göre Çin, Türkiye'nin toplam ithalatında yüzde 12'lik payla lider durumda. Ancak Ankara bunun devam edemeyeceğine inanıyor ve Çin'in pazarını Türk ürünlerine açmasını bekliyor.

Tablo 1. Çin ile Yapılan Ticaret Dengesi (Milyar \$)

YIL	İHRACAT*	İTHALAT	HACİM	DENGE
2013	3,6	24,68	28,29	-21,08
2014	2,86	24,92	27,78	-22,05
2015	2,41	24,86	27,27	-22,45
2016	2,32	25,44	27,76	-23,12
2018	2,91	20,71	23,63	-17,80
2019	2,58	18,49	21,08	-15,90
2017	2,93	23,37	26,30	-20,43

Kaynak: <https://www.mfa.gov.tr/>

* www.mfa.gov.tr tarafından Milyar dolar olarak sağlanan verilere göre; Türkiye'den Başlıca İhracat Kalemleri: Mermer ve traverten, krom, bakır, kurşun, demir, doğal borat cevherleri, borik oksit, borik asit. Türkiye'ye Başlıca İthalat Kalemleri: Otomatik bilgi işlem makineleri, telsiz telefon cihazları, oyuncaklar, görsel-işitsel cihazlar, kruvaziyer/ticari gemiler.

İki ülke arasındaki kazan-kazan işbirliğinin başlamasına örnek gösterilebilecek kritik projelerden biri de Çin'in ilk denizaşırı yüksek hızlı tren projesi olan Ankara-İstanbul hattıdır. Bu hızlı tren projesi, CRCC (Çin Demiryolu İnşaat Şirketi), CMC (Çin Ulusal Makine İthalat ve İhracat Şirketi) ve Türk firmalarının ortak girişimiyle başlatıldı. Böylece Ankara-İstanbul arasındaki 533 kilometrelik 7 saatlik mesafe üç buçuk saate indirildi. Bu proje, Çin'in tamamlanmış tek denizaşırı yüksek hızlı demiryolu hattıdır. Çin, İpek Yolu projesinin olmazsa olmazı olan Türkiye ile ilişkilerini geliştirirken, proje için kritik olan demiryolu ağına da destek vermektedir. Türkiye'nin altyapı yatırımları için Çin'in teknolojik bilgi birikimine, Çin Halk Cumhuriyeti'nin ise yeni yatırım pazarlarına ihtiyacı vardır. Bu nedenle iki ülkenin birbirine görece bağımlılığında bahsetmek mümkündür.

Türkiye'nin hızla büyüyen ekonomisinde yeni yatırımlara ve ticari fırsatlara ihtiyacı var. Bu proje Türkiye'nin bir ulaşım ve enerji koridoru olmasını sağlayacaktır (Akçay ve Tang, 2020). Toplam 25 bin km demiryolu uzunluğuna ulaşmak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları'nın 2023 hedefleri arasında yer almaktadır. Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşım Türkiye'nin "köprü" konumunu güçlendirecektir. Çinli şirketlerin yüksek hızlı tren ve demiryolu ağı projelerinin ihalelerini kazanmaları, devam eden ticari ilişkileri hızlandıracak; İki ülkenin sektörlerini ve pazarlarını birbirine bağlamaya yardımcı olacaktır. Yüksek hızlı tren projesinin yanı sıra Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi de 2017 yılında Türkiye kesiminin tamamlanması için kullanılmıştır. Türkiye'yi bir uçtan bağlayacak olan Edirne-Kars Hızlı Tren projesi de bunlardan biridir. Türkiye, Avrupa'yı karayolları, demiryolları ve limanlarla birbirine bağlayan İpek Yolu Ekonomik Kuşak Hattı üzerinde yer almaktadır. Bu projenin Türkiye'ye en önemli katkısı, yeni pazarlar açarak ihracat hacmini genişletmesidir. İçin; Bir Kuşak Bir Yol Projesi zirvesinde Türkiye ile Çin arasında farklı alanlarda birçok anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaların ana başlıkları şu şekildedir;

- Uluslararası Taşımacılık Anlaşmaları,
- Çin ile karşılıklı kültür merkezlerinin kurulmasına ilişkin anlaşma.

Ekonomik, sosyal, kültürel, turizm gibi birçok alanda etkili olacak proje, Türkiye’de önemli bir etkiye sahiptir. Bu bütçenin 40 milyar dolarını ulaşım ağlarına harcamayı planlandığından projenin sadece demiryolu ağı 2 bin kilometre olacaktır. Londra ve Pekin’i kesintisiz olarak birbirine bağlayacak projenin önemli bir parçasını oluşturacak TRACECA projesi, Marmaray ve Yavuz Sultan Selim Köprüleri ile entegre olacaktır. Yapılan çalışmalar sonucunda Türkiye’nin enerji ihtiyacını karşılayacak yeterli petrol ve doğalgaz rezervleri bulunmamaktadır (Turan, 2021). Türkiye, enerji nakil hatları ile Avrasya enerji koridorunda kritik bir ülke konumuna gelmiş, jeostratejik ve jeopolitik önemi daha da artmıştır. Bir Kuşak Bir Yol projesi kapsamında Türkiye önemini daha da artıracak gibi görünmektedir. Türkiye’nin bu girişime katılımı, altyapı işbirliği ve yatırımlarının artırılmasında, ikili ticaret dengesinin geliştirilmesinde ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesinde değer kazanmaktadır. Yaklaşık 70 ülkeyi kapsayacak bu girişim, katılımcı ülkelerle başarılı olacaktır. Bu noktada Türkiye jeopolitik konumu nedeniyle merkezi bir konumdadır ve büyük pay alacağı tüm değerlendirmelerde yerini almaktadır. İpek Yolu güzergahı ve komşu ülkelere kalkınma yardımlarında lider Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA); eğitim programları, projeler ve teknik yardımlarla bölgede aktif rol oynamaya devam etmektedir.

Türkiye, karşılıklı üst düzey ziyaretler, karma ekonomik komisyonlar, kara ulaştırma komisyonları, iş konseyleri ve üst düzey stratejik işbirliği konseyleri aracılığıyla İpek Yolu ülkeleriyle işbirliğini artırmayı ve çeşitlendirmeyi hedeflemektedir. Özellikle Türk Dünyası’nda Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan ile ilişkilerimiz Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi mekanizması çerçevesinde kurulmuştur. Tacikistan ile ülkemiz arasında bir İşbirliği Konseyi kuruldu. Türkmenistan ile ticaret, ekonomi, yatırım ve müteahhitlik başta olmak üzere birçok alanda ilişkilerimiz hızla

gelişiyor. 2019 yılında bölge ülkeleriyle ticaret hacmi 8,5 milyar doları bulan Türkiye'nin bölgede 4 binden fazla Türk şirketi faaliyet göstermektedir. Türkiye ayrıca Orta Asya'dan ve bölgedeki diğer ülkelere gelen öğrenciler için Türkiye Bursları adlı kapsamlı bir burs programı yürütmektedir (Arı, 2020).

İpek Yolu ve çevre ülkelerle dil ve din birliği üzerinden sıcak temaslar da ekonomik ve konfederatif birliğe doğru ilerleme potansiyelini göstermektedir. Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk kültür ve sanatını, dilini ve tarihi mirasını korumak, bu değerleri dünyaya tanıtmak ve genç nesillere aktarmak amacıyla 1993 yılında kurulmuştur. Bu sürece paralel olarak Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan arasında 21 Kasım 2008 tarihinde imzalanan İstanbul Anlaşması ile Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA) 9. Genel Kurulu kurulmuş, 18 Aralık 2019 tarihinde Bakü'de gerçekleştirilmiştir. (MFA, 2020).

İpek Yolu stratejisine paralel olarak Türkiye ile Türk Dünyası arasındaki ilişkinin stratejik derinliğindeki en kritik faktör, Türkiye'nin rota üzerinde önemli bir siyasi ve ekonomik güç haline gelmesidir. Bu stratejik pozisyon Karabağ savaşında verdiği destekle artış göstermiş ve Ukrayna savaşı sonrasında da zirveye çıkmıştır. Güçlü olanla bütünleşme eğiliminin izlerinin görüldüğü bölgede Türkiye'nin dünya düzeninde güçlü bir siyasi ve ekonomik aktör olarak konumu, ortak tarih ve kültüre sahip bölge halkı için gerekli ortamı sağlayabilecektir. Türkiye, İpek Yolu'na komşu Orta Asya Türk Cumhuriyetleri hakkında geçmişe göre daha fazla bilgi ve deneyime sahiptir. Dış politikada paradigmayı değiştirerek bölgesel ve küresel sorunlara karşı aktif rol alan Türkiye, sahada edindiği tecrübe ile daha detaylı analizler geliştirebileceği gibi İpek Yolu stratejilerini etkileme potansiyeline sahiptir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin, İkinci Karabağ Savaşı'nda olduğu gibi Türk Dünyası ve İpek Yolu üzerindeki ülkelere yönelik sağlam temelli ve sonuç odaklı bir politika izlemesi ve bu politikanın karşılığını alması beklenmektedir.

Çin-Türkiye İletişim 3. Forumu 26 Eylül 2022 tarihinde gerçekleştirildi. China International Communications Group (CICG) ve Turkuvaz Medya Grubu'nun ortak sponsorluğunda düzenlenen forum, siyaset, ekonomi ve ticaret, kültür, eğitim, bilim ve teknoloji alanlarında ikili stratejik iş birliğinin derinleştirilmesine odaklanmıştır (Shira, 2022). En üst düzeyden temsilcilerin katıldığı toplantıda İpekyolu Projesinin gerekliliklerini güçlendirerek devam ettirecek niyet, strateji ve eylemlerin harekete geçirildiği anlaşılmaktadır.

YOLUN SURIYE BOYUTU

Suriye'deki yeraltı ekonomik potansiyeli, inşaat ekonomisi ve Ortadoğu'da ABD'ye karşı yeni bir "üs" olma potansiyeli, Çin'in ekonomik savaşında esastır. Çin ile Suriye arasında "kuşak ve yol" projesine dahil edilmek üzere bir mutabakat zaptı imzalanmıştı. Bu, Çin'in Suriye savaşının en başından itibaren Rusya ile birlikte Suriye tarafında BMGK'deki veto yetkisini kullanması sonucunda beklenen bir hamleydi (SRB, 2022).

Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın daha 2009'da bahsettiği "Beş Deniz Projesi", Çin'in modern İpek Yolu projesiyle zaten uyumluydu. Akdeniz, Kızıldeniz, Basra Körfezi, Hazar Denizi ve Karadeniz'i birbirine bağlayan Five Seas projesi, bölgedeki tüm ülkeleri AB benzeri bir şekilde entegre etmeyi hedeflemektedir. Ancak İran, Beş Deniz olmasa da Suriye için de tartışılan Kuşak ve Yol projesinin bir parçası. Bu hareket birkaç sonuç önermiştir. Öte yandan Kuşak ve Yol projesiyle küresel ölçekte meydan okuyan Çin, ABD'nin "boşalttığı" Ortadoğu'yu da projesine dahil etmek istiyor. Suriye öncelikli ülkelerden biridir (Zreik, 2022).

Çin'in şu anki projesinde Tahran'dan gelen diğer kısım olan Şam'a oradan da Beyrut'a ulaşmaktadır. Çin, Beyrut limanı için Lübnan ile anlaşabilirse, Akdeniz'e açılan iki limanı olacak ve bu da büyük avantaj sağlayacaktır. Anlaşmanın bir diğer sonucu da Suriye'nin Batı'ya karşı taviz vermeyeceğini açıklaması olmuştur. Batı'nın ekonomik yaptırımları altın-

da hâlâ inleyen bir ülke ne kaybedebilir ki? Suriye ile Çin arasında somut işbirliği adımları atılması, Rusya ve İran'ı da rahatsız etmemektedir. Rusya, Çin ve İran ile dikkatli bir işbirliğine girerek Çin ile çeyrek asır boyunca kendisini bağlayacak anlaşmalar yapmaktadır. Çin, Suriye savaşı sırasında vetolar dışında pek aktif görünmediğinden Rusya, Suriye ve İran üçlüsü tek bir yerde buluşmaktadır (Zreik, 2022).

KAZAKİSTAN ÇATIŞMALARI

Rusya, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri ile sürekli iyi ilişkiler sürdüren Kazakistan, artık tarafını belirlemek zorunda kalmaktadır. Avrasya'nın en önemli iki gücü olan Rusya ve Çin arasında kalan Kazakistan, ABD'nin Orta Asya'daki en büyük ortağı rolünü de üstlenmektedir (Umarow, 2021). BRI projesi Kazakistan ve Rusya'yı çevreleyerek Orta Asya'yı kontrol edeceğinden ve Pakistan, Afganistan, Çin ve Kazakistan (diğer Orta Asya ülkeleri ve İran dahil) hattını kontrol edeceğinden dolayı ABD bu hattı kesmek için çaba sarf etmektedir. Bu nedenle ABD, Kazakistan'ın jeopolitik bir bölge olarak görülmesi nedeniyle Kazakistan ile yakın işbirliği yapmak istemiştir. Başarısız olursa, Amerika Birleşik Devletleri Orta Asya, Karadeniz Havzası, Orta Doğu, Afrika ve Doğu Avrupa'da vekiller ve güçler (terör örgütleri ve paralı askerler dahil) kullanarak hibrit savaşa girişmeye çalışacaktır (Pekin, 2022).

ABD'nin Çin'in Avrasya stratejisine karşı uygulamaya koyduğu Avrasya stratejisi, Çin'in batısında yeni bir stratejik hat (engel) kurmayı hedeflemektedir. Bu hat kuzeyden güneye: Rusya- Kazakistan- Hindistan. ABD'nin Batı'daki ikinci stratejik hattı (engel) Baltık Denizi- Ukrayna- Karadeniz- Adalar Denizi- Doğu Akdeniz ve Türkiye'nin batısından geçen Körfez Bölgesi hattıdır. Yeni satranç tahtası bu şekilde düzenlenmiştir. Kazakistan'daki küresel merkezler ve güçler yalnızca çıkarlarını maksimize etmeye odaklanmıştır. Bölgeye müdahale eden Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (CSTO), Rus hegemonyasını pekiştiriyor. Rusya'yı rahatsız

eden başlıca gelişmeler, Kazakistan'ın küresel pazarlarla bütünleşerek Rus hegemonyasından çıkmaya başlaması ve kültürel kodlarıyla Rus kültürüne dayalı eğitim sistemini revize etmeye başlaması olmuştur (Yaycı, 2022).

UKRAYNA SAVAŞI'NIN ETKİLERİ ÜZERİNE TARTIŞMA

Rus ordusu Ukrayna'yı işgal etmeden önce Batı, Rusya'ya sert yaptırımlar uygulamaya karar verdi. Rusya'ya yönelik yaptırımlar, Rusya'nın birkaç müttefikinden biri olan Çin'i de etkileyebilir. İstilayı doğrudan kınayan ve medyasında öncelikli olarak Rus propagandasını yansıtan ancak doğrudan desteklemeyen Çin, Ukrayna sorununda "gri alan"dadır (Brinza, 2022). Rusya'nın saldırganlığını zımnen kabul eden Çin, Avrupa'ya ihracatının büyük ölçüde düştüğünü ve bu nedenle Çin'in ekonomik büyümesinin olumsuz etkilenebileceğini de kabul etmektedir. Uzmanlara göre, 1997'den bu yana Çin'in GSYİH büyümesine en büyük katkıyı net ihracat yaptı. Çin'in ihracatı 2021'de bir önceki yıla göre yüzde 29,9 artarken, bunun kısa sürede değişmesi beklenmiyor. Çin'in ihracatı deniz taşımacılığındaki sorunlardan olumsuz etkilendiğinden, demiryolu taşımacılığı sürdürülebilir ve faydalı bir seçenek olduğunu kanıtladı. Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmesinin ardından Avrupa Birliği'nin Rusya'ya uyguladığı yaptırımlar, Çin'in demiryolu ihracatını vurduğunda, Demir İpek Yolu zaten sorunluydu. Özellikle Avrupa Birliği, Rusya üzerinden Çin'e çeşitli tarım ve gıda ürünlerini satamıyordu. Bu kez Avrupa'nın ihracatı ve Çin'in Avrupa'ya ihracatı için de aynı şey geçerlidir. Çin, Avrupa'ya yaklaşık 75 milyar dolarlık kargo treni ihraç ediyor ve nakliye, yüksek maliyetler, gecikmeler ve yetersiz ulaşım kaynaklarından etkilenmektedir. Yüksek enerji fiyatları ve jeopolitik kaygılar nedeniyle Çin'in ihracatına yönelik talebin azalması, Rusya'dan Yeni Avrasya Kara Köprüsü'nden mal geçişinin yasaklanması, konteyner krizi, tedarik zinciri sorunları ve deniz taşımacılığı endişeleri, Çin'in yıllık büyümesinin önündeki engellerdir. Yükselen enerji fiyatları, Çin'in diğer önemli ihracat pazarı olan ABD baş-

ta olmak üzere diğer ülkelerdeki tüketicileri de olumsuz etkileyebilir. Putin, Polonya'nın şu an için Çin ile Avrupa arasında bir ticaret merkezi olma hayalini öldürebilir ve bir zamanlar Çin'in en başarılı GCR projelerinden biri olan ve şimdi savaş alanını geçen Yeni Avrasya Kara Köprüsü'nü istikrarsızlaştırabilir (Brinza, 2022).

SONUÇ

İpeğin anavatanı denilince akla Çin ve Doğu Türkistan gelir. Çünkü İpeğin Orta Asya'dan ihraç noktası Doğu Türkistan olmuştur. Çin'in İpek-yolu projesinden beklediği kritik uzun vadeli ekonomik çıkarları şunlardır:

- Dış pazarların genişlemesi,
- Sermaye ihracatı,
- Orta Asya ülkelerinde kritik kaynaklara erişim,
- Yüksek teknolojlili ürün ve hizmet ihracatının artması,
- Üretimin yurt dışına taşınması ve
- Küresel yönetim sisteminde yapısal değişikliklerin başlatılması.

Çin'in girişiminin ABD ve Avrupa tarafından değerlendirilmesi, ekonomik liderlik iddiası ve ülkenin jeopolitik konumunu ekonomik gücüyle dengeleme mücadelesi olarak anlaşılmaktadır. Araştırmacılar, yüksek risklere ve mevcut tehditlere rağmen, İpek Yolu projelerinin, ilgili ülkelerin çıkarları ve uzun vadeli karşılıklı yararları dengesini sağlayan başarılı bir şekilde uygulanabileceği sonucuna varmıştır (*Silin ve diğerleri*, 2018). Çin'in birçok ülkeyi içine alarak Doğu-Batı ticaret, ulaşım ve lojistik ağı oluşturmasıyla küresel ticaretin kesintisiz devam edeceği düşünülmektedir. Bu projeye milyarlarca dolar harcayan Çin, Asya'daki ekonomik hakimiyetini pekiştirmeyi planlayarak iki hat üzerinden yapılacak ticaretle Avrupa'ya kadar sürekli ve kolayca ulaşmayı hedeflemektedir. Bunun için birçok ülke ile ikili anlaşmalar yapmıştır ve altyapılarını geliştirecektir. Yeni demiryolları ve karayolları inşa ederek kara lojistiğini artırmak, limanları genişleterek deniz lojistiğine katkıda bulunmak istemektedir. Hem ülkelerin siyasi yapısı hem de terör,

yolun devamlılığını ve güvenliğini bozabilecek durumdadır. İpek Yolu canlandırıldığında Avrasya bölgesinin kapsamlı bir ticaret ve ulaşım bölgesine dönüşeceği görülmektedir (Serper, 2017).

Covid sonrası Ukrayna savaşıyla birlikte 2022'nin değişen jeopolitiği, tedarik zincirlerini yeniden konumlandırarak Avrupa'yı ABD'ye yaklaştırırken, aynı zamanda Doğu-Batı ticaretinde engeller meydana getirmiştir. Bu sadece Rusya'yı değil, Avrupa Birliği'nin güneyindeki ve doğusundaki diğer tüm ülkeleri etkilemektedir. Çeşitli çevrelerde popülaritesi sürekli artan Türkiye, Hazar Orta Koridoru ve İran üzerinden INSTC gibi güzergahlar üzerinden Basra Körfezi'nin yanı sıra Karadeniz ve Akdeniz'e erişimi ile stratejik olarak bundan faydalanacak bir konumdadır. Bu hem deniz hem karayolu hem de demiryolu yollarıyla Doğu Afrika, Orta Doğu, Güney ve Doğu Asya'ya erişim sağlayabilecek bir stratejik önemi teyit etmektedir. Çin, elbette uzun yıllardır Avrasya'nın en büyük altyapı geliştiricisi olmuştur hat botunca yeni enerji, gıda ve tüketici tedarik zincirlerini hem sürdürmek hem de geliştirmek için çabalarken yeni ticaret koridorlarının ortaya çıkışı çok büyük önem taşımaktadır. Çin yanı sıra, İpek Yolu ekonomileri arasında yer alan Hindistan, Rusya, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Özbekistan, İran ve Türkiye, sahip oldukları ekonomik güç ve enerji rezervleri ile dünya ekonomisinde önemli bir güç merkezi haline gelebileceklerdir. İpek Yolu ekonomilerinden olan Türk Dünyası ülkelerinin bir kısmı sahip oldukları enerji rezervleri ile, bir kısmı da bu enerji rezervlerinin boru hattı ulaşım güzergahı üzerindeki konumu ile çevrimsel bir avantaja sahip olabilecektir. Bölgedeki akrabalık bağları nedeniyle var olan dilsel ve kültürel bağlar ve stratejik konumları ile İpek Yolu ekonomilerine dahil olan Türkistan Coğrafyasında yeterli bir kontrol gücüne ulaşabileceklerdir.

Türki cumhuriyetlerin ithalat ve ihracat sıralamasında Türkiye'nin beşinci ve altıncı sırada yer aldığı görülmektedir. Ukrayna savaşının, gelecek için enerji kaynaklarını güvence altına almak için İpek yolu güzergahının

Türkiye üzerindeki kritik önemini kanıtladığı ve AB ülkelerinin de Çin, Hindistan, Azerbaycan, Özbekistan ve İran kaynaklarını AB'ye bağlayan Türkiye rotasını destekleyeceği oldukça açıktır. Türkiye rotasının doğrulanmış önemi ve avantajı, NATO ve AB tarafından Türkiye'ye özel bir vurgu yapacak ve böylece ekonomik, politik ve askeri ilişkiler kaçınılmaz olarak cesaretlenecektir. Türkiye'nin kamu ve özel sektörlerinin projeye katılımıyla sinerji sağlanmasına yönelik olası politika önerileri aşağıdaki gibidir:

1. Hükümetin Türki Cumhuriyetleri yanı sıra, İran, Hindistan ve Çin ile İpek Yolu Projesi'ni önceliklendirmesi ve projeyi sosyo-ekonomik ilişkilerde merkezi bir konuma yerleştirmesi tavsiye edilebilir.

2. Hükümet, başta Mega İpek Yolu Projesi'ne dahil olanlar olmak üzere komşu ülkelerle ikili ticaret serbestleştirme anlaşmaları imzalayarak İpek Yolu'nun uygulanması için politika koordinasyonu için Türk Ülkeleri, İran, Suriye, Pakistan, Afganistan, Hindistan ve Çin hükümeti ile düzenli olarak fikir alışverişinde bulunabilir.

3. Projede Çin ve diğer destekleyici ülkelerle işbirliğini desteklemek için özel sektör ve hükümet temsilcilerinden oluşan bir İpek Yolu Konseyi kurulabilir.

4. Türk-Çin-Orta Asya ve Batı-Asya koridorunun uygulanması için yönetim istişare ve dördü diyalog eksenine dönüştürülebilir. Bu kapsamda Çin, Kazakistan, Türkmenistan ve İran hükümetleri ve özel sektörleri ile istişarelerde bulunmak; koridor hakkında ortak bir anlayış geliştirmede ve ortak çıkarları gerçekleştirmede faydalı olabilir.

5. Kültürel, sosyal ve teknik işbirliğini geliştirmek amacıyla İpekyolu Ülkeleri için Erasmus ve Farabi** benzeri yapılarda değişim ve hareketlilik programları oluşturulabilir.***

** Detaylar için bakınız: <https://farabi.yok.gov.tr/>

*** Ayrıntılar için bakınız: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/>

Kaynakça

- Akçay N. & Tang Q. (2020) Türkiye's Perceptions of China's Belt and Road Initiative (2013–2017): Media and Think-Tanks Discourse Analysis, China Report, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0009445520916877>
- Ari Y. (2020) The Impact of USD-TRY Forex Rate Volatility on Imports to Türkiye from Central Asia, Economic, Educational, and Touristic Development in Asia, <https://www.igi-global.com/gateway/chapter/250541>
- Atasoy, F. (2013) İpek Yolunda Türk Dünyası Ortak Kültür Mirası, Türk Yurdu, <https://www.turk-yurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=867>
- BBC (2016) İngiltere'den Çin'e ilk yük treni yola çıktı <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39553426>
- Bilgin, C. (2017) Küresel Ticarete Modern İpekyolu, https://www.itohaber.com/haber/dunya/206176/kuresel_ticarete_modern_ipek_yolu_html
- Bora S. I (2017) The New Silk Road Initiative: Turkey's Stakes In The Global Developmental Project, AVİM, <https://avim.org.tr/public/images/uploads/files/13-salih%20isik%20bora.pdf>
- Brinza A. (2022) Putin's War Has Killed China's Eurasian Railway Dreams, Foreign Policy, <https://foreignpolicy.com/2022/03/01/belt-road-initiative-new-urasian-land-bridge-china-russia-poland/>
- Chatzky A. (2020) China's Massive Belt and Road Initiative, CFR, <https://www.cfr.org/background-der/chinas-massive-belt-and-road-initiative>
- Clingendael (2020) China's Silkroad Initiative, <https://www.kvnr.nl/cms/streambin.aspx?documentid=87105>
- DW (2017) Modern İpek Yolu projesi: Beklentiler ve kuşklar, <https://www.dw.com/tr/modern-ipek-yolu-projesi-beklentiler-ve-ku%20isik%20bora/a-38832963>
- Ebbighausen, R. (2018) China's New Silk Road faces resistance from India, partners, DW, <https://www.dw.com/en/chinas-new-silk-road-faces-resistance-from-india-partners/a-44056399>
https://factsanddetails.com/central-asia/Kazakhstan/sub8_4h/entry-6849.html
- EBRD, (2020) Belt and Road Initiative (BRI), <https://www.ebrd.com/what-we-do/belt-and-road/overview.html>
- Factsanddetails (2020) Talgar Medieval Settlement, https://factsanddetails.com/central-asia/Kazakhstan/sub8_4h/entry-6849.html
- Kalehsar O. S. (2021) US Energy Diplomacy in the Caspian Sea Basin, Springer, <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-66929-4>
- Kırpık, G. (2012) Haçlılar ve İpek Yolu, Bilig Dergisi, Bahar Sayı 61, <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2480-published.pdf>
- Kulaklikaya, Ö. (2013) Modern İpekyolu: Orta Asya'nın Küresel Ekonomiye Açılan Kapısı, TEPAV, https://www.tepav.org.tr/upload/files/1361895321-7.Modern_Ipek_Yolu_Orta_Asya_nin_Kuresel_Ekonomiye_Acilan_Kapisi.pdf

- Kuo L., (2017) There's one major pitfall for African countries along China's new Silk Road, Quartz Africa, <https://qz.com/africa/983581/chinas-new-silk-road-one-belt-one-road-project-has-one-major-pitfall-for-african-countries/>
- Ligeti, Layoş (1997). Bilinmeyen İç Asya I-II. Çev. Sadrettin Karatay. İstanbul M.E.B. Yayınları.
- Lusaka, C. C. (2017) Africa, Zambia eye China's Silk Road benefits, <http://www.daily-mail.co.zm/africa-zambia-eye-chinas-silk-road-benefits/>
- MFA (2020) Turkic Council (The Cooperation Council Of Turkic Speaking States, <https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi-en.en.mfa>
- Özüğurlu, M. (2022) Çin'in yolu Şam'a uzandı, Sol, <https://haber.sol.org.tr/yazar/cinin-yolu-sama-uzandi-323630> (18.01.2022)
- Payne, R. (2018). The Silk Road and the Iranian political economy in late antiquity: Iran, the Silk Road, and the problem of aristocratic empire. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 81(2), 227-250. doi:10.1017/S0041977X18000459
- Pekin, İ.H. (2022) Kazakistan'da ne oluyor?, Independent, <https://www.indyturk.com/node/456891/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/kazakistanda-ne-oluyor> (07.01.2022)
- Peyrouse Sebastien & Raballand Gaël (2015) Central Asia: the New Silk Road Initiative's questionable economic rationality, *Eurasian Geography, and Economics*, 56:4, 405-420, DOI: 10.1080/15387216.2015.1114424
- Serper E. (2017) İpekyolu Projesi Küresel Ticarete etkisi ve Güvenlik Sorunları, TASAM, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/46118/ipekyolu_projesi_kuresel_ticarete_etkisi_ve_guvenlik_sorunlari_
- Shariatinia Mohsen & Azizi Hamidreza (2019) Iran and the Belt and Road Initiative: Amid Hope and Fear, *Journal of Contemporary China*, 28:120, 984-994, DOI: 10.1080/10670564.2019.1594108
- Shira D. (2022) Türkiye And China Focus On Developing The Middle Corridor, Silkroad Briefing, <https://www.silkroadbriefing.com/news/2022/09/28/turkiye-and-china-focus-on-developing-the-middle-corridor/>
- Silin Yakov, Kapustina Larisa, Trevisan Italo & Drevalev Andrei (2018) The silk road economic belt: balance of interests, *Economic and Political Studies*, 6:3, 293-318, DOI: 10.1080/20954816.2018.1499072
- SRB (2022) Syria Joins China's Belt And Road Initiative, Silk Road Briefing, <https://www.silkroadbriefing.com/news/2022/01/16/syria-joins-chinas-belt-and-road-initiative/> (16.01.2022)
- Tezer, H (2018) 21. Asırda İpekyolu Ekonomileri ve Türk Dünyasının Ekonomik Gelişim Süreci, Uluslararası İpek Yolunun Yükselişi Ve Türk Dünyası Bilgi Şöleni Konferansı, https://www.researchgate.net/publication/327107761_21_Asirda_Ipekyolu_Ekonomileri_ve_Turk_Dunyasinin_Ekonomik_Gelisim_Sureci
- TİKA (2022) TİKA Supports the 4th International Silk Road Conference, https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_supports_the_4th_international_silk_road_conference-70878
- Turan İ. (2021) Economic Opportunities in One Belt One Road (OBOR) Project and Türkiye's Po-

sition, Handbook of Research on Recent Perspectives on Management, International Trade, and Logistics, <https://www.igi-global.com/chapter/economic-opportunities-in-one-belt-one-road-obor-project-and-Türkiyes-position/269015>

Umarow, T (2021) Can Russia and China Edge the United States Out of Kazakhstan? Carnegie Moscow Center, <https://carnegiemoscow.org/commentary/85078>

UNESCO (2012) Silk Road, <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5754/>

Xin Zhang (2017) Chinese Capitalism and the Maritime Silk Road: A World-Systems Perspective, *Geopolitics*, 22:2, 310-331, DOI: 10.1080/14650045.2017.1289371

Yaycı C. (2022) Turkish perspective on Kazakhstan events, *Yeni Safak*, <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/kazakistan-olaylarina-turkiyeci-bakis-3729752> (12.01.2022)

Zreik M. (2022) China's Modern Middle East Strategy: Strengthening Partnerships With Iran And Syria – Analysis, *IFIMES*, <https://www.eurasiareview.com/15022022-chinas-modern-middle-east-strategy-strengthening-partnerships-with-iran-and-syria-analysis/>

PETROL FİYATLARI VE BİST SANAYİ ENDEKSİ İLİŞKİSİ: FREKANS NEDENSELLİK ANALİZİ¹

Doç. Dr. Sadık KARAOĞLAN*
Doç. Dr. M.Ragıp GÖRGÜN**
Doç.Dr. Abdulkadir BARUT***
Arş. Gör. Furkan DEMİRTAŞ****
Mehmet Şükrü ALPSÜLÜN*****

ÖZET

Petrol arz ve talebinde meydana gelen değişimler, mevcut ve gelecekteki fiyat hareketleri veya finansal piyasalar üzerindeki potansiyel etkisi önemli araştırma konularından biridir. Özellikle de Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde petrol talebi hızla artmakta ve bu durum ise makro ölçekte ülkeleri mikro ölçekte ise firmaları etkilemektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı imalat firmaları için önemli bir girdi olan petrol fiyatı ile Borsa İstanbul (BİST) Sanayi endeksi hisse senedi fiyatı arasındaki nedensellik ilişkisinin Breitung ve Candelon (2006) frekans nedensellik analizi incelenmesidir. Bu amaçla Ocak 1991-Mayıs 2020 dönemi verileri ile öncelikle geleneksel granger nedensellik analizi, Toda ve Yamamoto nedensellik analizi ve son olarak Breitung ve Candelon frekans nedensellik analizi ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak geleneksel

¹ Bu çalışmada 2018 yılında Sakarya'da düzenlenen EFEOS kongresinde sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmiş halidir.

*Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İİBF, İşletme, Türkiye,
sadik.karaoglan@ikc.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8343-1487

**Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Siverek Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Türkiye
r.mehmetgorgun@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-1618-3844

***Doç. Dr., Harran Üniversitesi, Siverek MYO, Türkiye
kadirbarut@harran.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8315-9727

****Arş. Gör., Harran Üniversitesi, Siverek Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Türkiye
fdemirtas@harran.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6069-4919

***** Mehmet Şükrü ALPSÜLÜN, MEB

msalpsulun@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4351-432X

Makale Geliş Teslim Tarihi: 26.09.2022

Makale Kabul Tarihi: 15.12.2022

granger nedensellik analizi, Toda ve Yamamoto nedensellik analizi sonucunda herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmezken, Breitung ve Candelon frekans nedensellik analizi sonucunda petrol fiyatlarından hisse senedi fiyatlarına doğru hem kısa dönemde hem orta dönemde hem de uzun dönemde nedensellik tespit edilmiştir. Hisse senedi fiyatlarından petrol fiyatlarına doğru ise sadece kısa dönemde nedensellik tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: BIST Sanayi Endeksi, Petrol Fiyatları, Frekans Nedensellik Analizi

---

¹Bu çalışmada 2018 yılında Sakarya'da düzenlenen EFEOS kongresinde sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmiş halidir.

THE DEVELOPMENT OF THE WORLD INTERNATIONAL MONETARY SYSTEMS FROM PAST TO THE PRESENT

ABSTRACT

Changes in oil supply and demand, current and future price movements, or their potential impact on financial markets are one of the most important research topics. Especially in developing countries such as Turkey, the demand for oil is increasing rapidly and this situation affects the countries on a macro scale and companies on a micro scale. In this context, the aim of this study is to examine the causality relationship between the oil price, which is an important input for manufacturing companies, and the stock price of the Borsa Istanbul (BIST) Industry index, by frequency causality analysis by Breitung and Candelon (2006). For this purpose, the data for the period January 1991-May 2020 were first analyzed with traditional granger causality analysis, Toda and Yamamoto causality analysis, and finally with Breitung and Candelon frequency causality analysis. As a result, no causality relationship was detected as a result of traditional granger causality analysis, Toda and Yamamoto causality analysis, while as a result of Breitung and Candelon frequency causality analysis, causality was determined from oil prices to stock prices in the short term, medium term and long term. From stock prices to oil prices, causality was determined only in the short run.

Key Words: BIST Industrial index, oil prices, frequency causality analysis

1. GİRİŞ

Enerji, herhangi bir ekonominin modern ekonomik döngüsünün en temel gereksinimidir, Çünkü kilit ekonomik sektörlerde hayati bir girdidir, ancak aynı zamanda ulusal güvenlik ve ekonomik politikaların istikrarını sağlamada kritik öneme sahiptir (Ma vd.. 2021). Petrolün, toplam enerji tüketiminin yaklaşık 1/3'lük payıyla en yaygın enerji kaynağı olduğu tahmin edilmektedir. Petrol yalnızca en yaygın kullanılan enerji malzemesi olmakla kalmaz, aynı zamanda zengin petrol rezervlerine sahip ülkelere siyasi ve ekonomik güç bahşeden eşsiz bir doğal kaynaktır (Bashir vd.2020). Uluslararası Ajansına göre enerji göre, gelişmekte olan ekonomilerin ekonomi politikaları nedeniyle, fosil yakıtlara olan talebi 2040 yılına kadar %30 artacak ve günlük petrol tüketiminin 103,5 milyon varile ulaşacaktır. Sonuç olarak, ham petrol en çok ticareti yapılan emtia haline gelmiş, ancak petrol fiyatlarındaki ani değişimler sadece ekonomi politikalarını etkilemekle kalmayıp aynı zamanda borsaları da etkilediğinden, gelişmekte olan ve endüstriyel ekonomiler üzerinde büyük bir etkiye sahip. Şokların finansal piyasalar üzerinde önemli bir etkisi vardır (Bashir vd.2021).

Son yıllarda, ham petrol fiyatları önemli ölçüde dalgalandırmaktadır ve bu durum şirketlerin operasyonel maliyetlerini ve dolayısıyla satışlarını etkilemektedir. Nitekim, küresel ham petrol fiyatlandırma sisteminin ölçütlerinden biri olan Brent tipi ham petrol fiyatı, yirmi birinci yüzyıldan beri istikrarsızlık göstermektedir. 2000'den 2008'e ham petrol fiyatları en fazla 73 dolardan 132,3 dolara yükselmiş ve Mortgage kredi krizinden sonra

39,95 dolara sert bir düşüş yaşamıştır. Dünya ekonomisi krizden çıkınca 2011’de ham petrol fiyatları da 100 doların üzerine çıkmıştır. Ancak 2016’da yine 26,68 ile tarihinin en düşük seviyelerine gerilemiştir. Covid döneminde ise yine ciddi düşüşler yaşamıştır. 2022 de ise 140 dolar seviyelerine çıkan dolar, **şu an** (Kasım 2022) ham petrol fiyatı 80 dolar civarlarında seyretmektedir. Sonuç olarak, petrol fiyatındaki bu değişim varlık fiyatlarını etkilemekte ve finansal piyasaları doğrudan etkileyen oynaklığı artırmaktadır. Günümüzde giderek daha fazla kişi ve kurum ham petrolü, petrol fiyatındaki oynaklığı artırır ve dolayısıyla ülke ekonomisinin, özellikle de borsadaki oynaklığın artmasına neden olan değerlerin korunması ve yükseltilmesi için bir finansal araç olarak görmektedir (Shazad vd.,2021).

Bu bağlamda hisse senedi piyasaları, petrol fiyatları ve yayılma etkileri arasındaki ilişkinin araştırılması, yatırımcıların portföy risklerini ani piyasa değişimlerinden korumalarına izin verdiği için önemlidir. Finansal piyasalar ile petrol fiyatı değişiklikleri arasındaki ilişki için daha az sayıda araştırma yapılmıştır. (Arouri, 2011; Hamao, 1988; Jones ve Kaul, 1996; Papapetrou, 2001; Park, 2007; Sadorsky, 1999; Scholtens ve Wang, 2008). Bu çalışmalar incelediğinde ise temel olarak metodoloji, veri dönemi ve borsa açısından farklılık göstermektedir. Varlık fiyatlama literatüründeki yaygın yaklaşım, petrol fiyatı veya oynaklık şoklarının hisse senedi piyasaları üzerindeki etkisini ölçmek için petrol fiyatı ve diğer bazı faktörlerle zenginleştirilmiş standart bir piyasa modeli kullanmaktır. Chen vd. (1986), makroekonomik değişkenlerdeki şokların borsa tarafından değerlendirilen riskler olup olmadığını test etmektedir. Uzun ve kısa vadeli faiz oranları arasındaki farkın, beklenen ve beklenmeyen enflasyonun, endüstriyel üretimin ve yüksek ve düşük dereceli tahviller arasındaki farkın hisse senedi fiyatlarındaki değişimi açıkladığı sonucuna varmışlardır. Ancak petrol fiyatlarının borsa üzerinde önemli bir etkisi olmadığını tespit etmişlerdir. Huang vd. (1996), petrol vadeli işlemlerinin ve hisse senedi piyasalarının

etkinliğini, yani bir piyasadaki fiyat değişikliklerinin veya getirilerin değerinde getirilere ne ölçüde yol açtığını incelemiştir. Sonuç olarak petrol vadeli işlemleri getirileri ile çeşitli hisse senedi endekslerinin getirileri arasında neredeyse hiçbir korelasyon olmadığı sonucuna varmışlardır. Buna karşılık Ciner (2011), petrol şoklarının hisse senedi endeks getirilerini etkilediğine ve bu bağlantının 1990'larda güçlendiğine dair kanıtlar sunmaktadır. Sadorsky (1999), petrol fiyatı ile hisse senedi getirileri dahil diğer ekonomik değişkenler arasındaki dinamik etkileşimi ABD verileri ile incelemiştir. Petrol fiyatı değişikliklerinin ve petrol fiyatı oynaklığının reel hisse senedi getirileri üzerinde önemli ölçüde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur. Bastianin vd. (2016), petrol fiyatındaki değişikliklerin yalnızca maliyetleri etkilemediğini, aynı zamanda iş çevrimleri ve borsa oynaklığı üzerinde dolaylı etkileri olduğunu tespit etmişlerdir.

Bu bağlamda bu çalışma; Ocak 1991-Mayıs 2020 dönemi için petrol fiyatları ve BİST sanayi endeksi ilişkisini araştırmakta olup çalışmanın literatüre katkısı ise şu şekildedir;

II) Kullanılan ekonometrik yöntemlerin güncel olması ve sonuçların üç yöntem aracılığı ile karşılaştırılması,

II) Sınırlı sayıda çalışma olan bu alana Türkiye içinde çalışma yapılmış olması.

2. LİTERATÜRÜN İNCELEMESİ

Literatürde şirketin piyasa değeri ile petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi hem sektör bazında hem de ulusal endeks bazında inceleyen bir çok çalışma mevcuttur. Çalışmalarda bu iki değişken arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için kullanılan yöntemler ve dönemler farklılık göstermesinden dolayı net ve ortak bir karara varılmamıştır. Bu çalışmalardan seçilmiş bazı literatür kaynakları şu şekilde özetlemek mümkündür.

Kendirli ve Çankaya (2016) ham petrol fiyatları ile BİST 100 ve BİST Ulaştırma Endeksi (XULAS) arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarında, 04/01/2000 – 30/04/2015 dönemindeki ham petrol varil fiyatı, BIST 100 ve XULAS değişkenlerine ait günlük kapanış verileri kullanılarak aralarındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre BİST 100'den diğer değişkenlere doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunurken yine XULAS'dan ham petrol varil fiyatlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Kaneko ve Lee (1995), birçok ekonomik değişkenin ABD ve Japon borsalarındaki hisse senedi getirileri üzerindeki etkilerini ayrı ayrı incelemiş ve bunların sonuçlarını karşılaştırma fırsatını çalışmalarında yakalamışlardır. Çalışmalarında VAR analizi kullanmış olup elde ettikleri bulgular şöyledir; ABD hisse senedi piyasa getirisi için en önemli etki endüstriyel büyüme oranı ile risk primi ve vade primi ile ilgili olan haberler en çok etkiye sahipken Japonya hisse senedi piyasa getirisi için Hamao (1988) çalışmasından farklı olarak petrol fiyatlarının Japonya hisse senedi piyasa getirisini etkileyen en önemli uluslar arası faktör olarak bulmamışlardır. Buna karşın kendi çalışmalarında petrol fiyatlarının ticaret hacmine kıyasla Japon hisse senedi piyasa getirilerini daha az etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır.

El-Sharif vd. (2005), petrol fiyatları ile İngiltere sermaye piyasasında işlem gören petrol ve gaz sektörüne ait işletmelerin hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi 1 Ocak 1989 – 30 Haziran 2001 dönemi için incelemişlerdir. Çalışmalarında elde ettikleri bulgulara göre bu şirketlerin hisse senedi getirileri ile petrol fiyatları arasında doğru orantı bulmuşlardır. Başka bir ifadeyle petrol fiyatlarındaki pozitif değişim bu sektöre ait hisse senedi getirilerini pozitif olarak etkilediğini tespit etmişlerdir.

Cong vd. (2008), petrol fiyat şokları ile Çin hisse senedi piyasası arasındaki ilişkiyi çok değişkenli VAR yöntemi kullanılarak 1996:1

– 2007:12 dönemi aylık verileri ile analiz yapmışlardır. Çalışmadan elde ettikleri bulgulara göre uluslararası petrol fiyat şoklarının Çin hisse senedi piyasa endeksleri üzerinde fazla etkili olmadığını ancak hem dünyadaki petrol fiyat şoku hem de Çin petrol fiyat şokunun üretim endeksi üzerinde, faiz oranlarından daha etkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Güler ve Temel Nalın (2013), petrol fiyatları ile İMKB 100, İMKB Sınai ve İMKB Kimya, Petrol ve Plastik endeksleri arasındaki ilişkiyi 03.02.1997- 30.11.2012 dönemi haftalık verilerle Granger eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik testi ile belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre bu değişkenlere ait seriler uzun dönemde ilişki içinde olduğu ama buna karşın kısa dönemde aralarında nedensellik ilişkisinin olmadığını tespit etmişlerdir.

Özmerdivanlı (2014), petrol fiyatları ile finansal piyasalarda işlem gören yatırım araçları (BİST100 endeksi kapanış fiyatları) arasındaki ilişkiyi 2003:01 – 2014:02 dönemi günlük veriler kullanılarak Granger eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi ile inceleme yapılmıştır. Çalışmada Granger eşbütünleşme analizinden elde edilen bulgulara göre petrol fiyatları ile BİST 100 endeksinin kapanış fiyatları uzun dönemde denge ilişkisi içindeyken Granger nedensellik testi bulgularına göre ise BİST100 endeksi kapanış fiyatlarından petrol fiyatlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu vurgulamıştır.

Yıldırım vd. (2014), Uluslararası ham petrol ve doğalgaz fiyatlarının sanayi sektörü şirketlerine ait hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi 1991:01 – 2013:11 dönemi aylık veriler kullanılarak Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi yardımıyla incelemişlerdir. Çalışmada Johansen eşbütünleşme analizi sonucundan elde edilen bulgulara göre uluslararası ham petrol ve doğalgaz fiyat endeksleri ile Borsa İstanbul sınai endeksi arasında uzun dönem ilişkisi içinde olduğunu bulmuşlar ve ayrıca uzun dönem analizi sonucunda ham petrol ve doğalgaz fiyatlarının hisse

senedi fiyatlarını pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Granger nedensellik testi bulgularına göre ise petrol fiyat endeksinden sınai endeksine doğru tek yönlü, sınai endeksinden doğalgaz fiyat endeksine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Zortuk ve Bayrak (2016), G-7 ülkelerinde ham petrol fiyat şokları ile hisse senedi piyasa fiyatları arasındaki ilişkiyi 2002:04 – 2014:08 dönemi için aylık verilerle otoregresif gecikmesi dağıtılmış eşik değerli eşbütünleşme testi kullanarak incelemişlerdir. Çalışmalarından elde edilen bulgulara göre petrol fiyatları ile hisse senedi fiyatlarının koentegre olduğunu aynı zamanda uzun dönem dengeye yönelik ayarlanma sürecinin asimetric olduğunu bulmuşlardır.

Şener vd. (2013), petrol fiyatları ile Borsa İstanbul'un kapanış fiyatları arasındaki ilişki incelemek için 2002-2012 dönemi günlük veri kullanılarak, Granger ve Yoon (2003) ve Hatemi-J ve Irandoust (2012) saklı eşbütünleşme testleri yardımıyla incelemişlerdir. Çalışmada analizler sonucunda elde edilen bulgular ışığında petrol fiyatlarında meydana gelecek artış veya azalışların hisse senetleri fiyatlarının oluşmasında etkili olacağını göstermiştir.

Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2016), petrol ve doğal gaz fiyatları ile Borsa İstanbul sanayi sektörü endeksleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığı araştırmak amacıyla 2005:10 – 2015:09 dönemi aylık verilerle Johansen eşbütünleşme testinden yararlanmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre doğalgaz ve petrol fiyatları ile sanayi sektörüne ait endeksler arasında uzun dönemde denge ilişkisi olduğunu bulmuşlardır. Granger nedensellik test sonuçlarına göre ise petrol fiyatlarından ilgili endekse doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Abdioğlu ve Değirmenci (2014), Borsa İstanbul'un alt sektörlerine ait hisse senetleri fiyatları ile petrol fiyatı arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkisiyi 2005-2013 dönemine ait günlük verilerle Granger nedensellik tes-

ti ile alt sektör bazında incelemiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre alt sektör hisse senedi fiyatlarından petrol fiyatlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Kang vd. (2017), petrol ve gaz şirketlerinin hisse senedi getirileri üzerinde petrol fiyat şoklarının hisse senedi getirileri üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Hashmi vd. (2022), Brent tipi ham petrol fiyatlarının Çin borsasına etkisinin genel olarak pozitif olduğunu tespit etmişlerdir. Filis vd. (2011) petrol fiyatlarının hem petrol ithal eden hem de ihraç eden ülkelerin borsaları üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu tespit etmişlerdir. Yun ve Yoon (2019), dört havayolunu (Korean, Asiana, Air China ve China Eastern Airlines) örnek alarak, ham petrol fiyatlarının havayolu endüstrilerinin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışma, volatilité yayılma etkisinin getiri yayılma etkisinden daha şiddetli olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca çalışma, petrol fiyat şokunun etkisinin küçük havayollarında büyük havayollarına göre daha önemli olduğu sonucuna varmıştır.

3. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Bu çalışmada petrol fiyatları (P) ve BİST Sanayi getiri endeksi (BSİ) arasındaki nedensellik ilişkisi frekans nedensellik analizi ile test edilmiştir. Çalışmada kullanılan petrol fiyatları verisi FED LOUIS veri tabanından (<https://www.stlouisfed.org/>) ve BİST sanayi endeksi getirisi ise Türkiye Merkez Bankası elektronik veri dağıtım sistemi (EVDS) (<http://evds.tcmb.gov.tr/>) veri tabanından alınmış olup analiz dönemi 1981 ve 2020 arası aylık verilerdir. Çalışmada Durağanlık analizi için ADF birim kök testi kullanılmış olup, çalışmada kullanılan nedensellik testinin daha güçlü bir test olduğunu göstermek için ise Granger nedensellik ve Toda ve Yamamoto nedensellik testleri kullanılmıştır. Frekans etki nedensellik analizi kısa, orta ve uzun vadeli değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri açıklamaktadır. Bu bağlamda, geleneksel nedensellik analizinden ayrılmıştır.

Bu çalışmada, Breitung ve Candelon'un (2006; 2001) çalışması üzerine kurulmuş bir metodoloji kullanılmaktadır. Frekans nedensellik analizinde 0.01 ile 0.005 arası kısa dönem nedensellik, 1.00 ile 1.50 arası orta dönem nedenselliği 2.00-2500 ise uzun dönem nedenselliği göstermektedir (Bayat vd.,2015:22).

4. AMPİRİK ANALİZ VE BULGULAR

Geleneksel Granger nedensellik analizinde değişkenlerin durağan olması gerekmektedir, Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik analizinde değişkenlerin durağan olmasına gerek yoktur. Ancak Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik analizinin yapılabilmesi için değişkenlerin durağanlık mertebeleri (dmax) ve modelin uygun gecikme uzunluğunun (dvar) belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla yapılan ADF birim kök testi sonuçları tablo 1 de rapor edilmiştir.

Tablo.1 ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Sabitli I(0)	Sabitli I(1)
Petrol	-1.844 (0.459)	-12.548 (0.01)***
Bist İmalat Endeksi	-1.830 (0.515)	-16.144 (0.01)***

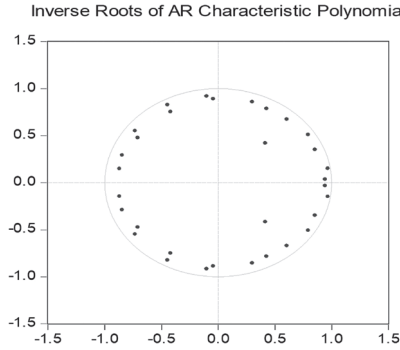
Not: ***, **, * Değişkenlerin sırası ile %1,%5 ve %10 önem düzeyinde durağan olduğu ifade etmektedir.

Tablo 1'e göre değişkenler seviye değerlerinde yani I(0) 'da birim köklü iken birinci fark seviyesinde yani I(1)'de ise birim kök içermektedirler. Yani değişkenlerin durağanlık mertebeleri I(1) olarak tespit edilmiştir. Değişkenlerin durağanlıkları tespit edildikten sonra ikinci aşama olan uygun gecikme uzunluğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi için Hannan Quinn (HQ) ve Schwarz (SC) bilgi kriterlerinden yararlanılmıştır. Ancak HQ ve SC bilgi kriterlerinin işaret ettiği 2 gecikmede oto-korelasyon sorunu ortaya çıktığı için oto-korelasyon sorunu olmayan 16 gecikme uygun gecikme uzunluğu (dvar) olarak tespit edilmiştir.

Tablo. 2 LM- Oto-korelasyon Testi

Lags	LM-Stat	Prob
1	0.597249	0.9634
2	1.857308	0.7620
3	0.910551	0.9230
4	1.849649	0.7634
5	1.927713	0.7491
6	5.490804	0.2405
7	3.776974	0.4370
8	2.991488	0.5593
9	4.620310	0.3285
10	1.717070	0.7876
11	1.854721	0.7625
12	4.699305	0.3196

Şekil-1: AR Karakteristik Polinomun Ters Köklerinin Birim Çember Konumu

Ayrıca seçilen gecikme uzunluğunu test etmek için modeldeki köklerin çember konumuna bakılmış ve tüm notaların çember içinde olduğu dolayısı ile seçilen gecikme uzunluğunda bir sorun olmadığı tespit edilmiştir.

Frekans nedensellik analizinin diğer nedensellik analizlerine göre daha güçlü bir test olduğunu göstermek amacı ile öncelikle petrol fiyatları ve hisse senedi fiyat endeksi ilişkisi geleneksel Granger nedensellik analizi ve Toda ve Yamamoto (1995) testleri ile analiz edilmiştir.

Tablo 3. Granger Nedensellik Analizi

	Chi-sq	Olasılık
Petrol fiyatları BİST imalat endeksinin nedeni değildir	14.44	0.452
BİST imalat endeksi petrol fiyatlarının nedeni değildir	45.67	0.000***

Not: ***, **, * Değişkenler arasında sırası ile %1, %5 ve %10 önem düzeyinde nedensellik olduğunu ifade etmektedir.

Yapılan Granger nedensellik analizi sonucuna göre hisse senedi fiyatlarından petrol fiyatlarına doğru %1 önem düzeyinde tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Tablo 4. Toda ve Yamamoto(1995) Nedensellik Analizi Sonuçları

	Chi-sq	Olasılık
Petrol fiyatları BİST imalat endeksinin nedeni değildir	21.60	0.220
BİST imalat endeksi petrol fiyatlarının nedeni değildir	36.10	0.001***

Not: ***, **, * Değişkenler arasında sırası ile %1, %5 ve %10 önem düzeyinde nedensellik olduğunu ifade etmektedir.

Toda ve Yamamoto nedensellik analizinin de ise yine Granger nedensellik analizinde olduğu gibi hisse senedi fiyatlarından petrol fiyatlarına doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

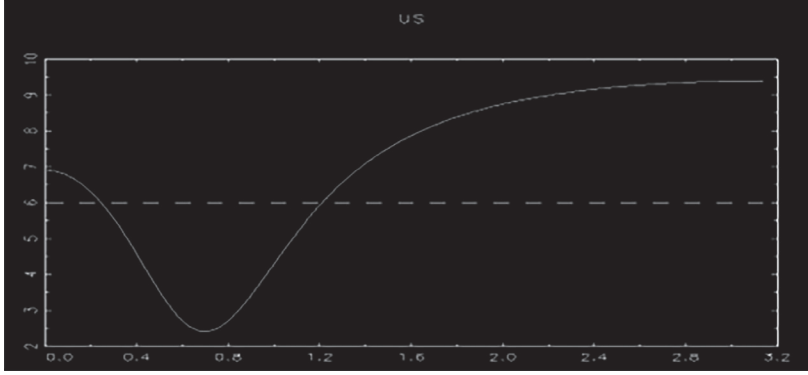
Tablo 5 Breitung ve Candelon (2006) Frekans Nedensellik Sonuçları

ω_i	Kısa Dönem		Orta Dönem		Uzun Dönem	
	0.01	0.05	1.00	1.50	2.00	2.50
Petrol fiyatları BİST imalat endeksinin nedeni değildir	6.50*	6.96*	4.49	7.60*	9.80*	9.40*
BİST imalat endeksi petrol fiyatlarının nedeni değildir	5.25	5.25	4.05	9.16*	8.03*	7.08*

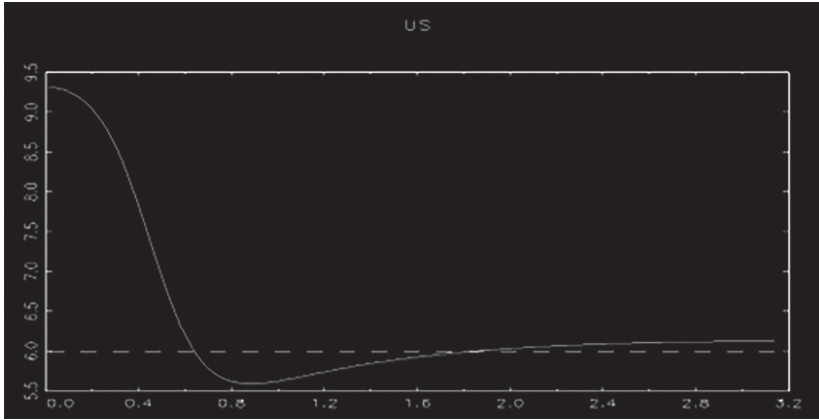
Not: (2, T-2p) serbestlik derecesine sahip F-dağılımı 5.99'a eşit olup, * işareti nedenselliğin olduğunu göstermektedir.

Şekil-2: Petrol fiyatlarından BİST sanayi getirisi endeksine doğru nedensellik analiz sonuçları

Şekil-3: BİST Sanayi Endeksinden Petrol Fiyatlarına Doğru Nedensellik Analiz Sonuçları

Frekans nedensellik analizi sonuçlarına göre petrol fiyatlarından BİST sanayi endeksine doğru hem kısa dönemde hem orta dönemde hem de uzun dönemde nedensellik tespit edilirken, BİST sanayi endeksinden petrol fiyatlarına doğru ise orta dönemde ve uzun dönemde nedensellik tespit edilmiştir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada 1991:M1 ve 2020 M:6 dönemi için BİST sanayi getirisi endeksi ve petrol fiyatları arasındaki ilişki öncelikle geleneksel Granger nedensellik, Toda ve Yamamoto ve ardından bu iki testten daha güçlü olan Breitung ve Candelon (2006) Frekans nedensellik analizi ile incelenmiştir. Geleneksel nedensellik analizlerinde kullanılan değişkenler arasındaki ilişkiyi sadece bir test istatistiği için incelerken, frekans nedensellik testi zaman içerisindeki farklı frekanslar için söz konusu testleri gerçekleştirmektedir. Bu açıdan geleneksel doğrusal nedensellik testleri tüm periyot için, doğrusal olmayan asimetric nedensellik testleri ise genişleme ve daralma dönemlerindeki nedensellikleri incelemektedirler. Bu durum geleneksel nedensellik analizlerinin tek bir test istatistiği değişkenler arasındaki ilişkiyi özetler şeklindeki zımnî varsayımının tersinedir (Ciner, 2011). Frekans alanı nedensellik testi ise tüm periyot baz alınarak kısa, orta ve uzun dönem şeklinde nedensellik ilişkisini incelemektedir. Bu bağlamda Breitung ve Candelon (2006) Frekans nedensellik analizinin daha güçlü bir test olduğunu söylenebilmektedir.

Çalışma sonucunda geleneksel Granger nedensellik analizi ve Toda ve Yamamoto nedensellik analizinde BİST Sanayi getiri endeksinden petrol fiyatlarına tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Ancak bu testlerden daha güçlü ve güvenilir sonuçlar veren Breitung ve Candelon (2006) Frekans nedensellik analizi sonucuna göre ise petrol fiyatlarından BİST sanayi getiri endeksine doğru hem kısa hem orta hem de uzun dönemde nedensellik ilişkisi tespit edilirken, BİST sanayi getiri endeksinden petrol fiyatlarına doğru ise orta dönem ve uzun dönemde nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Bulgular, küresel olarak petrol fiyatı ve BİST imalat endeksi arasında ilişkinin bazı dönemlerde olduğunu bazı dönemlerde olmadığını göstermektedir. Sonuç, hisse senedi piyasalarının petrol fiyatı ile ilişkili olmadığını iddia eden (Huang vd. 1996) ve ilişkili olduğunu iddia eden (Jones ve Kaul, 1996) bazı önceki bulgularla tutarlıdır. Piyasa durgunluğu veya gerileme dönemlerinde, borsa endeks getirileri ile petrol fiyatı getirileri arasındaki ilişki güçlenmektedir. Diğer yandan; bu çalışma ulusal ve uluslararası yatırımcılara, yatırım yaparken petrol fiyatlarının da dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Kaynakça

- Abdioğlu, Z., & Değirmenci, N. (2014). Petrol Fiyatları-Hisse Senedi Fiyatları İlişkisi: Bist Sektörel Analiz. *Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8).
- Arouri, M. E. H., Jouini, J., & Nguyen, D. K. (2011). Volatility spillovers between oil prices and stock sector returns: Implications for portfolio management. *Journal of International money and finance*, 30(7), 1387-1405.
- Bashir, M. A., Sheng, B., Doğan, B., Sarwar, S., & Shahzad, U. (2020). Export product diversification and energy efficiency: Empirical evidence from OECD countries. *Structural Change and Economic Dynamics*, 55, 232-243.
- Bastianin, A., Conti, F., & Manera, M. (2016). The impacts of oil price shocks on stock market volatility: Evidence from the G7 countries. *Energy Policy*, 98, 160-169.
- Bayat, T., Özcan, B., & Taş, Ş. (2015). Türkiye’de Döviz Kuru Geçiş Etkisinin Asimetrik Nedensellik Testleri İle Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10 (2), 7-30.
- Breitung, J., & Candelon, B. (2001). Is There A Common European Business Cycle? New Insights From A Frequency Domain Analysis. *Vierteljahrshefte Zur Wirtschaftsforschung*, 70(3), 331-338.
- Breitung, J., & Candelon, B. (2006). Testing For Short-And Long-Run Causality: A Frequency-Domain Approach. *Journal Of Econometrics*, 132(2), 363-378.
- Chen, C. T. A., & Millero, F. J. (1986). Thermodynamic properties for natural waters covering only the limnological range 1. *Limnology and Oceanography*, 31(3), 657-662.
- Ciner, Ç. (2011), “Eurocurrency Interest Rate Linkages: A Frequency Domain Analysis”, *International Review Of Economics And Finance*, 20, 498-505.
- Cong, R. G., Wei, Y. M., Jiao, J. L., & Fan, Y. (2008). Relationships Between Oil Price Shocks And Stock Market: An Empirical Analysis From China. *Energy Policy*, 36(9), 3544-3553.
- Dickey, D. A. Ve W. A. Fuller (1981), “Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root”, *Econometrica*, 49, 1057-1072
- Dickey, D. A. Ve W. A. Fuller, (1979), “Distribution Of The Estimators For Autoregressive Time Series With A Unit Root”, *Journal Of The American Statistical Association*, 74, 427-431
- El-Sharif, I., Brown, D., Burton, B., Nixon, B., & Russell, A. (2005). Evidence On The Nature And Extent Of The Relationship Between Oil Prices And Equity Values In The UK. *Energy Economics*, 27(6), 819-830.
- Eyüboğlu, K., & Eyüboğlu, S. (2016). Doğal Gaz Ve Petrol Fiyatları İle BIST Sanayi Sektörü Endeksleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Journal Of Yaşar University*, 11(42), 150-162.

Filis, G., Degiannakis, S., & Floros, C. (2011). Dynamic correlation between stock market and oil prices: The case of oil-importing and oil-exporting countries. *International review of financial analysis*, 20(3), 152-164.

Granger, C. W. J. (1969), "Investigating Causal Relations By Econometric Models And Cross Spectral Methods" *Econometrica*, 37, 424-438.

Granger, C. W., & Yoon, G. (2002). Hidden cointegration. *U of California, Economics Working Paper*, (2002-02).

Güler, S., & Nalın, H. T. (2013). Petrol Fiyatlarının İMKB Endeksleri Üzerindeki Etkisi. *AİBÜ-İİBF Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*.

Hamao, Y. (1988). An Empirical Examination Of The Arbitrage Pricing Theory: Using Japanese Data. *Japan And The World Economy*, 1(1), 45-61.

Hamao, Y. (1988). An empirical examination of the arbitrage pricing theory: Using Japanese data. *Japan and the World economy*, 1(1), 45-61.

Hashmi, S. M., Chang, B. H., Huang, L., & Uche, E. (2022). Revisiting the relationship between oil prices, exchange rate, and stock prices: An application of quantile ARDL model. *Resources Policy*, 75, 102543.

Hatemi-J, A., & Irandoust, M. (2012). Asymmetric interaction between government spending and terms of trade volatility: New evidence from hidden cointegration technique. *Journal of Economic Studies*.

Huang, R. D., Masulis, R. W., & Stoll, H. R. (1996). Energy shocks and financial markets. *Journal of Futures markets*, 16(1), 1-27.

Jones, C. M., & Kaul, G. (1996). Oil and the stock markets. *The journal of Finance*, 51(2), 463-491.

Kaneko, T., & Lee, B. S. (1995). Relative Importance Of Economic Factors İn The U.S. And Japanese Stock Markets. *Journal Of The Japanese And International Economies*, 9(3), 290-307.

Kendirli, S., & Çankaya, M. (2016), Ham Petrol Fiyatlarının Bist 100 Ve Bist Ulaştırma Endeksleri İle İlişkisi, *Kastamonu University Journal Of Economics & Administrative Sciences Faculty*, 12.

Ma, F., Wang, R., Lu, X., & Wahab, M. I. M. (2021). A comprehensive look at stock return predictability by oil prices using economic constraint approaches. *International Review of Financial Analysis*, 78, 101899.

Özmerdivanlı, A. (2014). Petrol Fiyatları İle BIST 100 Endeksi Kapanış Fiyatları Arasındaki İlişki. *Akademik Bakış Dergisi*, 43,

Papapetrou, E. (2001). Oil price shocks, stock market, economic activity and employment in Greece. *Energy economics*, 23(5), 511-532.

Park, J. W. (2007). *Oil price shocks and stock market behavior: Empirical evidence for the US and European countries* (Doctoral dissertation, University of Missouri--Columbia).

Sadorsky, P. (1999). Oil price shocks and stock market activity. *Energy economics*, 21(5), 449-469.

Scholtens, B., & Wang, L. (2008). Oil risk in oil stocks. *The Energy Journal*, 29(1).

Shahzad, S.J.H., Bouri, E., Rehman, M.U. *et al.* Oil price risk exposure of BRIC stock markets and hedging effectiveness. *Ann Oper Res* 313, 145–170 (2022). <https://doi.org/10.1007/s10479-021-04078-0>

Şener, S., Yılcı, V., & Tıraşoğlu, M. (2013). Petrol Fiyatları İle Borsa İstanbul'un Kapanış Fiyatları Arasındaki Saklı İlişkinin Analizi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (26), 231-248.

Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference İn Vector Autoregressions With Possibly İntegrated Processes. *Journal Of Econometrics*,66(1), 225-250.

Yıldırım, M., Bayar, Y., & Kaya, A. (2014). Enerji Fiyatlarının Sanayi Sektörü Hisse Senedi Fiyatları Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Sanayi Sektörü Şirketleri. *Journal Of Accounting & Finance*, (62).

Yun, X., & Yoon, S. M. (2019). Impact of oil price change on airline's stock price and volatility: Evidence from China and South Korea. *Energy Economics*, 78, 668-679.

Zortuk, M., & Bayrak, S. (2016). Ham Petrol Fiyat Şokları-Hisse Senedi Piyasası İlişkisi: ADL Eşik Değerli Koentegrasyon Testi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(1), 7-22.

TÜRK FİNANS SEKTÖRÜNDE DİJİTALLEŞME VE YENİLİKLER*

Dr. Hale Nur GÜLER**

ÖZET

Büyük veri, yapay zekâ, nesnelerin interneti, artırılmış gerçeklik, robotik otomasyon, blok zinciri, kuantum bilişim, 5G teknolojisi ile bilgi teknolojilerinin yoğun kullanımı sağlanarak iş süreçlerinin ve bilgilerin hızlı para ve zaman tasarrufu sağlayarak elektronik ortama aktarılması ile dijital dönüşüm yaşanmaktadır. İçinde bulunulan koronavirüs salgınının da etkileri ile müşteri ve çalışan beklentileri değişmektedir. Bankaların yoğun rekabet şartlarında daha çevik olmaları beklentilere hızlıca yanıt verecek şekilde alt yapı çalışmalarını sürdürmeleri ve uygulamaları hayata geçirmeleri önemlidir. Nitel olarak tasarlanan bu çalışmada Türkiye’de faaliyetlerini sürdüren 6 bankanın dijital dönüşüm uygulamaları müşteriler ve insan kaynakları faaliyetleri açısından değerlendirilmiştir. Araştırmada içerik analizi yapılarak bankalar arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya çıkartılmıştır. Bankaların dijitalleşme için 2020 yılı için yayınladıkları faaliyet raporlarında paylaştıkları bilgilerle sınırlı olmak üzere elde edilen verilere göre bankaların şubeleri dışındaki dijital kanallarından internet, mobil, çağrı merkezi ve ATM’lerden yapılan işlemlerin çeşitleri artmaktadır. Müşterilerin dijital kanallara yönelmesi için işlem limit kısıtlama-

* Bu çalışma 09-11 Eylül 2022 tarihleri arasında düzenlenen II. Uluslararası Dijital İşletme, Yönetim ve Ekonomi Kongresi’nde Finans Sektöründe Dijitalleşme Uygulamalarının Analizi başlığı ile bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Dr. Öğretim Görevlisi, glrhalenur@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6333-1849

Makale Geliş Teslim Tarihi: 12.12.2022

Makale Kabul Tarihi: 21.12.2022

larında da değişikliğe gidilmektedir. Bankaların müşterilerle kurdukları sözleşmelerin dijital ortama taşındığı şubeye gitmeye gerek olmadan da banka müşterisi olabilmenin yolu açılmaktadır. Görüntülü görüşme ile dijital kanalların kullanılabilmesi için şifre verilebilmektedir. Araştırmaya dahil edilen bankaların dijital dönüşümü birçok ürün ve hizmet faaliyetinde gösterdiği ve çalışanları için de uzaktan çalışma modeli kapsamında eğitim ve gelişim faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, dijitalleşme, dijital dönüşüm, müşteri deneyimi, çalışan deneyimi, koronavirüs salgını

DIGITALIZATION AND INNOVATIONS IN THE TURKISH FINANCE SECTOR

ABSTRACT

Big data, artificial intelligence, internet of things, augmented reality, robotic automation, blockchain, quantum computing, 5G technology and information technologies are used intensively and digital transformation is experienced by transferring business processes and information to electronic environment by quickly saving money and time. With the effects of the current coronavirus epidemic, customer and employee expectations are changing. It is important for banks to be more agile in intense competition conditions, to continue their infrastructure work and to implement practices in a way that will respond quickly to expectations. In this qualitatively designed study, digital transformation practices of 6 banks operating in Turkey were evaluated in terms of customers and human resources activities. In the research, the similarities and differences between the banks were revealed by making content analysis. According to the data obtained, limited to the information shared by the banks in the annual reports published for digitalization for 2020, the types of transactions made through the internet, mobile, call centers and ATMs through digital channels other than banks' branches are increasing. Transaction limit restrictions are also being changed in order to direct customers to digital channels. It paves the way for becoming a bank customer without the need to go to the branch where the contracts that banks have made with customers are transferred to the digital environment. A password can be given to use digital channels with video calls. It is seen that the banks included in the research

demonstrate digital transformation in many product and service activities and continue their training and development activities within the scope of the remote working model for their employees.

Key Words: Banking, digitalization, digital transformation, customer experience, employee experience, coronavirus epidemic

GİRİŞ

Teknolojideki değişim kurumların ürün ve hizmet süreçlerinde değişikliğe yol açmaktadır. Bilgi teknolojileri kullanılarak her türlü elektronik veri oluşturulup, işlenip güvenli hale getirilerek iş süreçlerinin ve bilgilerin hızlı para ve zaman tasarrufu sağlayarak elektronik ortama aktarılması ile dijital dönüşüm yaşanmaktadır. Dijital dönüşümle birlikte iş yükü azalmaktadır. Dönüşümün yaşandığı kurumlarda verimlilik artmaktadır. Dijital ortama taşınan işler dolayısı ile kağıt, baskı, posta, arşiv ve tesis maliyetleri azalmaktadır. Dijitalleşen kurumlarda istenen belgelere kısa süre içinde ulaşım yapılabilmektedir. Verilere anlık olarak hızlı şekilde erişim yapılabilmektedir. Kağıt kullanımının da azalması ile ağaçların kesilmesinin önüne geçilerek çevre korunmasına katkıda bulunmaktadır. Kurumlar dijital teknoloji ile verimli bir otomasyon oluşmasına imkân yaratmaktadır. Dijital değişimde insan, teknoloji ve süreç bir arada hareket etmekte, bu unsurlar dönüşümün nedenini ve sonucunu oluşturmaktadır.

Düşük maliyetle ürün ve hizmetlerini müşteriye ulaştırmak isteyen kurumların içinde bulunulan dönemin gerektirdiği şekilde çevik yapıda kalarak hızlı şekilde değişikliklere ayak uydurması bugün ve yarın sektörde yerlerini korumalarını sağlamaktadır. Koronavirüs salgınının da etkisi ile müşteriler dijital işlemlere yönelmişlerdir. Bankacılık sektöründe yoğun rekabet şartları ve yasal düzenlemeler altında bankalar müşterileri için dijital dönüşümle birlikte ürün ve hizmet sunumuna devam ederken bir yandan da değişen müşteri beklentileri için hızlı çözümler üretmeye çalışmaktadırlar. Ürün ve hizmetin sunulmasından ve ardından doğan süreçlerde bankalar hızlı şekilde müşteri deneyimini iyileştirmeyi

hedeflemektedir. Bankalar en iyi verimi alabilmek için dijitalleşme sürecini benimsemektedir.

Salgının etkilerinden korunmak için uzaktan çalışma modeli ile uygun olan bölümler için çalışanlarını evden çalıştırmaya başlayan sektörler arasında yer alan bankalar, en iyi çalışan deneyimi yakalamaya çalışmaktadır. İnsan kaynakları uygulamalarını etkili şekilde yürütmeye çalışan bankaların dijital dönüşüm süreçleri kapsamında teknolojinin etkisi ile işe alımdan, eğitim ve gelişim faaliyetlerine kadar dijital uygulamalardan destek aldıkları bilinmektedir. Çalışmada Türkiye’de faaliyetlerini sürdüren kamu ve özel sermayeli 6 bankanın dijital dönüşümle birlikte müşteriler ve insan kaynakları için uygulamaları değerlendirilmektedir. Bankalar arasındaki benzerlik ve farklılıkların da ortaya konulduğu ve araştırma verisi kapsamında ele alınan bir yıllık periyod içinde çalışmada sektörde dijital dönüşümle birlikte gelen değişiklikler belirlenmektedir. Dijitalleşme ile ortaya konulan uygulama ve faaliyetlerin belirlenmesinin alanla ilgili araştırmacılara katkı sağlayacaktır.

1.DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE BANKACILIK

Teknolojinin ilerlemesi ile birçok sektörde kişilerin günlük yaşantıları, iletişim şekilleri, iş yapma biçimlerinde dijital dönüşümün etkileri görülmektedir. Dijital dönüşümü oluşturan “Dijital” kelimesi veri üreten, depolayan ve işleyen olumlu ve olumlu olmayan elektronik teknoloji olarak tanımlanmaktadır. Dijital teknolojinin öncesinde elektronik iletim, verilerin belirli frekanstan taşıyıcı dalgalara eklenerek değişen frekans ve elektronik sinyaller olarak ileten teknoloji ile sınırlı idi. Günümüz koşullarında teknoloji bilgisayar, uydu ve fiber iletim şeklinde fiziksel iletişim ortamlarında kullanılır hale gelmiştir (Özkaya, 2018: 6-12). “Dönüşüm” ise değişen, daha iyi durumlara ilerleyen ve bazı başlangıç halleri ile başlayan genel süreçtir (Gray ve Rumpe, 2015: 307). Kurum ve kuruluşların günümüzde sektörde kalıcı halde olabilmeleri için ekonomik ilerlemenin sürdürülmesi, katma değer yaratan süreçlerin oluşturulması, verinin analizi ve kullanılması, ürün ve hizmetlerde küresel pazarda rekabet edilebilmesi, teknolo-

jik yeniliklerin sunulması dijital dönüşüm olarak ifade edilmektedir. Dijital dönüşümle birlikte eğitimden sağlığa her alanda yeni nesil bir yaşam şekli meydana gelmektedir.

Dijitalleşmede bir nesne ya da kavram 1'ler ve 0'lar olarak ifade edilerek sanal/dijital ortama aktarılmaktadır (Canan ve Acungil, 2008: 68). Dijital dönüşüm için yapılan birçok tanım bulunmaktadır. Dijital dönüşüm iş süreçlerine dijital teknolojilerin aktarılmasıdır (Liu vd., 2011: 1728). İşletmelerin ilerleyişinin radikal şekilde iyileştirilmesi için teknolojinin kullanılması dijital dönüşüm olarak ifade edilmektedir (Westerman, 2014: 57). Dijital dönüşüm tanımlarında iş modelleri, operasyonel süreçler ve müşteri deneyimlerindeki dönüşüm odak noktasına alınmaktadır (Wiedenmann ve Gröbler, 2019: 552). İşletmelerde dijital teknolojinin ilerleyişi ile ilgili dört aşama bulunmaktadır. Bu aşamalar kişisel bilgisayar, internet, mobil sosyal medya ve nesnelerin internetidir (Klein, 2019: 52).

İşletmelerde internet kullanımına başlanmasına kadar olan süre birinci evredir. 1990'larda internetin kullanılmaya başlaması ile iletişimde farklılıklar olmuştur (Klein, 2020: 1001). Mobil cihazların ve Web 2.0 teknolojisinin kullanılmaya başlanması üçüncü dijital evredir. Web 2.0 ile kullanıcılar da aktif olarak içerik üretebilmeye başlamışlardır. Bu evre sosyal medya evresi olarak da bilinmektedir. Sosyal medya ile işletmeler ve müşteriler değişim göstermiştir. Yer ve zamandan bağımsız olarak mobil cihazlarla iletişim kurulmuş ve iş yapış şekillerinde değişikliklere gidilmiştir. (Klein, 2020: 1001). Dördüncü Sanayi Devrimi şu anda içinde bulunulan nesnelerin interneti ile başlamış olup, ağ ve sensör teknolojisinin entegre olarak nesnelerin izlenebilmesi, diğer nesnelerle iletişim kurulabilmesine imkân sağlamıştır. Akıllı fabrikalar kavramı ortaya çıkmış insandan bağımsız şekilde siber fiziksel sistemlerle üretim kendi kendine yapılabilir hale gelmiştir. Endüstri 4.0 ile müşterilerden çalışanlara tüm paydaşlar birbirleri ile bağlantı kurabilmektedir. Nesnelerin interneti (Internet of Things, IoT) ile yapılan izlemeler neticesinde işletmeler müşterileri hakkında pek çok bilgiye erişim sağlayabilmektedir. Verilerin bulut teknolojisi ile yönetimi müşteri ve işletmelerin arasındaki ilişkiyi değiştirmektedir (Klein, 2020: 1002).

Dijital dönüşümün kurumlar, çalışanlar ve müşteriler için pek çok faydası bulunmaktadır. Dijital dönüşüm iş süreçlerinin otomasyonu ile zaman tasarrufu sağlamaktadır. Görev süreleri kısılacığı için müşteri ve çalışan deneyimini iyileştirebilmektedir. Çok fazla sayıda kanal ile iletişim yollarını artırmaktadır. Tüm verilerin anlık olarak tutulması, erişilmesi ve depolanması mümkündür. Dijital dönüşümle birlikte yeniliklere kısa sürede uyum gösterilebilmektedir (Colton De Vos, 2019: 1). Dijital dönüşümün getirdiği zorluklar da bulunmaktadır. Beceri eksikliği, nitelikli işgücünün azlığı, yetersiz altyapı, eksik düzenlemeler, finansman sağlamadaki güçlük zorluklar arasındadır (Ebert ve Duarte, 2018: 16).

Bankacılıkta şubeler uzun yıllardır müşterilere ulaşımda tek kanal olarak hizmet vermekle birlikte geçen yüzyıl içinde yaşanan teknolojik ilerlemeler ile internet kullanımı artmıştır. Şubelerin yanı sıra bankalar müşterileriyle birçok kanaldan iletişim kurabilmektedir. Bankacılık sektöründe dijital dönüşümün araçları ile müşterilerin beklentileri karşılanacak ve kurumların maliyet avantajı yaratması için uygulamalar geliştirilmektedir. Nesnelerin interneti ile kullanıcıların verileri anlamlandırması kolaylaşacaktır. Finansal teknoloji ve ödeme sistemleri açısından hızlı ve güvenli sistemler sunuldukça sektörde avantajlı durumlar yaşanacaktır. Örneğin kredi kartları temassız ödeme seçeneği sunan NFC (Yakın Alan İletişimi) ile algılama mesafesi dört santimetredir. Türkiye'deki dijital bankacılığın mevcut durumunu ortaya koymayı amaçlayan bir çalışmada Türkiye'de internet bankacılığını aktif kullanan müşterilerin sayısı, 2018 yılının Mart ayı itibarıyla 37 milyon 374 bin kişiye kadar ulaşmıştır. Özellikle para aktarımları ve ödemeler için internet bankacılığına yönelik tercihler de her geçen yıl önemli oranda artmaktadır. Mobil bankacılık hizmetlerini aktif kullanan kişi sayısı ise 2018 yılının Mart ayı itibarıyla 32 Milyon 47 bin kişi olarak hesaplanmıştır. Çalışmada teknolojiyi yoğun şekilde kullanan sektörlerden biri olan bankacılıkta internetin etkin kullanıldığı işlem maliyetlerinde düşüş olacağı öngörülmektedir. İlave olarak karbon salınımının da düşürülerek çevreye katkı sağlanacağı ifade edilmektedir (Zeybek, 2018: 79).

Koronavirüs salgınının dijital bankacılık işlemleri üzerindeki etkisinin

araştırıldığı bir çalışmada bankaların; mobil bankacılık, internet bankacılığı, ATM bankacılığı ve telefon bankacılığı işlem hacmi ve müşteri sayılarında ciddi anlamda artış olduğu gözlemlenmiştir. Bu hizmetlerde en çok artış ise mobil bankacılık işlemlerinde görülmüştür. Bu sonuçlara göre pandemi döneminde mesafenin önemli olması ve bununla birlikte alınan sokağa çıkma tedbirleri kapsamında tüketicilerin dijital bankacılık işlemlerini daha yoğun kullandığını ifade etmek mümkündür (Demirel, 2021: 48). Koronavirüs salgınının dijital bankacılık kullanımı üzerindeki etkilerini inceleyen bir başka çalışmada da dijital bankacılık hizmetlerinin müşteriler için en önemli işlevinin, banka şubesine gitmeden işlemlerini daha esnek bir zaman diliminde gerçekleştirebilmeleri olduğu ifade edilmektedir. Dijital bankacılığın bu temel faydaları müşteri memnuniyetini artırırken, güvenlik endişeleri kullanım düzeyini olumsuz etkilediği de ifade edilmektedir. Zaman ve maliyet tasarrufu, işlem hızı ve kalitesi ile lokasyon esnekliği müşterilerin dijital bankacılık tercihinde temel etkenler olduğu belirtilmektedir. Bu faktörlerin dışında dijital bankacılık kullanımında mücbir sebeplerin de etkili olduğu koronavirüs salgını ile ülkelerin kısıtlama önlemleri dijital bankacılık hizmetlerinin önemini artırdığı ifade edilmektedir (Uzun, 2021: 309). Koronavirüs pandemisinin dijital bankacılık ürün ve hizmetlerinin kullanımı üzerindeki etkilerinin incelendiği bir başka çalışmada dijital kanal kullanımının arttığı ve içinde bulunulan salgın sürecinde daha önce alışılan yüksek temaslı yaşam biçimine geri dönülemeyeceği ve dijitalleşmenin yaşam biçimi haline dönüştürülmesi gerektiği ifade edilmektedir (Beybur ve Çetinkaya, 2020: 161).

Covid-19 pandemisi sürecinde bankaların insan kaynakları stratejilerinin içerik analizi ile belirlenmesi için yapılan bir çalışmada 2020 yılında uzaktan çalışma ve evden çalışma bankalarda yeni insan kaynakları stratejisi olduğu, en fazla vurgunun da dijital/dijitalleşme kavramlarına yapıldığı tespit edilmiştir (Gültekin, 2021: 15). Bankacılık sektöründe bulunan Z kuşağı çalışanları üzerine yapılan bir çalışmada mutluluğun, yenilikçi insan kaynakları uygulamaları ve işten ayrılma niyeti üzerinde aracı etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur (Güler ve Acar, 2019: 579). Yapılan bir çalışmada dijital dönüşümün banka çalışan-

larının motivasyonları ve istihdam edilebilirlik algı düzeyleri üzerinde anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir (Demirel, 2019: 2944).

2. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Araştırmada Türkiye’deki bankaların dijitalleşmeye yönelik bakış açıları-
nın belirlenmesi müşterilere ve insan kaynaklarına yönelik dijital uygulamaların belirlenerek bu yöndeki politikalarının incelenerek benzer ve farklı yanlarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Nitel olarak kurgulanan çalışmada doküman incelemesi yapılmıştır. Nitel çalışmalarda veriler internet sayfalarından, haber bloglarından, elektronik postaldan elde edilebilmektedir (Baş ve Akturan, 2008: 118). Araştırma için nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi ile ilerlenerek amaçlı örnekleme yönteminden yararlanılmıştır.

Türkiye’de faaliyet gösteren şube sayısına göre büyüklükleri belirlenen en büyük özel ve yabancı sermayeli 6 banka için inceleme yapılmıştır. Türkiye Bankalar Birliği (TBB) resmi internet sayfasından bankaların şube büyüklüklerine ulaşılmıştır. Veriler elde edilirken bankaların kamuoyu ile paylaştıkları 2020 yılı yıllık faaliyetlerine yönelik raporlarından yararlanılmıştır. Verilerin elde edilmesi için bankaların faaliyet raporlarında “dijital” ve “dijitalleşme” kavramları aranmış olup, kavramlar elde edildiğinde müşteriler ve insan kaynakları için yaptıkları faaliyetler veri olarak kabul edilmiştir.

Bankaların dijitalleşmeye yönelik müşteriler ve çalışanlar için uygulama ve politikalarının belirlenmesi için yapılan araştırmada araştırma sorusu aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

- Bankalarda dijitalleşmeye yönelik uygulama ve faaliyetler nelerdir?

2.1.Araştırmanın Bulguları

Araştırmaya göre Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş., Türkiye İş Bankası A.Ş., Türkiye Halk Bankası A.Ş., Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O., Türkiye Garanti Bankası A.Ş. ve Yapı Kredi Bankası A.Ş.’nin dijitalleşme ile ilgili müşteriler ve insan kaynakları uygulamaları ile ilgili veriler elde edilmiştir.

Kamu sermayeli bankalardan Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası'nın dijitalleşmeye yönelik uygulama ve politikaları dijital kanallardaki işlem çeşitliliği artışı, karekodla işlem yapma, senet tahsilatının internet bankacılığı kanalı ile yapılabilmesi, Merkez Bankası FAST sistemiyle entegre olunması, ikinci el araç satışlarında güvenli ödeme sisteminin kurulması, mobil kanal ve internet bankacılığında BES satış ve tahsilat kolaylığı, şubeye gitmeden mobil bankacılık müşterisi olma, internet bankacılığı şifresinin yenilenebilmesi, sözleşmelerin dijital ortama aktarılması, yapılandırmanın dijital kanallardan yapılabilmesi, kredi kullanımının dijital kanallardan yapılabilmesi olarak ifade edilmektedir.

Türkiye Halk Bankası A.Ş. uygulama ve politikaları kredi başvuru sonuçlarının hızlı sonuçlandırılması, ödeme ve tahsilat sistemlerinin dijitalleşmesi, şubeye gitmeden borç erteleme işlemlerinin dijital taşınması, KOBİ'lere yönelik eğitimlerin dijital platformda verilmesi, kredi işlemlerinin dijital taşınması olarak ifade edilmektedir.

Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.'nun uygulama ve politikalarına bakıldığında şube operasyonlarında dijitalleşme, kağıtsız bankacılığa geçiş, dijital kanal kullanımlarındaki artış nedeniyle modern güvenlik operasyon merkezinin kuruluşu, borç erteleme işlemlerinin dijital kanallardan yapılabilmesi, dijital onay için subelerde gişe önünde dijital tablet uygulamasına geçiş, ilk e-teminat mektubu işleminin gerçekleştirilmesi, dijital kanallardan müşterilerin iletişim adreslerini güncelleyebilmeleri, mobile giriş yapılmadan QR para çekme/yatırma işlemlerinin yapılabilmesi, şubeye gelmeden müşteri olma ve kredi kullanma süreçlerinin dijitalleşmesi, kurulumlar sırasında müşterilerin önceden bilgilendirilmesi için planlı çalışma takvimi menüsünün devreye alınması olarak ifade edildiği görülmektedir.

Özel sermayeli bankalardan Türkiye İş Bankası A.Ş.'nin dijitalleşmeye yönelik uygulama ve politikaları bazı kampanyaların dijital ortama taşınması, sözleşmelerin dijital ortama taşınması, yapay zeka çalışmaları ile bireysel müşterilerin mobil ve internet bankacılığında döviz alım satım ve hesap açma işlem-

lerinde müşteri özelinde farklılaştırılması, kişisel iletişim yapmaya uygun dijital pazarlama teknolojilerine yatırım, yapay zeka ve doğal dil işleme teknolojileri kullanılarak geliştirilen ve müşterilerin dijital temas noktalarında konuşarak ya da yazarak işlem yapabilmelerini sağlayan kişisel asistan uygulaması, dijital kanallardaki işlem çeşitliliğinin artırılması şeklinde ifade edilmektedir.

Türkiye Garanti Bankası A.Ş.'nin dijitalleşmeye yönelik uygulama ve politikaları dijital bankacılık kullanımında artış, dijital kanallardaki işlem çeşitliliğinin artırılması, veri gizliliği ve siber riskler nedeniyle dijital risk yönetimi çalışmaları, dijital kanal ve ATM'lerde işlem limitlerinde artış, vadeli mevduat işlemlerinin dijital kanala taşınması, 65 yaş üstü müşteriler ve kamu kurumlarından maaş alanlar için görüntülü görüşme ile dijital kanal şifresi alma akışının geliştirilmesi, kadın girişimci buluşmalarının dijital ortama taşınması, işletme sahipleri ile maaş anlaşmalarının dijital ortama taşınması, dijital kanal kullanmayan müşteriler için şubeye gitmede yap başlığında bilgilendir sağlanması şeklinde ifade edilmektedir.

Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.'nin dijitalleşmeye yönelik uygulama ve politikaları dijital kanallar ve çağrı merkezinden sağlanan işlemlerin sorunsuz devam etmesi, dijital kanal hizmet çeşitliliğinde artış, ATM'lerden yapılabilecek işlem limitlerinde artış, şube ziyareti olmadan müşteri olabilme kolaylığı sağlanması, kredi belgelerinin dijital onaya taşınması, müşterilerin telefon bilgilerinin şubeye gitmeden mobil üzerinden güncellenebilmesinin sağlanması, dijital kanal kullanımını isteyen müşteriler için şifre alımının kolaylaşması ve 65 yaş üstü müşteriler için uzaktan müşteri olabilmek için görüntülü görüşme sisteminin geliştirilmesi, şubeye gitmeden önce mobil kanal üzerinden randevu alınabilmesi, sigorta ürünlerinin dijital kanallardaki ulaşılabilirliğinin artırılması, ülkem için engel tanımıyorum projesi kapsamında 617 sesli kitap dijital ortama taşınması, dijital güvenliğe önemle yaklaşılması şeklinde belirtilmektedir.

Kamu ve özel sermayeli bankaların dijital dönüşüm süreçleri ile birlikte dijital kanallar olarak ifade edilen internet, mobil, çağrı merkezleri ve ATM'ler işlem çeşitliliğini artırdıkları ifade edilmektedir. Bankaların şubeler aracılığı ile yapılan

işlemlerin yanı sıra dijital kanallardan yapılan işlemlerin çeşitlerinin artırılmasının yanı sıra işlem limitlerinin genişletildiği de ifade edilmektedir. Kredi kullandırımı, hızlı para transferi, bilgi güncelleme işlemleri, sigorta ve vergi ödemeleri dijital ortama aktarılmıştır. Mobil bankacılığa dahi giriş yapmadan QR kod ile ATM'lerden para çekilebilmesi ve yatırılabilmesi imkânı getirilmiştir. Şubeye gitmeden banka müşterisi olabilmek için alt yapının kurulduğu belirtilmektedir.

Kampanyaların bazıları dijital ortama taşınmıştır. Müşterilere özel yapay zeka teknolojisi ile dijital kanallarda döviz kurları sunulabilir hale gelinmiştir. Müşteriler ile kurulan sözleşmelerin dijital ortama taşınarak kağıtsız ortam yaratılma çabası sürdürülmektedir. Görüntülü görüşme teknolojisi ile dijital kanallar için şifre verilebilir hale gelinmiştir. Dijital risklerin önüne geçebilmek için çalışmalar yapılmaktadır.

Kamu sermayeli bankalardan Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.'nin çalışanlar için dijitalleşmeye yönelik uygulama ve politikalarının dijital kütüphane, dijital okur yazarlık eğitimlerinin düzenlenmesi olarak ifade edildiği görülmektedir. Türkiye Halk Bankası A.Ş.'de eğitimlerin dijital ortama taşınması, eğitmenlerin dijital eğitim için hazırlanması ve dijital kütüphane uygulaması belirtilmektedir. Türkiye Vakıflar Bankası T. A. O.'da dijital öğrenme ortamları, kişiselleştirilmiş öğrenme, dijital dönüşümde süreci yönetebilecek çalışan istihdamını sağlamaya yönelik faaliyetler olarak ifade edilmektedir.

Özel sermayeli bankalardan Türkiye İş Bankası'nda eğitimlerin dijital ortama taşınması, çalışanlar ile uygulama ve süreçlerin paylaşıldığı mobil uygulamanın hayata geçirilmesi, veri okuryazarlığı eğitimi, kişiye özel dijital öğrenme altyapısının kurulması; Türkiye Garanti Bankası A.Ş.'de dijital eğitim, dijital eğitim bülteni, online zirve, üniversite eğitimlerinin dijital ortamda çalışanlarla paylaşılması; Yapı ve Kredi Bankası A. Ş.'de sanal eğitimler, dijital kaynaklarla çalışanların mesleki ve kişisel gelişimlerinin desteklenmesi, oluşturulan dijital platformlarla çalışanların desteklenmesi faaliyetleri iletilmektedir.

Bankaların dijital dönüşüm süreçleri ile insan kaynaklarının eğitim ve ge-

lişimi için tasarladıkları eğitimleri sanal ortamlardan yaptıkları belirtilmektedir. Çalışanların ulaşmak istedikleri bilgi ve belgeler için dijital ortamlar tasarladıkları her zaman ve her yerden saat sınırlaması olmadan bilgiye ulaşabildikleri sanal kütüphanelerinin olduğu ifade edilmektedir. Çalışanlar için düzenlenen çeşitli konulardaki seminerler ve zirvelerin çevrimiçi sürdürüldüğü yapılan toplantıların da çevrimiçi olarak sürdürülebildiği ifade edilmektedir.

İçinde bulunulan koronavirüs salgınının da etkisi ile dijital platformların daha hızlı hayata geçtiği saptanmaktadır. Çalışanların işe alım aşamalarında da çevrimiçi sınav ve mülakatların yapıldığı ifade edilmektedir. Dijitalleşmenin gerektirdiği çevik dönüşüme katkı sağlayabilecek çalışanların da istihdamı bu dönemde vurgulanan konular arasındadır. Bankaların kişiselleştirilmiş öğrenmeye de yöneldikleri belirtilmektedir. Dijital dönüşümle beraber daha sık ele alınan veri okuryazarlığı, dijital sunum teknikleri gibi konuların eğitim olarak çalışanlara aktarıldığı ifade edilmektedir.

3. SONUÇ VE TARTIŞMA

Müşterilerin ve çalışanların beklentileri ekonomik ve sosyokültürel gelişmeler kapsamında sürekli olarak değişmektedir. Kurumların dijitalleşme ile bu beklentileri karşılamaları gerekmektedir. Dijital teknolojiler ile sürekli yenilenen ürün ve hizmet yelpazesi ve iş akış süreçleri ile kurumlar beklentilere ayak uydurarak bugün ve gelecekte başarılı ve kârlı kurumlar arasında yer alacaklardır. Bankacılık sektöründe rekabet yüksektir. Müşterilerin alternatif seçimlere gidebilecekleri çok sayıda banka bulunmaktadır. Benzer ekonomik güçler ve aynı yasal düzenlemeler altında bankaların ürün ve hizmetlerinde benzerlik bulunmakla birlikte yaratacakları müşteri memnuniyeti ile var olan müşterilerini elde tutabilecek bununla birlikte yeni müşteri kazanımı sağlayabileceklerdir. Bu bağlamda dijital dönüşümü yakından takip ederek teknolojik gelişmelerden bankacılık sektörü yoğun şekilde etkilenmekte ve dijitalleşme ile hız, zaman ve maliyet avantajı elde edilebilmektedir. Bunun yanı sıra kişilere özel ihtiyacın karşılanmasına yönelik iş modellerinin oluşumu da oldukça önemlidir.

İnsan kaynağı açısından bankaların kaliteli iş gücü bulabilmek ve çalışanların bağlılıklarını artırabilmek için ihtiyaçları karşılamaları gereklidir. Gerek kariyer beklentileri ve gerekse eğitim ihtiyaçları bankalar tarafından sağlanan çalışanların memnuniyetleri yüksek olacaktır. İçinde bulunulan koronavirüs salgınının da yarattığı ivme ile çalışanların bankacılık sektöründe uygun olan bölümler için dönüşümlü ya da tamamen uzaktan çalışma iş modellerine geçişleri hızlanmış olup bu anlamda çalışanların beklentileri de farklılaşmıştır. Çalışma arkadaşlarından ve yöneticilerinden uzakta olan çalışanların gerek iş konusunda gerekse iş aile hayatı dengesi sağlanması noktasında ihtiyaçlarının karşılanması verimlilik, çalışan performansı, fiziksel ve psikolojik açıdan sağlık konusunda önemle üzerinde durulması gereken konular arasındadır.

Araştırmada Türkiye’de faaliyetlerine devam eden kamu ve özel sermayeli bankaların dijitalleşmeye yönelik bakış açılarının belirlenmesi müşterilere ve insan kaynaklarına yönelik dijital uygulamalarının benzerlik ve farklılıklarının anlaşılması hedeflenmiştir. Bankaların dijitalleşme için 2020 yılı için yayınladıkları faaliyet raporlarında paylaştıkları bilgilerle sınırlı olmak üzere elde edilen verilere göre bankaların şubeleri dışındaki dijital kanallarından internet, mobil, çağrı merkezi ve ATM’lerden yapılan işlemlerin çeşitleri artmaktadır. Müşterilerin dijital kanallara yönelmesi için işlem limit kısıtlamalarında da değişikliğe gidilmektedir. Bankaların müşterilerle kurdukları sözleşmelerin dijital ortama taşındığı şubeye gitmeye gerek olmadan da banka müşterisi olabilmenin yolu açılmaktadır. Görüntülü görüşme ile dijital kanalların kullanılabilmesi için şifre verilebilmektedir. Müşterilere özel kampanyalar tasarlanabilmekte, yatırım ürünleri için fiyatlandırma yapılabilmektedir. Müşterilerin bilgi güncelleme işlemleri için de dijital kanallar etkin olabilmektedir. Dijital ortamlarda yapılan işlemlerin artması ile doğal güvenlik risklerinin engellenmesi için çalışmaların yapıldığı da ifade edilmektedir.

Bankalar insan kaynakları için eğitim ve gelişim faaliyetlerini sanal ortamdan sürdürmektedir. Çalışanların ihtiyaç duydukları bilgi, belge destekleri için dijital kütüphane gibi isimler verilen platformlara taşımakta bu platformlara

her zaman her yerden dijital uygulamalarla da erişim imkânı verilmektedir. Çalışanların uzaktan çalışma modeli ile yoğunlukla devam ettikleri içinde bulunulan dönemin şartları gereğince de seminerler, zirveler, toplantılar dijital platformlara taşınmaktadır. Çalışanların işe alım aşamalarında da sınav ve mülakatlar çevrimiçi yapılmaktadır. Çalışanların dijital dönüşüme uyum gösterme konusunda bankalara destek olabilecekleri şekilde seçme ve yerleştirme yapıldığı da bu dönem için belirtilmektedir. Dijitalleşme konusunda verilen eğitimlerin de içeriklerinin de düzenlendiği ve kişiye özel eğitimlerin de sunulduğu görülmektedir.

Ekonomik ve sosyal yapı, koronavirüs salgınına karşı sağlıklı koşullarda çalışılabilmesi ve müşterilerin de riskten korunabilmesi için, hızlı şekilde ilerleyen teknolojik dönüşüm altında sürdürülen dijitalleşmenin etkisi için yapılan faaliyetlerin sonuçlarının sıklıkla takip edilmesi, müşteriler ve çalışanlar açısından getirdiği avantajların yanı sıra oluşturabileceği dezavantajların da yakından izlenmesi ve çözüm içeren yaklaşımların benimsenmesi bankaların müşteri ve çalışan memnuniyeti hedeflerine hizmet edecektir. Dijitalleşme ile birlikte insansız işlem yapabilen uygulamalarla yüzyüze kalan müşterilerin ve çalışma ortamları, çalışma arkadaşları ve yöneticilerinden uzakta çalışan çevrimiçi faaliyetlere katılan çalışanlar arasındaki bireysel farklılıklar gözetilerek taleplerin değerlendirilmesi etkili sonuçlara olanak sağlayacaktır. Gelecekteki araştırmalar bankaların dijitalleşme uygulamalarını yurtdışındaki bankalarla karşılaştırarak benzerlik ve farklılıkları ortaya koyabilirler ek olarak müşteri ve çalışan görüşmelerinin de araştırmaya dahil edilmesi faydalı olacaktır. Bankaların müşteriler ve insan kaynakları açısından dijitalleşme uygulamalarının sergilendiği benzer ve farklılıklarının görüldüğü bu çalışmanın kurumlara, yöneticilere ve araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akbank (2021). <https://www.akbank.com/tr-tr/sayfalar/default.aspx>
- Anadolu Bank (2021). <https://www.anadolubank.com.tr/>
- Baş, T. ve Akturan, U. (2008). Nitel Araştırma Yöntemleri NVivo 7.0 ile Nitel Veri Analizi, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Beybur, M., Çetinkaya, M. (2020). Covid 19 Pandemisinin Türkiye’de Dijital Bankacılık Ürün ve Hizmetlerinin Kullanımı Üzerindeki Etkisi, Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 4(2), 148-163.
- Canan, S. ve Acungil M., (2018). Dijital Gelecekte İnsan Kalmak, İstanbul: Tutukitap.
- Colton De, V. (2019). “Benefits of Digital Transformation”, <https://www.resolutets.com/benefits-of-digital-transformation> (Erişim Tarihi: 05.09.2019)
- Deniz Bankası (2021). <https://www.denizbank.com/>
- Demirel, S. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinin Dijital Bankacılık İşlemleri Üzerinde Etkisi, Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi, 5(11), 49-64.
- Demirel, Z.H. (2019). Dijital Dönüşümün İş Gören Motivasyonu ve İstihdam Edilebilirlik Algısı Üzerindeki Etkisi, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 56(4), 2944-2961.
- Ebert, C., ve Duarte, C. (2018). “Digital Transformation”, Ieee Software, (4), 16-21.
- Garanti Bankası (2021). <https://www.garantibbva.com.tr/tr>
- Güler, N. ve Acar, P. (2019). Yenilikçi İnsan Kaynakları Uygulamalarının Z Kuşağının Mutluluğuna ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Bankacılık Sektöründe Karma Yöntem Araştırması, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 9(12), 562-579.
- Gültekin, Z. (2021). Covid-19 pandemisi sürecinde bankaların insan kaynakları stratejilerinin içerik analizi ile belirlenmesi, Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(2), 15-30.
- Gray, J. ve Rumpe, B. (2015). “Models for digitalization”, Software & Systems Modeling 1319–1320, <https://doi.org/10.1007/s10270-015-0494-9>, (Erişim Tarihi: 02.08.2018).
- İNG Bank (2021). <https://www.ing.com.tr/>
- Klein, M. (2019). İşletme 4.0 Kapsamında Şirket 2.0 – İşletme Süreçlerinde Sosyal Yazılım Kullanımı. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Klein, M. (2020, Nisan). İşletmelerin Dijital Dönüşüm Senaryoları - Kavramsal Bir Model Önerisi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 19(74), 997-1019
- Liu, S., Muro, M Whiton, J. Kulkarni S. (2017). “Digitalization and The American Workforce”, alındığı tarih: 02.11.2020, adres: <https://www.brookings.edu/>

- Özkaya M. (2018). Digital Transformation Of Telecommunications Industry. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- QNB Finansbank (2021). <https://www.qnbfinansbank.com/>
- Türkiye Bankalar Birliği (2021). <https://www.tbb.org.tr/tr>
- Türk Ekonomi Bankası (2021). <https://www.teb.com.tr/>
- Şekerbank (2021). <https://www.sekerbank.com.tr/>
- Türkiye İş Bankası (2021). <https://www.isbank.com.tr/>
- Westerman, G., Bonnet, D. ve McAfee, A. (2014). *Leading Digital – Turning Technology Into Business Transformation*, USA: Harvard Business Review Press.
- Wiedenmann, M. ve Gröbler, A. (2019). “The Impact of Digital Technologies on Operational Causes of the Bullwhip Effect—a Literature Review”. *Procedia CIRP*, 81, 552-557.
- Uzun, U. (2021). Türkiye’de Dijital Bankacılık Kullanımı Üzerinde Covid-19 Pandemisinin Etkile-ri, *Fiscaoeconomia*, 1, 309-323.
- Yapı Kredi Bankası (2021). <https://www.yapikredi.com.tr/>
- Zeybek, H. (2018). Dijital Bankacılık, *Mali Çözüm Dergisi*, 28(150), 79-107.

Extended Abstract

Digital transformation processes continue to have an impact in banking. Big data, artificial intelligence, internet of things, augmented reality, robotic automation, blockchain, quantum computing, 5G technology and information technologies are used intensively and digital transformation is experienced by transferring business processes and information to electronic environment by quickly saving money and time. With the effects of the current coronavirus epidemic, customer and employee expectations are changing. Customers want to make transactions without going to the branch, either due to restrictions or on their own request. The protection of employees from the effects of the epidemic is one of the important issues that should be managed in terms of institutions. It is important for banks to be more agile in intense competition conditions, to continue their infrastructure work and to implement practices in a way that will respond quickly to expectations. Today, personalized product and service offerings are as effective as the management of speed and transaction costs to ensure customer satisfaction. In order to protect from the effects of the epidemic, banks are trying to achieve the best employee experience in the sector, which has started to work from home for their departments with the remote working model. With the opportunities provided by the change in technology, transactions can be made quickly in the activities and business models carried out for customers and human resources in the sector. Time savings and cost reductions with digital transformation applications show their effects in terms of customers, employees and banks. In this qualitatively designed study, digital transformation practices of 6 banks operating in Turkey were evaluated in terms of customers and human resources activities. In the research, the similarities and differences between the banks were revealed by making content analysis. According to the data obtained, limited to the information shared by the banks in the annual reports published for digitalization for 2020, the types of transactions made through the internet, mobile, call centers and ATMs through digital channels other than banks' branches are increasing. Transaction limit restrictions are also being changed

in order to direct customers to digital channels. It paves the way for becoming a bank customer without the need to go to the branch where the contracts that banks have made with customers are transferred to the digital environment. A password can be given to use digital channels with video calls. Credit disbursement, fast money transfer, information updating, insurance and tax payments were transferred to the digital environment. It has become possible to withdraw and deposit money from ATMs with a QR code without even logging into mobile banking. It is stated that the infrastructure has been established in order to become a bank customer without going to the branch. It is seen that the banks included in the research demonstrate digital transformation in many product and service activities and continue their training and development activities within the scope of the remote working model for their employees. It is stated that online exams and interviews are also conducted during the recruitment stages of the employees. Employment of employees who can contribute to the agile transformation required by digitalization is among the issues highlighted in this period. It is stated that banks are also turning to personalized learning.